

DANMARKSBILLEDER SFI'S FORSKNING GENNEM 50 ÅR

Udviklingen i de lovmæssige rammer for SFI

1956

Udvalget vedrørende oprettelse af et socialforskningsinstitut afgiver sin betænkning. Udvalget foreslår oprettelse af et selvstændigt institut mellem universiteter og statsadministration.

1958

Loven om oprettelse af et socialforskningsinstitut vedtages den 10. april. Instituttet oprettes som en selvstændig institution under Socialministeriet ledet af en direktør og et forskningsråd. Formålsparagraffen lyder: Socialforskningsinstituttets opgave er på grundlag af de af socialforskningen omfattede videnskaber at foretage, fremme og samordne undersøgelser og forsøgsarbejder til belysning af sociale forhold, herunder af de sociale sikrings- og bistandsordninger, af arbejdslivet samt af de sociale sider af familie- og ungdomsspørgsmål og bolig- og sundhedsforhold. Det har SFI beskæftiget sig med lige siden

1975

Udvalget vedrørende Socialforskningsinstituttets fremtidige virksomhed afgiver sin betænkning. Udvalget foreslår en ændret sammensætning af Socialforskningsrådet, så bl.a. de tre forskningsråd bliver repræsenteret, samt at der bliver nedsat et rådgivende udvalg vedrørende kommunerne. Instituttets pligt til at offentliggøre sine arbejdsresultater foreslås lovfæstet.

1977

Folketinget vedtager en ændring af loven om Socialforskningsinstituttet, som følger udvalgets forslag.

1984

Med udgangspunkt i en konsulentrapport vedtages ændringer i loven om Socialforskningsinstituttet, som sigter på at styrke ledelsesforholdene. Det 17 medlemmer store Socialforskningsråd afløses af en bestyrelse på 5 medlemmer, som får den overordnede faglige og administrative ledelse af instituttet.

1995

Lov om sektorforskningsinstitutioner vedtages som en rammelov. For SFI betyder det, at instituttets formål og styrelse fra 1. januar 1996 ikke længere er fastsat i en selvstændig lov. Instituttets forhold reguleres herefter i en vedtægt, som træder i kraft 1. december 1996.

2006

I forbindelse med arbejdet med at fusionere universiteter og integrere sektorforskningsinstitutioner beslutter Regeringen at opretholde SFI som selvstændig organisation med status som uafhængigt nationalt forskningscenter.

DANMARKSBILLEDER
SFI'S FORSKNING
GENNEM 50 ÅR

REDIGERET AF
ULLA HAAHR OG OVE KARLSSON

DANMARKSBILLEDER

SFI'S FORSKNING GENNEM 50 ÅR

Redigeret af Ulla Haahr og Ove Karlsson

Oplag: 1.000

Layout: Hedda Bank

Foto: Michael Daugaard og Ole Bo Jensen

Tryk: Schultz Grafisk A/S

ISBN-nr.: 978-87-7487-939-8

SFI – Det Nationale Forskningscenter for Velfærd

Herluf Trolles Gade 11

DK-1052 København K

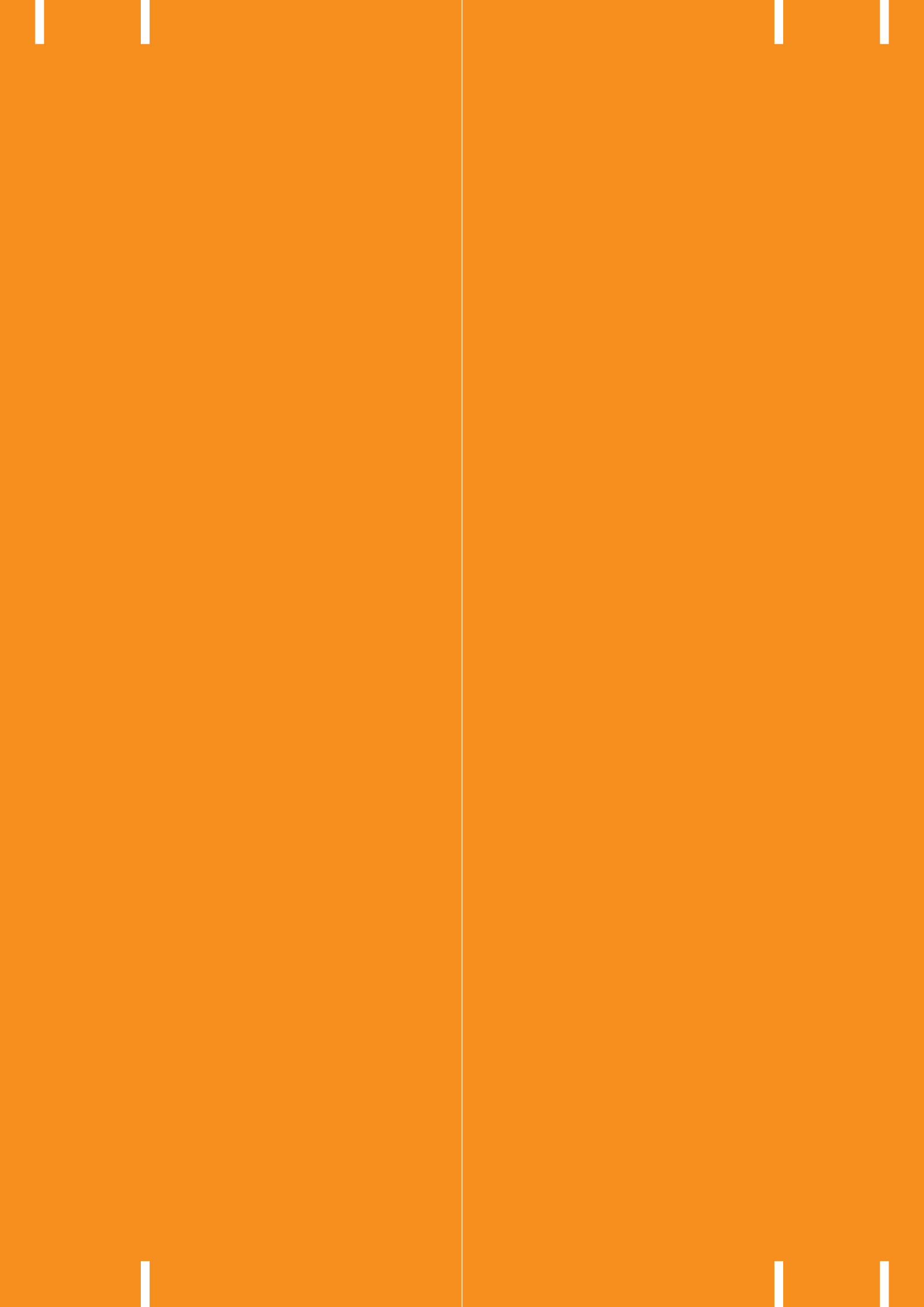
Tlf. 33 48 08 00. Fax 33 48 08 33

E-mail: sfi@sfi.dk

www.SFI.dk

SFI's publikationer kan frit citeres med tydelig angivelse af kilden.

Skrifter, der omtaler, anmelder, henviser til eller gengiver SFI's publikationer, bedes sendt til centeret.

Indhold

AF JØRGEN SØNDERGAARD	6 SFI GENNEM 50 ÅR
	10 DANSKERNES LEVEVILKÅR
AF NIELS PLOUG	12 DANSKERNES LEVEKÅR – EN SOLSTRÅLEHISTORIE
AF MADS MEIER JÆGER	16 SOCIAL ARV I DANMARK
INTERVIEW MED TINE ROSTGAARD	19 "FÅR DE KVALITET HVER DAG?" OM SFI'S ÆLDREFORSKNING GENNEM 50 ÅR
AF TORBEN FRIDBERG	24 FRIVILLIGT SOCIALT ARBEJDE OG DEN FRIVILLIGE SEKTOR
INTERVIEW MED MARGARETHA JÄRVINEN	28 NÅR UNGE DRIKKER
	32 SOCIALPOLITIK OG VELFÆRDSYDELSER
AF STEEN BENGTTSSON	34 FØRTIDSPENSION – FORSKNING OG POLITIK I SAMSPIL
AF LARS BENJAMINSEN	38 DE SVAGESTE GRUPPER: HJEMLØSE, PSYKISK SYGE OG MISBRUGERE
AF GUNVOR CHRISTENSEN	42 UDSATTE GRUPPER PÅ BOLIGMARKEDET
AF STEEN BENGTTSSON	46 HANDICAP – LEVEVILKÅR OG PERSONLIG VELFÆRD
AF ANDERS ROSDAHL	50 SOCIALREFORMUNDERSØGELSERNE

INTERVIEW MED LISBETH PEDERSEN

AF ANDERS ROSDAHL

AF ANDERS ROSDAHL

AF HELLE HOLT

AF ANDERS ROSDAHL

INTERVIEW MED METTE DEDING

AF HELLE HOLT

AF JAN HØGELUND

INTERVIEW MED MAI HEIDE OTTOSEN

INTERVIEW MED ELSE CHRISTENSEN

AF TINE EGELUND

AF GARBI SCHMIDT OG ANIKA LIVERSAGE

54 ARBEJDSMARKED OG BESKÆFTIGELSE

56 FORSKNING I ARBEJDE

60 DE LEDIGE OG LANGTIDSLEDIGE

65 ARBEJDSLØSHEDSUNDERSØGELSERNE – 70'ERNES OMSVING FRA FULD BESKÆFTIGELSE TIL HØJ LEDIGHED

68 VIRKSOMHEDERS SOCIALE ENGAGEMENT KORTLAGT Gennem TI ÅR

72 MOBILITET PÅ ARBEJDSMARKEDET: DANSKERNE LADER SIG FLYTTE, HVIS INCITAMENTERNE ER DER

76 ULIGELØN ER IKKE BARE ULIGELØN

80 LIGESTILLING MELLE M KØNNENE? IKKE I DANMARK

84 SYGEFRAVÆRET I DANMARK

88 BØRN OG FAMILIE

90 KERNEFAMILIENS AF- OG OPBLOMSTRING

95 BØRN VED MERE END MAN TROR

100 UDSATTE BØRN OG UNGE – ET KLASSISK FORSKNINGSFELT I SFI

104 ETNISKE MINORITETER: ÆGTESKAB OG FAMILIE

SFI gennem 50 år

AF JØRGEN SØNDERGAARD

I år er det 50 år siden SFI blev oprettet. SFI har gennem alle årene forsøgt at pejle samfundets fremtidige vidensbehov og har leveret et utal af analyser og undersøgelser til reformarbejdet på det sociale område og beskæftigelsesområdet.

Tanken om at oprette et selvstændigt institut, der skulle forske og levere viden til politik og praksis på det sociale område, var lang tid om at modnes. De første offentligt tilgængelige udtalelser om ideen kom i 1945. Derefter gik der 13 år før Folketinget endeligt vedtog loven om oprettelse af et socialforskningsinstitut den 10. april 1958. Forud var gået et udvalgsarbejde, hvor en række eksperter bl.a. overvejede om det skulle være et universitetsinstitut eller et selvstændigt institut – et "half way house" mellem universiteter og statsadministration. Udvalget – bortset fra et enkelt medlem – anbefalede det sidste, og den anbefaling fulgte politikerne.

Et væsentligt motiv bag oprettelsen var velfærdsstatens fremvækst – væksten i den sociale lovgivning og i de sociale udgifter – i denne periode med økonomisk genopretning efter krigen og behersket økonomisk vækst. Der var efterspørgsel efter mere viden til at kvalificere indholdet i den fortsatte udbygning af velfærdsstaten og til at forbedre grundlaget for en effektiv ressourceanvendelse i sektoren. Det har ikke forandret sig afgørende i de forløbne 50 år. Men samfundsudviklingen fra 1958 til 2008 har unægtelig budt på lidt af hvert, så socialforskningen har på ingen måde stået stille!

REFORMER I EN HØJKONJUNKTUR

Højkonjunkturen i 1960'erne skabte baggrund for en udbygning af velfærdsstaten i hidtil uset omfang. Forskningen havde i disse år fokus på at belyse de sociale problemers omfang, så nye politiske initiativer bedst muligt kunne afhjælpe disse. I slutningen af denne opgangsperiode gennemførtes en af de mest markante udbygninger af velfærdsstaten. Det skete sideløbende med kommunalreformen i 1970 og årene umiddelbart derefter – en tid, hvor ingen endnu anede hvilke alvorlige problemer, der var i vente få år senere. SFI leverede mange analyser til dette reformarbejde, der bl.a. resulterede i en højtprofileret bistandslov baseret på "ydelse efter behov", oprettelse af den offentlige sygesikring, der afløste sygekasserne, og en reform af arbejdsløshedsdagpengene, hvor satsen blev sat op fra ca. 40 til 90 pct. af den hidtidige løn. Der var så få modtagere af offentlige ydelser på dette tidspunkt – kulminationen af de gyldne 1960'ere – at man vurderede, at udgifterne til disse mange reformer ville være overkommelige.

FRA HØJ ARBEJDSLØSHED TIL FULD BESKÆFTIGELSE IGEN

Men så fulgte næsten et kvart århundrede med lavvækst og vedvarende høj arbejdsløshed. Omslaget i økonomien blev udløst af oliekrisen i 1974. Udgifterne til reformerne fra årene forud viste sig med en helt anden tyngde end forudset. Tempoet

FORSKNING HAR EN LANG TIDSHORISONT. DET ER DEN VEDVARENDE UDFORSKNING OG FORDYBELSE I ET EMNEOMRÅDE, DER ADSKILLER FORSKNINGEN FRA EN KONSULENTUNDERSØGELSE.

i udbygningen af velfærdsstaten gik ned – om end det tog tid før bremseklodserne for alvor fik bid. Det er let at forstå, at arbejdsmarked og ledighed fik en langt mere fremtrædende placering i SFI's forskning i løbet af denne periode. Mere beskæftigelse blev så at sige en forudsætning for opretholdelse af de sociale rettigheder og ydelser.

I løbet af 1990'erne skiftede scenen så igen. Der kom for alvor gang i beskæftigelsen igen. I takt med

den voksende beskæftigelse fik arbejdsmarkedsforskningen mere fokus på arbejdsmarkedets rummelighed, indvandrere, handicap og sygefravær – kort sagt mulighederne for at udvide arbejdsudbuddet ved at trække mennesker, der hidtil havde stået helt uden for ind på virksomhederne. Der kom en stigende interesse for sociale problemstillinger igen – ikke mindst på børn med vanskelige opvækstvilkår og den sociale arvs betydning. Senest er der kommet stigende efterspørgsel efter undersøgelser af virkninger og bivirkninger af de forskellige ordninger og indsatser. Der ønskes viden om, hvad der virker.

SFI har gennem alle årene forsøgt at peje samfundets fremtidige vidensbehov bl.a. ved i sine flerårige forskningsprogrammer løbende at tage nye temaer op.

FORSKNING HAR LANG TIDSHORISONT

Der er ikke altid lige stor forståelse i omgivelserne for, at forskningen ikke med kort varsel kan kaste sig over helt nye – for ikke at sige dagsaktuelle – problemstillinger og så lave noget helt andet, når den aktuelle opgave er løst. Men forskning har en lang tidshorisont. Det er den vedvarende udforskning og fordybelse i et emneområde, der adskiller forskningen fra en konsulentundersøgelse. Derfor kan SFI også kun ændre kurs i en forholdsvis langsom bevægelse. Men kigger man tilbage på de 50 år vil man se, at SFI har været i en næsten konstant gradvis drejning af kursen, primært som følge af, at den overordnede samfundsudvikling har ændret samfundets behov og prioriteringer.

NYE RAMMER OG VILKÅR

SFI's økonomiske vilkår skiftede ret markant ca. midtvejs i de 50 år. Indtil da havde SFI voksende bevillinger på de årlige finanslove og en relativ stor frihed til at vælge også langsigtede og langvarige forskningsprojekter. Siden da har finanslovsbevillingerne bortset fra et par genopretningstiltag mest været for nedadgående, og en stadig stigende del af SFI's aktiviteter finansieres gennem kontrakter og tilskud. Det gør tidshorisonten kortere. Heldigvis er der også sket en betydelig produktivitetsstigning, så det i dag tager væsentligt kortere tid end det gjorde for 50 år siden at gennemføre en empirisk undersøgelse. Takket være computere og cpr. registret begyndte registerforskningen at vinde frem i slutningen af 1980'erne – adgangen til at sammenkoble oplysninger fra de administrative registre om befolkningens økonomiske, sociale og beskæftigelsesmæssige forhold gør det muligt at

belyse en række emner på hidtil uset effektiv måde. Før den tid var man henvist til tidskrævende spørgeskemaundersøgelser. Ja i de første år efter SFI's oprettelse måtte spørgeskemaoplysninger sorteres manuelt. Ikke noget at sige til at undersøgelser, vi i dag kan udføre på nogle måneder, dengang kunne tage adskillige år. Der er dog fortsat behov for spørgeskemaundersøgelser om de forhold, der ikke findes i registre, herunder om holdninger, normer og vurderinger blandt befolkningen.

Den omlægning af SFI's finansiering, der blev besluttet i midten af 1980'erne som led i en større ændring af SFI's organisation og ledelse foranlediget af en politisk tillidskrise, indebar en mere klar relation mellem SFI og SFI's opdragsgivere. Herefter har SFI løst de konkrete analyseopgaver og udredninger, som ministerierne efterspørger, på kontrakt og mod betaling af de fulde omkostninger. Denne finansieringsmodel har været bæredygtig lige siden.

Det samme gælder for ledelsesmodellen. SFI fik sin første bestyrelse ved lovændringen i 1984. Indtil da havde direktøren alene varetaget den øverste ledelse med ansvar over for departementet og med et socialforskningsråd, som øverste rådgivende organ. Denne ændring af loven om SFI dannede senere forbillede for indførelse af bestyrelsesmodellen på andre sektorforskningsinstitutioner.

SFI har en 50 år lang tradition for at udgive undersøgelsesresultater i egne rapportserier. Men i løbet af de sidste 12-14 år er der sket et skifte i publiceringsmønstret. SFI udgiver stadig sine konkrete undersøgelser og udredninger i sin egen serie af SFI-rapporter, der henvender sig til den danske offentlighed, men samtidig publiceres en stadigt stigende del af forskningsresultaterne i internationale tidsskrifter, der henvender sig til det internationale forskersamfund og hvor kvaliteten vurderes af uafhængige bedømmere. På denne måde er SFI's virke på én gang både rettet mod det danske samfund og mod den internationale forskningsverden.

SFI FORBLIVER SELVSTÆNDIGT

I 2006 kom SFI's status så igen under overvejelse i forbindelse med regeringens ønske om at fusionere sektorforskning og universitetsforskning. Et internationalt panel fremhævede i en evaluering netop SFI's evne til at være det "half way house", som arbejdsgruppen havde peget på inden oprettelsen i 1958, som forbilledlig og en ubetinget styrke ved SFI. Beslutningen blev da også, at SFI forbliver

selvstændigt, men med et ændret navn, der tydeligere skal signalere SFI's særlige rolle, nemlig *SFI – Det Nationale Forskningscenter for Velfærd*. Til daglig bruger vi nu bare "fornavnet" SFI.

SFI har leveret viden til brug for politiske og administrative beslutninger i udviklingen af det danske velfærdssamfund i 50 år. Det bliver SFI ved med.

JØRGEN SØNDERGAARD
DIREKTØR FOR SFI

DANSKERNES LEVEVILKÅR

DANSKERNES LEVEKÅR – EN SOLSTRÅLEHISTORIE	12
SOCIAL ARV I DANMARK	16
"FÅR DE KVALITET HVER DAG?" OM SFI'S ÆLDREFORSKNING GENNEM 50 ÅR	19
FRIVILLIGT SOCIALT ARBEJDE OG DEN FRIVILLIGE SEKTOR	24
NÅR UNGE DRIKKER	28

Danskernes levekår – en solstrålehistorie

AF NIELS PLOUG

Der er blevet lang færre med dårlige levekår gennem de sidste 30 år. Det er et af hovedresultaterne fra de tre store levekårsundersøgelser, som er gennemført siden 1976. Bedst er det gået på boligområdet, mens det er ned ad bakke med arbejdsmiljøet.

Danskernes levekår er et meget centralt tema for SFI og indgår i en stor del af den forskning, der foregår her. Derudover er der specifikt gennemført tre store levekårsundersøgelser i de seneste 30-35 år.

Målet med levekårsundersøgelserne er at give et objektive billede af levekårsituationen i Danmark. En vigtig pointe i den måde dette gøres på er, at levekår nok handler om penge – men det handler også om andet og mere end det. Det handler om at hvert enkelt menneske må have tilstrækkeligt med ressourcer på rigtig mange områder. Uddannelse og arbejde er vigtigt, men det er boligforhold, arbejdsmiljø herunder indflydelse på arbejdspladsen, helbred og sociale netværk også.

Med den indfaldsvinkel placerer SFIs levekårsforskning sig i den skandinaviske levekårsstradition, hvor der også i de øvrige skandinaviske lande er gennemført store spørgeskemaundersøgelser af befolkningens levekår.

Den første danske levekårsundersøgelse blev gennemført i 1976. Efterfølgende er der gennemført levekårsundersøgelser i 1986 og i 2000, hvor de personer fra 1976-undersøgelsen, der stadig var i live, også indgik.

FÆRRE MED DÅRLIGE LEVEKÅR

De dårlige levekår blev hurtigt omdrejningspunktet for levekårsforskningen. Velfærdspolitik er det nu engang mere relevant at prøve at forstå mekanismerne bag hvad der fører til en situation med dårlige levekår – end mere eller mindre veltilfreds at konstaterer, at de fleste danske har gode levekår.

Kriteriet for at have svært belastede levekår er i den danske undersøgelse fastlagt som den gruppe i befolkningen, der på én gang har helbredsproblemer, mangler nære kontakter eller indflydelse, har utilfredsstillende boligforhold – og hvis de er i beskæftigelse – også har et belastende arbejdsmiljø. Man skal altså med andre ord have problemer på samtlige disse områder for at tilhøre gruppen med svært belastede levekår.

I 1976 havde 12 pct. af de 30-69-årige danskere svært belastede levekår. I 1986 var andelen faldet til 6 pct. og i 2000 til 4 pct.

Der er værd at bemærke, at reduktionen var større i perioden fra 1976 til 1986 – sammenlignet med perioden fra 1986 til 2000. Det bemærkelsesværdige i dette er at årtiet fra 1976 til 1986 var præget af store problemer for dansk økonomi. Det gælder både stadigt stigende arbejdsløshedsproblemer og løbende problemer for dansk økonomi. Mens perioden fra 1986 til 2000 – og især perioden fra 1993 til 2000 var præget af en betydelige beskæftigelsesmæssig og økonomisk fremgang. Da resultaterne fra 1986 levekårsundersøgelsen forelå, blev de da også af dele af pressen betegnet som en gave til den daværende Schlütter regering.

Blandt levekårsforskere findes der i den forbindelse en diskussion af den tidsmæssige holdbarhed af definitioner af belastede levekår. Strengt taget viser ovenstående resultater, at der i 2000 var 4 pct. af den 30-69-årige del af befolkningen, der havde de levekårs-mæssige problemer, som man i 1976 besluttede sig for udgjorde svært belastede levekår. Men det kan jo være, at samfundet har udviklet således, at det vil være relevant at ændre på definitionen af belastede levekår. Der er med andre ord en udfordring, hvis man både vil sige noget om levekårens udvikling over tid og samtidig vil sige noget om belastede levekår på det tidspunkt, hvor man gennemføre undersøgelsen.

Samtidig viser undersøgelse, at reduktionen i andelen med svært belastede levekår hovedsageligt

skyldes en forbedret boligstandard. Så måske kan man sige, at der især er sket en forbedring af det man kan kalde de materielle levekår, mens de andre komponenter der indgår i målingen ikke har ændret sig siden 1976.

Det korte af det lange er dog, at levekårsundersøgelserne viser, at danskernes levekår er blevet bedre – måske endda meget bedre – i de sidste 30 år.

SFI'S SOCIALGRUPPER

Inddelingen af befolkningen i socialgrupper er en af de ting fra levekårsundersøgelserne, der har sat sig spor langt frem i tiden.

Socialgruppeinddelingen har fem kategorier. Socialgruppe I er topfunktionærer og store selvstændige, socialgruppe II er højere funktionærer og større selvstændige, socialgruppe III er mellemfunktionærer og mindre selvstændige, socialgruppe IV er underordnede funktionærer og faglærte arbejdere mens socialgruppe V er ikke-faglærte arbejdere.

Udviklingen i befolkningens fordeling på socialgrupper over tid afspejler på meget fin vis ændringerne i den samfundsmæssige sociale struktur. Der er således blevet betydeligt flere i socialgruppe I og II – og betydeligt færre i socialgruppe III og V. Det passer med at især antallet af mindre selvstændigt erhvervsdrivende – ikke mindst i landbruget – og antallet af ufaglærte – på grund af den uddannelsesmæssige udvikling – er blevet betydeligt mindre de sidste 30 år. Imens er der langt flere der får uddannelser, der gør dem kvalificerede til job i kategorien højere funktionær og topfunktionær.

I 2000 UNDERSØGELSEN OPLEVER 80 PCT. AF DE ERHVERVSAKTIVE, AT DE HAR MINDST ET ALVORLIGT ARBEJDSMILJØPROBLEM.

Denne udvikling rejser imidlertid også spørgsmålet om hvor tidsmæssigt holdbare en given definition af en socialgruppeinddeling er. SFI ophørte for mange år siden med at anvende socialgrupper i sin forsk-

ning fordi definitionen af disse, ligesom det som nævnt også er tilfældet for definitionen af svært belastede levekår, er meget tids-afhængig. Der findes med andre ord ikke i dag et tidssvarende bud på hvordan befolkningens fordeling på socialgrupper bør se ud.

FAMILIEN LEVER OG HAR DET GODT

Et muligvis overraskende resultat fra levekårsundersøgelserne er konstateringen af en betydelig stabilitet i familiestrukturen. Selv om der er blevet flere familier med børn, hvor forældrene ikke er gift – fra 4 pct. i 1976 til 12 pct. i 2000 – så er det mest almindelige altså stadig, at voksne danskere med børn bliver lovformeligt gift. 1970ernes idemæssige strømning om andre og mere frie samlivsformer kan med andre ord ikke siges at have slået nævneværdigt igennem. I det hele taget passer dette resultat med andre resultater fra SFI's forskning, som alt i alt viser, at den danske børnefamilie – far, mor og børn – for de allerflestes vedkommende lever og har det godt.

Det passer også med, at levekårsundersøgelserne sammen med andre undersøgelser viser at de allerfleste danskes social bånd til familie og venner er meget stærke. Vi ser dem meget hyppigt – og ni ud af ti har venner de kan tale med om personlige problemer.

BEDRE BOLIGER – MEN NED AD BAKKE MED ARBEJDSMILJØET

Boligområdet er det af alle levekårsundersøgelsesområder, hvor der er sket de klart største forbedringer. Stigningen i levestandarden i Danmark har således især vist sig ved, at langt flere bor bedre – og at der er meget få der bor rigtigt dårligt. I 1976 var der 15 pct. af boligerne, der ikke opfyldte undersøgelsens minimumskrav til en bolig. I 2000 er det kun 3 pct.

Arbejds miljøet er til gengæld et område hvor undersøgelserne viser, at det er gået ned ad bakke. I 2000 undersøgelsen oplever 80 pct. af de erhvervsaktive, at de har mindst et alvorligt arbejdsmiljøproblem. Men allerede i 1986 undersøgelsen blev der peget på arbejdsmiljøet som et alvorligt problem – ikke mindst for kvinder ansat i den offentlige sektor. Man kan spekulere over, om den utilfredshed ikke bare med løn – men også arbejdsforhold blandt kvinder i den offentlige sektor, som konflikten i SFI-jubilæumsåret 2008 er udtryk for, havde været anderledes hvis man i højere grad end det åbenbart

er tilfældet havde taget arbejdsmiljøresultaterne fra levekårsundersøgelserne til sig – og søgt at gøre mere ved dem.

Opsummerende kan man sige, at den forbedring af danskernes levekår, der har været fra midten af 1970'erne og til i dag især skyldes bedre boligforhold og stadig bedre sociale kontakter – mens udviklingen i arbejdsmiljøproblemer peger i den anden retning.

I Danmark er der ikke gennemført en samlet levekårsundersøgelse siden undersøgelsen i 2000. Og der er heller ingen aktuelle planer om det. Det skyldes flere ting. Det væsentligste er nok, at der, som det også er antydnet her, vil være behov for et omfattende teoretisk baseret arbejde for at udvikle begreber og afgrænsninger til måling af levekår, der passer med den tid vi lever i. Et andet forhold er, at der i dag findes meget gode muligheder for at afdække i hvert fald en pæn del af de elementer, der indgår i levekårsundersøgelserne ved brug af oplysninger fra de statistikregistre, der findes i Danmarks Statistik.

NIELS PLOUG
TIDLIGERE FORSKNINGSCHEF VED SFI

UDGIVELSER FRA LEVEKÅRSUNDERSØGELSERNE

Geckler, S. m. fl.: *Fordelingen af levekårene. Hovedresultater fra velfærdsundersøgelsen. Bind II: De enkelte levekårskomponenter.* Socialforskningsinstituttet. Publikation 82, II. 1978.

Hansen, E. J.: *Danskernes levekår.* Hans Reitzels forlag. 1986.

Hansen, E. J.: "De danske levekårsundersøgelser og velfærdsbegrebet", i Per H. Jensen (red): *Velfærd – dimensioner og betydning,* Forlaget Frydenlund. 2007.

Hansen, E. J.: *Fordelingen af levekårene. Hovedresultater fra velfærdsundersøgelsen. Bind I: Teori, metode og sammenfatning.* Socialforskningsinstituttet. Publikation 82, I. 1978.

Hansen, E. J.: *Fordelingen af levekårene. Hovedresultater fra velfærdsundersøgelsen. Bind IV: De dårligt stillede.* Socialforskningsinstituttets Publikation 82, IV. 1980.

Hansen, E. J.: *Fordelingen af levekårene. Hovedresultater fra velfærdsundersøgelsen. Bind V: Et sammendrag.* Socialforskningsinstituttet. Publikation 82, V. 1979.

Hansen, E. J., Geckler, S. & Rasmussen, M. K.: *Fordelingen af levekårene. Hovedresultater fra velfærdsundersøgelsen. Bind III: Den samlede fordeling.* Socialforskningsinstituttets Publikation 82, III. 1980.

Hjort Andersen, B.: *Udviklingen i befolkningens levekår over et kvart århundrede.* Socialforskningsinstituttet. Rapport 03:14. 2003.

Larsen, J. E.: *Fattigdom og social eksklusion.* Socialforskningsinstituttet. Rapport 04:27. 2004.

HISTORIEN

Der findes i Danmark en lang tradition for at studere den sociale arv. Danmarks første professor i sociologi, Theodor Geiger, studerede, hvordan familiers socialklasseposition gik i arv over generationerne. Geiger gennemførte i 1945 en stor spørgeskemaundersøgelse, hvor han til sin store overraskelse fandt ud af, at den sociale mobilitet i samfundet var stagnerende. Det er værd at huske på, at undersøgelser af social mobilitet på den tid stort set kun omhandlede mænd. Kvinders sociale mobilitet studerede man ikke, for som Kaare Svalastoga – en anden pionér – skrev, "mænd varierer mere end kvinder". Svalastoga gennemførte selv en lignende undersøgelse i 1953-54. Han konkluderede, at for hver ti familier forblev fire socialt immobile på tværs af generationerne, to bevægede sig en socialklasse op, to en socialklasse ned, mens de sidste to familier bevægede sig flere klasser op og ned. Det var status i Danmark. Det bør bemærkes, at Svalastogas undersøgelse i dag anses for en klassiker ikke bare i den danske, men også i den internationale mobilitetsforskning.

SFI'S ROLLE

Siden 1960'erne har SFI været den bærende kraft i dansk forskning om social mobilitet. SFI har indsamlet flere data om intergenerationale relationer og mobilitet end nogen anden institution i Danmark.

SFI's ældste undersøgelse er *Ungdomsforløbsundersøgelsen*. Erik Jørgen Hansen, en af dansk socialforsknings mest betydningsfulde personer og gennem mange år ansat på SFI, stod for denne undersøgelse. Ungdomsforløbsundersøgelsen følger en repræsentativ gruppe på lidt over 3100 danskere, som alle er født i eller omkring 1954. Gruppen blev interviewet første gang i 1968, hvor deltagerne var

DEN HISTORISKE TENDENS I DANMARK ER, AT DEN SOCIALE ARV OVER TID ER BLEVET MINDRE. DEN GRADVISE OPBYGNING AF VELFÆRDSSTATEN SIDEN 1960'ERNE ER EN VIGTIG ÅRSAG HERTIL.

14 år gamle. Seneste interviewrunde var i 2004, hvilket betyder, at SFI indtil videre har fulgt deltagerne i godt 36 år. SFI planlægger at blive ved med at følge deltagerne i Ungdomsforløbsundersøgelsen – også selv om de måske ikke er helt så unge mere. Modernen til forfatteren af denne artikel har en veninde,

som er med i undersøgelsen. Hun synes, at det er hyggeligt, at der ca. hvert 10. år kommer nogen og spørger hende om, hvordan det går.

Ungdomsforløbsundersøgelsen har givet forskere et unikt indblik i livsforløb og social mobilitet for den generation af danskere, som er vokset op under velfærdssamfundets udbygning. Og meget tyder på, at denne generation har været opadgående mobile i forhold til deres forældre. Hvorvidt dette også er tilfældet for denne generations børn, er endnu uvist. Der er dog allerede planer om en ny undersøgelse, som skal følge børnene af deltagerne i Ungdomsforløbsundersøgelsen. Derfor vil vi på sigt også kunne udtale os om social arv og mange andre livsvilkår for den unge generation.

Ud over ungdomsforløbsundersøgelsen er SFI også primus motor bag Børneforløbsundersøgelsen. Denne undersøgelse har fulgt ca. 6000 børn og deres familier siden børnenes fødsel i 1995. Modsat Ungdomsforløbsundersøgelsen, som startede da deltagerne var 14 år gamle, giver Børneforløbsundersøgelsen et unikt indblik i børns tidlige liv, og hvordan fordelingen af ressourcer i familier påvirker børns udvikling. På lang sigt bliver *Børneforløbsundersøgelsen* en af vores vigtigste kilder til at forstå social arv i Danmark.

Herudover er SFI medansvarlig for den såkaldte PISA-L-undersøgelse. Denne undersøgelse er en opfølgning på den første PISA-undersøgelse, som fandt sted i 2000. Deltagerne i PISA-undersøgelsen, som alle gik i 8. klasse, da de blev interviewet første gang i 2000, blev geninterviewet i 2004, og der er planer om at følge dem gennem uddannelsessystemet og ud på arbejdsmarkedet. L'et i PISA-L står derfor for longitudinal, dvs. en undersøgelse som løber over længere tid. Endelig har vi i Danmark unik mulighed for at studere social arv med udgangspunkt i Danmarks Statistiks registre. Disse registre indeholder en guldgrube af information om fx økonomiske, familiemæssige og sociale forhold.

SOCIAL ARV I DANMARK

Men hvordan står det til med den sociale arv i Danmark? Som i alle andre lande findes den sociale arv også i Danmark. Der er en tydelig sammenhæng mellem forældre og børns uddannelses-, beskæftigelses-, indkomst- og helbredsmæssige forhold. Det ved vi.

Det synes dog at gælde, at den sociale arv omfangsmæssigt er mindre i Danmark end i mange andre lande. Dette skyldes ikke mindst, at den danske

velfærdsstatsmodel beskytter borgerne mod mange "skadelige" økonomiske og sociale risici. Vi har en høj grad af omfordeling i Danmark, som gør, at kun ganske få borgere lever i økonomisk fattigdom. Velfærdsstaten tilbyder desuden hjælp til udsatte individer og familier. Hermed udjævner velfærdsstaten mange af de økonomiske og sociale skel, som findes blandt familier og individer i samfundet. I mange andre lande udjævner velfærdsstaten ikke i samme omfang eksisterende sociale uligheder, og den sociale arv er derfor større.

Den historiske tendens i Danmark er, at den sociale arv over tid er blevet mindre. Den gradvise opbygning af velfærdsstaten siden 1960'erne er en vigtig årsag hertil. Det viser sig imidlertid, at tendensen til, at den sociale arv er aftagende, ikke gælder på samme måde i yngre ungdomsårgange som i ældre årgange. Det betyder, at omfanget af den sociale arv ikke længere er faldende, men derimod synes at være konstant. Hvorfor falder omfanget af den sociale arv ikke længere? Dette er et kompliceret spørgsmål at besvare, men den eksisterende forskning giver to vigtige ledetråde.

KULTURELLE RESSOURCER OG FØDSELSVÆGT

Den første ledetråd er, at vi sandsynligvis har reduceret den sociale arv så meget, som det er muligt med de traditionelle værktøjer, som velfærdsstaten tilbyder. Med traditionelle værktøjer refereres til økonomisk omfordeling og sociale indsatser. Nyere forskning tyder på, at forskelle i familiers økonomiske ressourcer kun i ringe grad forklarer uligheder i børns opnåede uddannelse, indkomst og helbred. Derimod forklarer forskelle i familiers kulturelle ressourcer langt hovedparten af ulighederne i børns socioøkonomiske position i voksenlivet. Kulturelle ressourcer omfatter fx forældres uddannelse, smag og præferencer, kendskab til uddannelsessystemet og kulturel "know how". Forskningen tyder derfor på, at den sociale arv i Danmark hovedsageligt er drevet af forskelle i familiers kulturelle og ikke forskelle i økonomiske ressourcer. Af gode grunde er det nemmere at udvikle politiske indsatser, som kan omfordele økonomiske ressourcer end politikker, som kan omfordele kulturelle ressourcer. Derfor er det svært at reducere den sociale arv yderligere.

Den anden ledetråd fra forskningen er, at den sociale arv begynder langt tidligere end hidtil antaget. Mange undersøgelser viser, at vi allerede i foster-tilstanden er meget påvirkelige af vores sociale omgivelser og ikke mindst af vores mødres adfærd.

Faktorer som fx rygning, alkoholforbrug, overvægt, og sukkersyge, som alle har stærk social slagside, påvirker børns kognitive og fysiske udvikling både før og efter fødslen. Fx viser undersøgelser, at man, alene på baggrund af børns fødselsvægt, kan udtale sig om deres senere kognitive udvikling, uddannelse og indkomst. Hvem kunne vide, at fødselsvægten var så afslørende for ens gøren og laden i livet?

HVORDAN REDUCERE DEN SOCIALE ARV?

Den omstændighed, at den sociale arv begynder så tidligt, betyder, at vi må revurdere de samfundsmæssige institutioner, som vi mener kan reducere den sociale arv. I Danmark er det fx en udbredt opfattelse, at folkeskolen kan udligne den sociale arv. Indsigten fra forskningen tyder imidlertid på, at den dag børn begynder i skolen, har den sociale arv allerede gjort sin indvirkning. Ikke overraskende viser de fleste undersøgelser også, at den "mængde" social arv, der kom ind i den ene ende af folkeskolen, er tilnærmelsesvist den samme som den mængde, der kommer ud i den anden ende.

Hvad kan vi gøre for at reducere den sociale arv yderligere? En måske betydningsfuld ressource i Danmark er vores daginstitutioner. I Danmark kommer langt de fleste børn i dagsinstitutioner. Sammenlignet med andre lande har danske daginstitutioner en høj kvalitet hvad angår økonomiske ressourcer, dækningsgrad og personalets uddannelsesniveau. Daginstitutioner kan medvirke til, at børn fra svage familier gives de sociale og psykologiske stimuli, som er vigtige for en god udvikling, men som forældrene ikke tilvejebringer. I den henseende kan daginstitutioner – i et vist omfang i hvert fald – kompensere for manglende forælderressourcer og dermed afhjælpe den sociale arv. Så der er håb endnu.

MADS MEIER JÆGER
SENIORFORSKER VED SFI INDIL 31.4. 2009

UDVALGTE PUBLIKATIONER OM SOCIAL ARV

Andersen, Dines: *Uddannelsesvalg efter 9. klasse*. Socialforskningsinstituttet 97:3. 1997.

Bøgh Andersen, Bent: *En analyse af nogle aspekter af den "kulturelle" barriere mod uddannelsessøgning med baggrund i delingen efter 7. klasse*. Socialforskningsinstituttet. Studie 21. 1972.

Hansen, Erik Jørgen: *Hvem bryder den sociale arv?* Socialforskningsinstituttet. publikation 112, bind I-II. 1982.

Hansen, Erik Jørgen: *En generation blev voksen*. Socialforskningsinstituttet. Rapport 95:08. 1995.

Jæger, Mads Meier: "Do large sibships really lead to lower educational attainment? New evidence from quasi-experimental variation in couples' reproductive capacity". *Acta Sociologica*, 51(3). 2008.

Jæger, Mads Meier: "Economic and Social Returns to Educational Choices: Extending the Utility Function". *Rationality and Society*, 19(4). 2007.

Jæger, Mads Meier: "Educational mobility across three generations: The changing impact of social class, economic, cultural, and social capital". *European Societies*, 9(4). 2007.

Jæger, Mads Meier and Holm, Anders: "Does Parents Economic, Cultural, and Social Capital Explain the Social Class Effect on Educational Attainment in the Scandinavian Mobility Regime?". *Social Science Research*, 36. 2007.

Jæger, Mads Meier, Munk, Martin D. og Ploug, Niels: *Ulighed og livsløb. Analyser af betydningen af social baggrund*. Socialforskningsinstituttet 03:10. 2003.

McIntosh, James and Munk, Martin: "Social Class, Family Background and Intergenerational Mobility". *European Economic Review*, 58. 2008.

Munk, Martin and McIntosh, James: "Scholastic ability vs. family background in educational success. Evidence from Danish sample survey data". *Journal of Population Economics*, 20(1): 2007.

Ørum, Bente: *Social baggrund, intellektuelt niveau og placering i skolesystemet*. Socialforskningsinstituttet. Studie 20. 1971.

"Får De kvalitet hver dag?" Om SFI's ældreforskning gennem 50 år

INTERVIEW MED TINE ROSTGAARD AF MADAS ANDERSEN HØG

Ældreforskningen har siden SFI's oprettelse i 1958 stået centralt på forskningsprogrammet. "Får De varm mad hver dag?" lød spørgsmålet til omkring 2700 ældre i SFI's anden udgivelse, den kun 8 sider lange redegørelse *Lidt om ældres kostvaner fra 1960*. Forskerne konkluderer, at størstedelen af de ældre får god kost, og fortsætter: "Det er endvidere påvist, at der er en stærk sammenhæng mellem at få varm mad og at få kost af god kvalitet. Gængse forestillinger om, at de ældre lever af havregrød eller af kaffe og wienerbrød, kan således ikke underbygges."

I et interview fortæller seniorforsker **Tine Rostgaard** her om 50 års ældreforskning på SFI. Over 50 SFI-udgivelser og en lang række andre forskningspublikationer om ældre er det blevet til og der har været en markant udvikling i såvel ældreforskning som ældrepolitik gennem årene. I dag er det ikke så aktuelt at spørge, om de ældre selv kan stege frikadeller eller må nøjes med havregrød – den varme mad leveres af det offentlige. Nu lyder spørgsmålet snarere: "Får De kvalitet hver dag?"

DE ÆLDRES LEVEVILKÅR

Den første store kortlægning af ældreområdet, undersøgelsen *De ældres levevilkår*, udkom i fem bind i årene 1965-1970. Den er baseret på over 3000 interview med ældre over 61 år og giver således et indblik i de ældres egen, subjektive vurdering af deres verden.

De ældres levevilkår er øjeblikksbillede af, hvilke ressourcer de ældre har – hvor mange penge de har, hvornår de går på pension, hvordan de bor, om de har brug for hjælp til at komme omkring, om de har kontakt til familien osv. Årsagen til, at interessen for ældre er stor på dette tidspunkt, er simpelthen, at gruppen af ældre bliver større, siger Tine Rostgaard. "Man er tvunget til at se på ældre som en særegen gruppe, hvilke problemer har de, udgør aldringen et samfundsmæssigt problem, og skal vi ændre vores omsorgs- og pensionspolitik?"

Formålet med undersøgelsen har været at vurdere, hvilke behov for pleje og omsorg, de ældre har, forklarer Tine Rostgaard. Man er klar over, at ældregruppen ikke er den samme som 20 eller 30 år tidligere, og derfor er det nødvendigt at udforske de nye behov. Langt størstedelen af det offentlige tilbud til ældre borgere i 1960'erne og 70'erne gives på pleje- og alderdomshjem, siger hun.

LÆNGST MULIGT I EGET HJEM

Den politik ændres i løbet af 1980'erne. Ældrekommissionen fremhæver i begyndelsen af årtiet selvbestemmelse, kontinuitet og brug af egne ressourcer som centrale elementer i en fremtidens ældrepolitik. Plejehjemmene bliver kritiseret for at umyndiggøre de ældre – fortællingen bliver, at de gamle sidder på firemandsstuer og kigger på hinanden gennem cerut-tågerne uden indflydelse på den sidste tid af deres tilværelse.

Svaret på kritikken er ældreboligloven fra 1987, hvor man beslutter at ombygge eller rive gamle plejehjem ned. "Nu skal de gamle have deres egen lille lejlighed med eget toilet og tekøkken," forklarer Tine Rostgaard. "Man begynder at opfatte alderdommen som en længere årrække end tidligere. Det er ikke blot sådan, at man holder op med at arbejde, får behov for hjælp, flytter på plejehjem og så dør inden for en relativt kort periode. Nu handler det meget om, at man ikke behøver at bryde med sit tidligere liv, fordi man bliver gammel. Man skal have lov til at leve, som man gjorde før – der skal være kontinuitet."

Mantraet bliver *Længst muligt i eget hjem*, og det er især SFI-forskeren Merete Platz, der undersøger konsekvenserne af den politik i en række udgivelser omkring 1990. Hun konstaterer bl.a. at omkring 70 pct. af de ældre over 70 år ikke ønsker at flytte, men at kun 40 pct. kan klare at vaske gulv og støvsuge selv. Der er flere ældre end tidligere, der har behov for hjælp, men kun meget få vil væk fra deres hjem, og hjemmehjælpen bliver derfor en helt central ydelse fra det offentlige, pointerer Rostgaard.

DANMARK SOM FOREGANGSLAND

I 1998 lægger Tine Rostgaard sammen med andre SFI-forskere et internationalt perspektiv på offentlige ydelser og service. I en sammenligning af børne- og ældrepleje i Danmark, Sverige, Finland, Tyskland, Frankrig, Storbritannien og Holland gør de nordiske lande sig ikke overraskende bemærket med en høj dækning på både børne- og ældreområdet.

Tine Rostgaard forklarer: "Der begynder at være en interesse i Europa for, hvad vi kan i Danmark og de nordiske lande. Vi er rigtig gode til service til børn og ældre, dvs. dagpasning og hjemmehjælp. Faktisk bruger Finansministeriet de her data til at lave noget promovring af Danmark i forhold til andre lande – Danmark fremstår som et foregangsland."

"Det er samtidig tale om lidt af et skift i den sammenlignende forskning i velfærdsstaten. Hvor det hidtil har handlet meget om kontantydelse – altså pensioner eller arbejdsløshedsdagpenge – så sammenligner forskningen her serviceydelse – fx hjemmehjælp," siger Tine Rostgaard

DE UNGE ÆLDRE OG DE RIGTIG GAMLE

Fra slutningen af 1980'erne og frem kan man desuden se et mere forskelligartet blik på de ældre komme til syne. Rapporterne fra SFI handler ikke længere så meget om ældre, der skal passes. Der fokuseres i stedet på, hvilke ressourcer de ældre kan tilbyde samfundet – som seniorer i virksomheder, som frivillige i foreninger, som medlemmer af fagforeninger. De ældre ses heller ikke længere som én aldersgruppe – der er de unge ældre på 50 år, dem over 60 og de rigtig gamle 80-100-årige. "Man ser nu, at aldrig finder sted på forskellige vis, over forskellige livsfaser," som Tine Rostgaard beskriver det.

DER HAR ALTID VÆRET EN FRYGT FOR AT KOMME PÅ PLEJEHJEM. SENERE ER HJEMMEHJÆLPEN KOMMET TIL OG NÆRMEST BLEVET EN BORGERRET. NU HAR BORGERNE KRAV PÅ KVALITET HVER DAG.

De unge ældre har i højere grad end tidligere overskud til at lave frivilligt arbejde og fritiden bliver brugt til at gå ture, gå til gymnastik eller læse bøger. De unge ældre går på museer, i teatret og til foredrag, mens der er større interesse blandt de "gamle ældre" for at gå til gudstjeneste og spille kort.

Samtidig med at flere unge ældre får større overskud, vækker manglen på plejehjemspladser bekymring på de rigtig gamles vegne. 10-15 år med nedlæggelser af plejehjem gør det nødvendigt at undersøge, om svage 80-100-årige får tilstrækkelig hjælp fra det offentlige. Rapporten 80-100-åriges levekår konkluderer, at omstillingen fra plejehjem til ældreboliger med tilbud om forskellige former for hjælp i det store og hele er forløbet tilfredsstillende. Til gengæld peger forskerne på, at en relativt stor andel af de ældre synes, at de har brug for mere hjælp til indkøb eller tøjvask, mens "behovet for

hjælp til mere personlige fornødenheder stort set er dækket ind".

Spørgsmålet om kvaliteten af ældreplejen kommer således snigende hen mod årtusindskiftet.

KVALITET I ÆLDREPLEJEN

I første omgang optræder spørgsmålet om kvalitet som en interesse i, hvad de ældre faktisk synes om den hjælp, de får leveret. "Fokus skifter fra at handle om de ældre – hvem er de, hvad laver de, hvilke ressourcer de har, og hvordan er den offentlige omsorgspolitik? – til at spørge til hvilke *forventninger*, de ældre har til den offentlige hjælp, og om deres forventninger bliver mødt. Man ved, at så og så mange – omkring 25 pct. – får hjemmehjælp, men nu spørger man også til, om de egentlig får den hjemmehjælp, de gerne vil have," forklarer Tine Rostgaard.

Den første SFI-rapport om *Kvalitet i ældreplejen* fra 2001 opstiller på den baggrund en nærmest matematisk formel for kvalitetsopnåelse ved at sammenholde forventninger til det offentlige med den faktiske omsorg og hjælp, det offentlige tilbyder.

Begrebet "kvalitet" bider sig fast, og i 2005 bliver Tine Rostgaard leder af et stort projekt om kvalitet i ældreplejen for Socialministeriet. I stedet for at lave en mere "traditionel" brugerorienteret undersøgelse beslutter man også at inddrage plejepersonalet og myndighederne (visitorer). Derved får undersøgelsen et mere nuanceret og fuldstændigt billede af, hvad det noget luftige begreb "kvalitet" dækker.

Det viser sig, at de ældre, plejepersonalet og myndighederne på et overordnet plan er nogenlunde enige om, hvad der kendetegner god kvalitet. Men kvalitetsbegreberne bruges på kryds og tværs uden at man tager hensyn til, at de til tider står i direkte modsætning til hinanden. Fx er der enighed om, at kvalitet både betyder, at alle ældre skal behandles individuelt og at alle ældre behandles ens. Denne paradoksale forestilling om "kvalitet" er med til at skabe forvirring i rollerne og relationerne mellem de ældre, plejepersonalet og myndighederne, konkluderer Tine Rostgaard i rapporten *Begreber om kvalitet i ældreplejen fra 2007*.

"FÅR DE KVALITET HVER DAG?"

Diskussionen om "kvalitet" afslører samtidig en radikal udvikling i befolkningens forhold til ældrepleje fra det offentlige op gennem slutningen af det 20

århundrede. "I fx 1940'erne var plejehjem jo nærmest en slags fattighjem, som ingen ville på. Og der har altid været en frygt for at komme på plejehjem. Senere er hjemmehjælpen kommet til, fx i form af rengøringshjælp, og nærmest blevet en borgerret," forklarer Tine Rostgaard. Nu har borgerne krav på kvalitet hver dag.

Men samtidig dækker kvalitetsbegrebet over en diskussion om, hvordan vi egentlig skal hjælpe de ældre. "I vores forskning er 'kvalitet' jo ikke et udtryk for, at noget er af superhøj standard. Vi kigger på, hvad der ligger af forventninger bag kvalitetsbegrebet. Hvad er formålet med hjælpen? Er formålet at levere rengøringservice til alle eller er det kun at sørge for dem, som har allermest brug for hjælp?," pointerer Tine Rostgaard.

I Danmark er der faktisk sket et skift i kvalitetsopfattelsen i de seneste år. Man har skåret ned på rengøringshjælpen og fokuserer nu mest på den personlige pleje, dvs. på dem der har brug for hjælp til at komme i bad og få tøj på. Det betyder dog ikke, at diskussionen er stoppet. "Det der clash mellem hvad man mener at have krav på, og hvad der egentlig er mulighed for, det vil nok altid være der," siger Tine Rostgaard.

FREMTIDENS ÆLDREFORSKNING

SFI vil også i de kommende år løbende beskrive de ældre som gruppe. SFI har netop gennemført tredje runde af den store forløbsundersøgelse til 'Ældredatabasen'. Det er en stor spørgeskemaundersøgelse, hvor man siden 1997 hvert femte år har interviewet over 5500 danskere mellem 52 og 77 år. "I denne omgang har vi bl.a. spurgt til hvor meget hjælp de ældre får fra familien, og om de føler sig rige eller fattige. Vi kan bruge data herfra til at se, om der er sket skift i den måde de ældre lever på og i deres ressourcer. Det kan bidrage til en ny forståelse af hvad og hvordan det er at være gammel i dag og måske også fortælle noget om fremtidens ældre," forklarer Tine Rostgaard.

Hun peger samtidig på en række huller i ældreforskningen: "Vi ved ikke meget om, hvilke konsekvenser fx indførelse af frit valg i hjemmeplejen har haft. Der mangler forskning om personaleperspektivet og om, hvordan vi skaffer personale i fremtiden. Vi vil også gerne have mere evidensbaseret forskning inden for ældreområdet, så vi kan se om de forskellige tiltag virkelig har en positiv effekt eller ej. Desuden ved vi meget lidt om de pårørendes rolle – hvilke familie-

former indgår de ældre i, og hvilke ressourcer er der til rådighed blandt de pårørende? Vi ved heller ikke nok om forskelle og ligheder i aldring – økonomisk, sundhedsmæssigt, i forhold til køn og på tværs af etnisk herkomst. Der er masser at tage fat på,” slutter Tine Rostgaard.

TINE ROSTGAARD
SENIORFORSKER

UDVALGTE SFI-PUBLIKATIONER OM ÆLDRE

Alexandersen, J., Halck, N. & Skotte, L.: *Den private alderdomssikring*. Socialforskningsinstituttet. Publikation 19. 1965.

Alexandersen, J. & Milhøj, P.: *De ældre aldersklasser. En materialesamling og en analyse*. Socialforskningsinstituttet. Publikation 7. 1962.

Andersen, D.: *Danskernes dagligdag 1987. De 16-74-åriges tidsanvendelse i vintermånederne 1987. Bind 1-2*. Socialforskningsinstituttet. Rapport 88:4.1988

Andersen, D. & Appeldorn, A.: *Tiden efter tres. De 60-74-åriges deltagelse i foreninger, frivilligt arbejde og private netværk*. Socialforskningsinstituttet. Rapport 95:9. 1995.

Andersen, J.E. & Manniche, E.: *Lidt om de ældres kostvaner*. Socialforskningsinstituttet. Publikation 2. 1960.

Asmussen, O. & Jørgensen, E.: *De ældres levevilkår. Bind II: Arbejde og tilbagetrækning*. Socialforskningsinstituttet. Publikation 23. 1966.

Boll Hansen, E. & Platz, M.: *80-100-åriges leveår – en interviewundersøgelse blandt ældre i 75 kommuner*. Socialforskningsinstituttet. Rapport 95:14 og AKF. 1995.

Boll Hansen, E. & Platz, M.: *Gamle danskere – nogle uddybende analyser af 80-100-åriges leveår*. Socialforskningsinstituttet 96:24 og AKF. 1996.

Boll Hansen, E. & Platz, M.: *Kommunernes tilbud til ældre – kommenteret tabelsamling*. Socialforskningsinstituttet. Rapport 95:14 og AKF.1995.

Bunnage, D.: *De unge ældre i 1990'erne*. Socialforskningsinstituttet 96:15. 1996.

Bunnage, D.: *Young Elderly in Denmark in the Mid-1990's*. Socialforskningsinstituttet 97:12. 1997.

Bunnage, D. & Bruhn, H.H.: *De unge ældre i år 2010*. Socialforskningsinstituttet 99:2. 1999.

Bunnage, D., Gregersen, O., Hansen, E.B., Meilbak, N. & Platz, M.: *Kvalitet i ældreplejen*. Socialforskningsinstituttet 01:3. 2001.

Csonka, A., Boll, J.L.: *Home Care in Denmark*. Socialforskningsinstituttet. Working Paper 12:2000.

Friis, H., Halck, N. & Jørgensen, E.: *Omkring tillægspensionen. Nogle undersøgelsesresultater vedrørende indtægten i alderdommen*. Socialforskningsinstituttet. Publikation 13. 1963.

- Friis, H. & Manniche, E.: *Enlige ældre. En undersøgelse af enlige ældre på Vesterbro i København med særligt henblik på deres samvær med andre mennesker.* Socialforskningsinstituttet. Publikation 7. 1961.
- Halck, N. & Østergård, F.: *Omkring den almindelige folkepension. Nogle undersøgelsesresultater til belysning af spørgsmål om folkepension.* Socialforskningsinstituttet. Publikation 14. 1964.
- Jørgensen, E. & Østergård, F.: *De ældres levevilkår. Bind III: Forbrug, formue- og opsparingsforhold.* Socialforskningsinstituttet. Publikation 28. 1967.
- Jørgensen, M.: *Danskernes pensionsopsparinger.* SFI 07:21. 2007.
- Jørgensen, M.S., Larsen & M., Rosenstock, M. (2005): *Et længere arbejdsliv.* Socialforskningsinstituttet 05:03. 2005.
- Nielsen J.A., Boll Hansen, E., Olsen, H., Rasmussen, M., Bentzen, J. & Rimdal, B.: *Levevilkår blandt folkepensionister uden supplerende indkomst.* Socialforskningsinstituttet 03:15. 2003.
- Nord-Larsen, M.: *Seniorpolitik på virksomhedsniveau.* Socialforskningsinstituttet. Rapport 93:1. 1993.
- Nørregaard, C., Platz, M., Nord-Larsen, M.: *Fagbevægelsens seniorer og pensionister.* Socialforskningsinstituttet. Servicerapport. 1995.
- Olsen, H.: *Folkepension, levekår og lavindkomst i Skandinavien. Et litteraturstudie om forsknings- og udredningstendenser.* Socialforskningsinstituttet. Arbejdsrapport 13:2002.
- Olsen, H.: *På efterløn.* Socialforskningsinstituttet. Publikation 146. 1985.
- Olsen, H.: *De ældre og dagcentrene.* Socialforskningsinstituttet. Rapport 88:12.1988.
- Olsen, H.: *Ældre på pleje- og alderdomshjem.* Socialforskningsinstituttet. Publikation 57. 1973.
- Olsen, H.: *Ønsker og forventninger til det "gode liv" i alderdommen.* Socialforskningsinstituttet 03:26. 2003.
- Olsen, H. & Gregersen, O.: *De ældre og hjemmehjælpen.* Socialforskningsinstituttet. Rapport 88:1. 1988.
- Platz, M., Olsen, H. & Hansen, T.: *Efterløn og beskæftigelse.* Socialforskningsinstituttet. Publikation 122. 1983.
- Quaade, T.: *Tilbagetrækning fra arbejdsmarkedet.* Socialforskningsinstituttet 01:7. 2007.
- Rasmussen, M.: *Pensionisters levevilkår i seks EU-lande.* Socialforskningsinstituttet. Arbejdsrapport 01:2004.
- Rostgaard, T.: *Dagpasning, skole og ældrepleje. Velfærdsydelse i fire europæiske hovedstæder.* Socialforskningsinstituttet 04:26. 2004.
- Rostgaard, T.: *Begreber om kvalitet i ældreplejen.* Socialforskningsinstituttet 07:13. 2007.
- Rostgaard, T.: *Kvalitet og ikke-kvalitet i ældreplejen.* Socialforskningsinstituttet. Arbejdsrapport 17:2006.
- Rostgaard, T. & Fridberg, T.: *Caring for Children and Older People – A Comparison of European Policies and Practices. Social Security in Europe 6.* Socialforskningsinstituttet 98:20. 1998.
- Rostgaard, T., Holm, T., Toftegaard Jensen, D. & Graff Byrgese, C.: *Omsorg for børn og ældre – Kommunal praksis i Europa. Social tryghed i Europa 5.* Socialforskningsinstituttet 98:19. 1998.
- Rostgaard, T. & Thorgaard, C.: *God kvalitet i ældreplejen.* SFI 07:27. 2007.
- Stehouwer, J.: *De ældres levevilkår. Bind V: Mobilitet og førlighed.* Socialforskningsinstituttet. Publikation 33. 1968.
- Stehouwer, J.: *De ældres levevilkår. Bind VI: Kontakter med familie.* Socialforskningsinstituttet. Publikation 40. 1970.
- Stehouwer, J. & Østergård, F.: *De ældres levevilkår. Bind IV: Husstand og bolig.* Socialforskningsinstituttet. Publikation 29. 1967.
- Svane, O.: *Vurderinger af ældres behov for pleje og omsorg.* Socialforskningsinstituttet. Publikation 56. 1972.
- Thorgaard, C. & Hougaard, I.B.: *Fokus på demens.* SFI 08:04. 2008.
- Thorgaard, C., Hougaard, I.B.: *Metoder til kvalitet i ældreplejen.* SFI 08:05. 2008.
- Østergård, F.: *De ældres levevilkår. Bind I: Indkomsterne.* Socialforskningsinstituttet. Publikation 17. 1965.

Frivilligt socialt arbejde og den frivillige sektor

AF TORBEN FRIDBERG

Hver tredje voksne dansker er engageret i frivilligt arbejde – et tal som har været stigende gennem de sidste 20 år. Det frivillige arbejde kan ses som en indikator på sammenhængskraften i det civile samfund, og SFI har siden starten af 1980'erne været engageret i kortlægningen af det frivillige arbejde.

SAMSPILLET MELLEM DET OFFENTLIGE OG DEN FRIVILLIGE SEKTOR PÅ DAGSORDENEN

Siden begyndelsen af 1980'erne har der i Danmark været en betydelig interesse for det civile samfund og den frivillige sektor både politisk og i forskningen. Ikke mindst det frivillige arbejde inden for det sociale område kom på dagsordenen igen, efter i årrække at have været udkældt som en hattedame aktivitet, der hverken var kvalificeret eller værdig for mennesker med behov for hjælp. Baggrunden for den nye interesse var en udbredt opfattelse af, at udviklingen af velfærdsstaten på nogle områder var stødt ind i begrænsninger, som krævede at nye aktører kom på banen for at hjælpe med at løse nogle af de mange opgaver, som velfærdsstaten havde problemer med at løse. De problemer, som dengang især sprang i øjnene, var ressourceproblemer, problemer med trykthedsystemets legitimitet og med klientgørelse. Man begyndte at snakke om nye muligheder for et *"samspil mellem det offentlige og private i socialpolitikken"*, som også var overskriften på et nyt forskningsprogram i SFI i 1983. Håbet var måske, at der i det civile samfund og den frivillige sektor lå ressourcer, som kunne aflaste den offentlige økonomi ved at forebygge og løse sociale opgaver. Samtidig kunne socialpolitikken, og velfærdsstaten i det hele taget, genvinde sin legitimitet, hvis den kom nærmere på borgerne, og borgerne selv blev

engagerede i løsningen af de lokale sociale opgaver. Også klientgørelsesproblemet ville man modvirke, idet den frivillige sektor måske bedre kunne hjælpe folk på en ansvarliggørende måde, ligesom det at deltage i frivilligt arbejde i sig selv er med til at inddrage og ansvarliggøre borgerne.

Overvejelserne om at inddrage den frivillige sektor handlede også om, hvorvidt man kunne overdrage eller privatisere driften af sociale institutioner til fx de private frivillige organisationer. Efter at ideen var blevet præsenteret i en kronik af daværende socialminister (og senere formand for SFI's bestyrelse) Palle Simonsen, blev "Kontaktudvalget til det frivillige sociale arbejde" etableret i 1983 og i oprettelsen af den såkaldte PUF – pulje til støtte af frivilligt socialt arbejde. Senere i begyndelsen af 1990'erne blev Center for frivilligt socialt arbejde etableret, og sidst i 90'erne nedsattes Udvalget om det frivillige sociale arbejde, der bl.a. resulterede i at der blev afsat midler til støtte af frivilligt arbejde i kommunerne.

Også i forskningsverdenen har der været en tilbagevendende interesse for det civile samfund. I sociologien ses frivilligt arbejde som en indikator på integrations- eller sammenhængskraften i det civile samfund, uanset hvilket område det foregår på, og hvad enten det foregår i organisationer eller uformelle strukturer. Frivilligt arbejde og foreningsmedlemskab kan også ses som indikatorer på et demokratisk engagement, og endelig kan det frivillige arbejde og medlemskab af frivillige foreninger ses som udtryk for et individs eller et samfunds sociale kapital. Man kan sige, at kapitalsynsvinklen også ligger bag den stærke politiske interesse for feltet, idet frivilligt arbejde ses som en ressource, der kan trækkes ind i løsningen af samfundsmæssige opgaver.

FORSKNINGEN SÆTTES I GANG 1980'ERNE

På SFI førte den fornyede interesse for samspillet mellem det offentlige og private i socialpolitikken til, at der i midten af 1980'erne blev igangsat en række undersøgelser om ressourcer og potentiale i det civile samfund. Forskningen udmøntede sig i rapporter om "Private hjælpeorganisationer", "Sociale netværk og socialpolitik" og "Frivillige i socialt arbejde". Disse rapporter var med til at kaste nyt lys på diskussionen om samarbejdsformer mellem det offentlige og frivillige private organisationer og om ressourcerne i de private netværk og i det frivillige arbejde. Undersøgelserne viste også, at selv om den offentlige

sektor havde vokset sig stor i forsøget på at tage hånd om alle sociale problemer, så var der stadig liv i den frivillige sektor. Det blev påpeget, at de private organisationer i det sociale arbejde bl.a. bidrog med alternative arbejdsmetoder med mere gensidighed og mindre kontrol og ved i nogle tilfælde at kunne opfange nogle af de personer, som ikke blev tilstrækkeligt hjulpet i det offentlige system.

DER SER ALTSÅ HVERKEN UD TIL AT VÆRE TALE OM, AT VELFÆRDSSTATEN HAR OVERFLØDIGGJORT BEHOVET FOR DEN INDSATS, DER LÆGGES I DEN FRIVILLIGE SEKTOR, ELLER OM AT EN STOR FRIVILLIG SEKTOR FØRST OG FREMMEST TRIVES, FORDI DET OFFENTLIGE SVIGTER.

Undersøgelsen af befolkningens deltagelse i frivilligt arbejde viste endvidere, at mellem 2 og 4 pct. af den voksne befolkning var engageret i direkte klientrettet frivilligt socialt arbejde, og at yderligere 20 pct. af befolkningen udførte frivilligt arbejde på andre områder. Især var og er mange engageret i fritidsaktiviteter og i idrætsforeningerne. I alt var det således i 1987 ca. 24 pct. af den voksne befolkning, der inden for det sidste år havde været engageret i frivilligt arbejde.

OPFØLGNING I 1990'ERNE

Den fortsatte interesse for udviklingen i den frivillige sektor førte til en opfølgning på disse undersøgelser i midten af 1990'erne, som omfattede både en undersøgelse af "Det frivillige arbejde" og en undersøgelse af "De frivillige sociale organisationer". Befolkningsundersøgelsen, der blev gennemført som en del af kultur- og fritidsundersøgelserne i 1993, viste, at en lille stigning i andelen af befolkningen, der var engageret i frivilligt arbejde, idet det i 1993 i alt var 28 pct. af den voksne befolkning, der inden for det sidste år havde deltaget i frivilligt arbejde. Stigningen skyldtes tilsyneladende først og fremmest, at flere kvinder arbejdede frivilligt, således at den traditionelle overvægt af mænd i det frivillige arbejde var blevet betydeligt mindre.

Undersøgelsen i 1994 af de frivillige sociale organisationer viste, at der var en betydelig dynamik i de frivillige sociale organisationer. Man finder en del gamle

organisationer, hvor de ældste er oprettet omkring århundredskiftet, men hovedparten er yngre organisationer oprettet efter 1960, og en tiendedel var oprettet bare inden for de sidste tre år med opgaver, som interessevaretagelse, selvhjælp og supplement til den eksisterende offentlige sociale indsats.

DEN STORE KORTLÆGNING I 2004

Den helt store kortlægning af den frivillige sektor i Danmark blev imidlertid først gennemført i 2004 i et samarbejde mellem SFI, Syddansk Universitet og RUC indenfor rammerne af det internationale Johns Hopkins Comparative Nonprofit Sector Project. Resultaterne herfra, der kom i 2005 og 2006 gav for første gang et samlet billede af den frivillige sektors størrelse, sammensætning og betydning. Konkret består undersøgelsen af tre omfattende delstudier, der beskæftiger sig med, hvem de frivillige er, hvilke typer af organisationer sektoren består af, og hvilken økonomisk og beskæftigelses betydning sektoren har for det danske samfund.

Frivillighedsundersøgelsen viste, at der i Danmark findes en stor og velfungerende frivillig sektor. Den omfatter både et mylder af overvejende små og medlemsbaserede, økonomisk uafhængige foreninger og organisationer samt en sektor med selvejende institutioner på velfærdsområder som uddannelse, social service og sundhed. Disse har en betydelig offentlig regulering, er afhængige af offentlig finansiering og beskæftiger overvejende lønnet arbejdskraft. Målt på omfanget af frivilligt arbejde ligger Danmark lidt under niveauet i Norge og Sverige, men i en international sammenligning ligger de nordiske lande meget højt. Det er tankevækkende, at det netop er i disse lande med en stor og veludviklet offentlig sektor, at man finder så stor og tilsyneladende voksende frivillig sektor. Det ser altså hverken ud til, at velfærdsstaten har overflødiggjort behovet for den indsats, der lægges i den frivillige sektor, eller at en stor frivillig sektor først og fremmest trives, fordi det offentlige svigter. Tværtimod synes der at være tale om en slags komplementaritet mellem den offentlige og private sektor, som netop synes at udfolde sig på baggrund af en stor offentlig sektor.

FRIVILLIGT ARBEJDE I VÆKST

Af befolkningsundersøgelsen fra 2004 fremgik det i øvrigt, at omkring 1/3 af den danske befolkning udfører frivilligt arbejde. Der har altså tilsyneladende været en vis vækst i denne andel siden 1980'erne, hvor det var godt en fjerdedel af befolkningen, der udførte frivilligt arbejde.

Det frivillige arbejde er fordelt over mange områder med idrætsområdet som det absolutte største (11 pct) efterfulgt af bolig- og lokalsamfund og social- og sundhedsområdet med hver ca. 6 pct. af befolkningen. Det frivillige arbejde består i mange forskellige aktiviteter eller arbejdsopgaver, der tiltrækker forskellige grupper af mennesker. Arbejdet i bestyrelser og udvalg, med administration og med praktisk arbejde fylder meget, uanset hvilket område man ser på. Men på kultur – og fritidsområdet har uddannelse, træning og holdledelse også en fremtrædende plads, og det sociale område markerer sig med en relativt stor andel, der rådgiver.

De frivillige bruger i gennemsnit 17 timer om måneden på det frivillige arbejde. Nogle få arbejder, hvad der svarer til fuldtidsarbejde, men på de store områder for frivilligt arbejde bruges der typisk 10-15 timer om måneden.

De frivillige rekrutteres fra alle grupper i samfundet, men der er en klar tendens til, at der især er mange blandt dem, som i øvrigt er meget aktive. Det er de 30-49-årige børneforældre med fuldtidsarbejde, der mest hyppigt er frivilligt arbejdende, og mindst aktive er de ældste aldersgrupper og personer uden erhvervsuddannelse. Undersøgelsen peger således på, at de generelle uligheder i samfundet i en vis udstrækning genfindes i den frivillige sektor. Kun på social- og sundhedsområdet synes der at være lige så meget brug for de ældre og folk uden uddannelse eller uden for arbejdsmarkedet.

Undersøgelsen viser endvidere, at det er af stor betydning at blive opfordret til at deltage i frivilligt arbejde. Rekruttering er afhængig af sociale netværk eller social kapital, som øger chancen for at blive opfordret.

Endelig fremgår det, at der tilsyneladende er et pænt potentiale for at rekruttere nye frivillige. Op mod halvdelen af samtlige ikke-frivillige svarer, at de godt kunne tænke sig at deltage i frivilligt ulønnet arbejde, hvis nogen bad dem om det. I de yngste aldersgrupper er det op mod to tredjedele. De unge er næsten lige så aktive frivillige som de lidt ældre aldersgrupper, men herudover synes der også at være et betydeligt potentiale i de yngre aldersgrupper.

TORBEN FRIDBERG
SENIORFORSKER

UDVALGTE SFI UDGIVELSER OM DEN FRIVILLIGE SEKTOR

Anker, J.: *De frivillige sociale organisationer*. Socialforskningsinstituttet. Rapport 95:12. 1995.

Anker, J. & Koch-Nielsen, I.: *Det frivillige arbejde*. Socialforskningsinstituttet. Rapport 95:3. 1995.

Boje, T.; Fridberg, T. og Ibsen, B. *Den frivillige sektor i Danmark – omfang og betydning*. Socialforskningsinstituttet 06:19. 2006.

Boje, T. og Ibsen, B.: *Frivillighed og nonprofit i Danmark – omfang, organisation, økonomi og beskæftigelse*. Socialforskningsinstituttet 06:18. 2006.

Boolsen, M. W.: *Frivillige i socialt arbejde – hvem hvad og hvorfor*. Socialforskningsinstituttet. Rapport 88:2. 1988.

Christensen, G.: *Etniske minoriteter, frivilligt socialt arbejde og integration, Afdækning af muligheder og perspektiver*. Socialforskningsinstituttet 06:16. 2006.

Christensen, G.: *Veje til integration, Muligheder i frivilligt socialt arbejde*. Socialforskningsinstituttet. 2006.

Fridberg, T. (red.): *Hvem løser opgaverne i fremtidens velfærdssamfund?* Socialforskningsinstituttet 97:11. 1997.

Fridberg, T. & Jæger, M. M.: *Frivillige i hjemmeværnet.*: SFI 07:18. 2007.

Gruber, T. & Villadsen, K.: *Kvalitet i det frivillige sociale arbejde*. Socialforskningsinstituttet 97:4. 1997.

Jensen, M. K., Andersen, D., Fridberg, T. & Nielsen, K. A.: *Sociale netværk og socialpolitik – en undersøgelse i to lokalområder*. Socialforskningsinstituttet. Publikation 163. 1987.

Jeppesen, K. J. & Høeg, D.: *Private hjælpeorganisationer – på det sociale område*. Socialforskningsinstituttet. Publikation 160. 1987.

Koch-Nielsen, I.; Henriksen, L.S; Fridberg, T.; Rosdahl, D.: *Frivilligt arbejde. Den frivillige indsats i Danmark*. Socialforskningsinstituttet 05:20. 2005.

Rasmussen, E. T. & Koch-Nielsen, I. (red.): *Den tredje sektor under forandring*. Socialforskningsinstituttet 96:15. 1996.

Når unge drikker

Danske unges forbrug af alkohol er et af de højeste i Europa. SFI's forskning har fokus på, hvilke faktorer, der har betydning for, hvorfor teenagere drikker så meget. De unges sociale baggrund betyder overraskende lidt, mens alkoholens kulturelle betydning er af afgørende betydning. Det handler om at feste og drikke for at være med i fællesskabet, fortæller professor ved SFI Margaretha Järvinen.

Efter nogle års pause er forbrug og misbrug af alkohol atter kommet på SFI's forskningsprogram i de senere år. I Danmark er alkohol en meget integreret del af det sociale liv, og vi har generelt et positivt syn på alkohol. Det er den overordnede forklaring på, at danske unge drikker meget, mener Margaretha Järvinen, professor ved SFI. Hun har i nogle år forsket i emnet "unge og rusmidler" – og har bl.a. sammen med tre andre forskere for et par år siden lavet en stor undersøgelse af de 15-16-åriges forhold til alkohol.

Den viste overordnet, at de unges sociale baggrund ikke har den store betydning for deres forhold til alkohol. Der drikkes meget i alle sociale lag, og danske unge drikker tidligere og mere end unge i de øvrige europæiske lande. De bliver ved med helt op i 20'erne at have et betydeligt højere alkoholforbrug end de andre europæiske unge – også i forhold til de øvrige nordiske lande.

"Der er en historisk forskel mellem Danmark og resten af Norden i omgangen med alkohol. I Sverige har man fx altid været mere opmærksom på de negative konsekvenser af alkohol – de har mere tradition for alkohol-politikker generelt, hvilket jo Systembolaget er et eksempel på. I Danmark ser man alkohol som et forbrugsgode – en del af det gode liv," siger Margaretha Järvinen.

Det er den kultur omkring alkohol, unge er vokset op i, og derfor er det ikke så mærkeligt, at der er en ungdomskultur med meget alkohol i Danmark, mener hun.

POPULARITET OG FULDskab

"At drikke er at være med i det rigtige fællesskab for de unge. Noget af det første, vi lagde mærke til i undersøgelsen om teenagerne, var den meget stærke sammenhæng mellem popularitet og deltagelse i fest og fuldskab. Man skal drikke og drikke sig fuld for at være en del af fællesskabet," forklarer professoren, der blev overrasket over, at de unge er så fuldskabsorienteret i deres forhold til alkohol.

BILLEDET ER TYDELIGT: DEM, DER DRIKKER, ER POPULÆRE OG FÅR EN STÆRK SOCIAL POSITION I GRUPPEN AF VENNER.

"Det er en udfordring for os forskere at prøve at forstå det fokus på fuldskab. At de drikker i så voldsomme mængder for at blive fulde. Vi må prøve at gå i dybden med det og forstå disse komplekse sammenhæng," siger hun.

I bogen "Unge, fester og alkohol" baseret på førnævnte undersøgelse fortæller en række 15-16-årige i fokusgruppeinterview om, hvordan de drikker, og hvad det betyder for dem. Billedet er tydeligt: Dem, der drikker, er populære og får en stærk social position i gruppen af venner. Fester og fuldskab er en livsstil, hvor erfaring med alkohol bliver betragtet som tegn på modenhed og status. Fx fortæller nogle af de erfarne alkoholforbrugere følgende:

Der var festgruppen, som var sammen i skolen, og så var der de andre....Det var sådan en konkurrence – i fest og i druk. Den, der havde prøvet mest, skulle råbe op...Det var os, der fandt på tingene, kan man godt sige....

NATURLIGT AT BRÆKKE SIG

"Det er enormt vigtigt for de unge at være med i fællesskabet. Hvis man ikke drikker, defineres man

som en, der ikke vil være med i gruppen, og som ikke vil bidrage til fællesskabet og de muntre fuldskabshistorier om at brække sig osv.," siger Margaretha Järvinen.

Alkohol bliver symbolet på, at man forpligter sig til at deltage i festen, og prikken over i-et er tilsyneladende at være blevet så fuld, at man kaster op. Selvom det nok er de færreste unge, som synes det er sjovt i selve det øjeblik, hvor de brækker sig, så viser undersøgelsen faktisk, at det at have brækket sig er allermost udslagsgivende for, om man har fundet en fest helt i top! Sandsynligvis fordi det gør festen til noget helt særligt, som man kan fortælle om bagefter. Og det at brække sig er en naturlig del af det at være fuld. Som når to drenge fra 8. klasse fortæller:

Ole: Ja, jeg havde det rigtig dårligt, og så ville jeg i seng. Så sagde Anton, at jeg var i seng, og så brækkede jeg mig (griner)

Anton: Ud over mit gulv. Det er ikke ret hyggeligt, vel, og så skulle jeg stå og tørre det hele op!

Andreas: Det så så dejligt ud på lagene, dér....(griner)

FORSKEL PÅ DRENGE OG PIGER

Ovenstående er også et eksempel på, hvordan der er forskel på drenge og pigers druk, selvom der ikke er tydelige kvantitative forskelle. Drenge drikker på en mere risikobetonet måde, hvor de ofte overskrider grænser, kommer til skade eller brækker sig. Fuldskab er for dem en måde at markere deres maskulinitet på. Derfor kan de også sagtens samles i rene drengegrupper – til drengedruk.

Drengenes druk har flere forskellige formål end pigernes, der først og fremmest handler om relationer til det modsatte køn. Pigerne drikker til fest eller mødes før en fest og drikker som forberedelse. Det underliggende motiv er at komme i kontakt med drenge.

Det gælder også disse tre piger fra 8. klasse:

Fie: Der er det der med, at du smider hæmningerne, og så går man bare hen og snakker med dem (drenge), og så kører det bare, yes.

Sandra: Ja....altså det er jo lettere at score en dreng, hvis man er fuld.

Cecilie:Så tør man sådan mere.

Men hvor drengene vinder anerkendelse ved at drikke meget – og for meget – så risikere piger, som

drikker for meget, at fremstå som billige, fordi alkohol er knyttet sammen med, at "man er til noget".

FORÆLDRE MED BERØRINGSANGST

Når emnet er alkohol og unge, er der en væsentlig myte at gøre op med, mener Margaretha Järvinen. Selvom hverken de unge eller forældrene mener, at forældreregler har nogen effekt på unges drikkeri, så er det faktisk tilfældet. Både hendes egen forskning og internationale undersøgelser viser, at forældrekontrol på alkoholområdet betaler sig.

"Man kan se i vores spørgeskemaer, at der er en sammenhæng mellem regler og antallet af genstande, de unge drikker. Derfor er det min klare anbefaling til forældre, at de aftaler med deres børn, hvor mange genstande børnene maksimalt skal drikke og hvornår de senest skal være hjemme fra fester"

Årsagen til, at mange forældre ikke vil det, ligger i en slags berøringsangst over for den unge, mener hun.

"Det er på en måde ubehageligt at snakke om, det griber ind i den unges personlige frihed. Men de unge selv giver ikke udtryk for, at de er negative overfor forældrenes interesse overfor deres festliv. De vil gerne diskutere med dem, så forældrene skal ikke være bange for at tage det op."

STOFFER PÅ KLUBBERNE

Professor Margaretha Järvinen og hendes team er nu i gang med at følge de samme unge og se, hvordan deres forhold til alkohol udvikler sig i takt med alderen. I en ny stor undersøgelse YODA (Youth, Drugs and Alcohol) skal de nu 19-årige udspørges om deres alkoholvaner igen – og denne gang vil der også være spørgsmål om deres forhold til stoffer som fx hash, kokain og ecstasy.

Spørgeskemaerne vil blive suppleret af feltarbejde ude i nattelivet rundt omkring på klubber og diskoteker. For ellers er det ikke muligt at finde de unge (op til 25 år), der har bred erfaring med illegale stoffer. Resultaterne af det nye projekt vil blive offentliggjort i 2010.

MARGARETHA JÄRVINEN
FORSKNINGSPROFESSOR

UDVALGT LITTERATUR FRA SFI OM FORBRUG OG MISBRUG AF ALKOHOL

Christensen, E.: *Når mor eller far drikker: Interview med børn og forældre i familier med alkoholmisbrug*. Socialforskningsinstituttet. Rapport 94:2. 1994.

Diderichsen, A. & Skyum-Nielsen, S.: *Om brug og misbrug af alkohol: En undersøgelse af 30-45-årige mænds alkoholvaner*. Socialforskningsinstituttet. Publikation 36. 1969.

Gundelach, P. & Järvinen, M.: *Unge, fester og alkohol*. Akademisk Forlag. 2006.

Hansen, E. J. & Andersen, D.: *Alkoholforbrug og alkoholpolitik*. Socialforskningsinstituttet. Publikation 145.1985.

Järvinen, M & Room, R.: *Youth Drinking Cultures*. Ashgate Publishing Limited, UK. 2007.

Skinhøj, K. T.: *Behandling af alkoholmisbrug – ved danske alkoholambulatorier*. Socialforskningsinstituttet. Rapport 88:5. 1988.

Skinhøj, K. T.: *Forbrødringsritualer og rusmidler : ungdomsgruppers regulering af alkohol- og hashforbrug*. Socialforskningsinstituttet. Rapport 93:5. 1993.

Skyum-Nielsen, S.: *Unge mænds alkoholvaner: En undersøgelse i Københavnsområdet*. Socialforskningsinstituttet. Publikation 8. 1962.

Smidth-Fibiger, E.: *Kvindelige alkoholmisbrugere og behandlingstilbudene*. Socialforskningsinstituttet. Rapport 91:14. 1991.

SOCIALPOLITIK OG VELFÆRDSYDELSER

FØRTIDSPENSION – FORSKNING OG POLITIK I SAMSPIL	34
DE SVAGESTE GRUPPER: HJEMLØSE, PSYKISK SYGE OG MISBRUGERE	38
UDSATTE GRUPPER PÅ BOLIGMARKEDET	42
HANDICAP – LEVEVILKÅR OG PERSONLIG VELFÆRD	46
SOCIALREFORMUNDERSØGELSERNE	50

Førtidspension – forskning og politik i samspil

AF STEEN BENGTSSON

SFI har forsket i førtidig pensionering gennem mere end tredive år. SFI's undersøgelser og analyser har spillet en rolle i udviklingen af en mere aktiv politik med hensyn til at tilbyde revalidering og arbejde i stedet for passiv forsørgelse.

Varig forsørgelse i forbindelse med invaliditet er en betydelig udgift i Danmark såvel som i de lande, vi normalt sammenligner os med. I 2006 var udgiften til førtidspension 31,9 mia. kr., hvilket var halvdelen af udgifterne til handicap og revalidering, eller 6,9 pct. af de samlede sociale udgifter. Men der er ingen naturlov i hvor mange, man skal forsørge passivt og hvor mange, man skal give plads i arbejdslivet. I en OECD's rapport fra 2003, *Transforming Disability into Ability*, fremstod Danmark som det land, der havde den mest aktive politik med hensyn revalidering og arbejdstilbud til mennesker med handicap.

I udviklingen af denne politik har forskningen på området spillet en rolle. SFI har siden 1975 været engageret i forskning i pensionering på baggrund af arbejdshandicap. Der har været to større forskningsprogrammer på dette felt. Det første var de såkaldte "Invaliddepensionistundersøgelser" 1975-1980, en serie undersøgelser som blev bestilt på baggrund af en debat, hvor det fra forskellig side blev hævdet, at man havde givet invalidepension til alt for mange mennesker. Den anden serie undersøgelser i 1980erne var knap så planlagt, men blev alligevel mindst lige så omfattende. Anledningen til den var en tilfældig opdagelse i en undersøgelse, nemlig at der var store uforklarede forskelle mellem kommunerne på, hvor mange der fik tilkendt førtidspension.

FRA MEDICINSK TIL SOCIALT INVALIDITETSBEGREB

I 70ERNE

Gennem debatten i begyndelsen af 70erne var det blevet klart, at der manglede viden om, hvad der lå bag de store stigninger i tilkendelsen af invalidepension i årene op til 1970. Både på amtssygehuset i Gentofte og på Socialforskningsinstituttet var der interesse for at undersøge forholdene nærmere, og et forskningsprogram kom i stand gennem et samarbejde mellem disse to miljøer. Det førte til syv publikationer og en artikel fra Socialforskningsinstituttet.

En forundersøgelse i 1976 gav indtryk af, at man tilkendte pension til en betydelig del af de ikke-berettede ansøgere, og at en stor gruppe fik tilkendt invalidepension, skønt de ikke fejlede noget.

Studiet viste, at Invalideforsikringsrettens begrundelser var af meget varierende kvalitet og i mange

MAN FANDT KLARE TEGN PÅ, AT AKTIVPOLITIKKEN HAVDE FÅET FLERE UD AF HJÆLPESYSTEMET.

tilfælde helt manglede. Rettens vurdering af omfanget af den nedsatte erhvervsevne var ofte i uoverensstemmelse med den vurdering, som speciallægerne havde givet. 14 af 38 ansøgere, der af speciallæge var fundet ikke-berettiget til invalidepension, fik således tildelt denne af retten.

Efter et par år ændrede projektet af uforklarlige grunde karakter. I en rapport fra hovedundersøgelsen i 1978 blev Invalideforsikringsretten ikke længe kritiseret for at være for generøs med pensioner, men problemet var i stedet, at det er lægerne som er de egentlige udmålere. Nu var der af en eller anden grund udviklet en ny dagsorden, som handlede om at erstatte den medicinske definition af handicap med en social. Idéen om et socialt invaliditetsbegreb blev yderligere udbygget i en rapport fra 1979.

De senere publikationer i serien brød ikke med denne tankegang. En undersøgelse fra 1980 så nærmere på invalidepensionisternes levevilkår og fandt alt i alt,

at pensionen opfyldte sit formål med at give denne gruppe en rimelig forsørgelse. Meningen med tre pensionsgrader blev dog ikke opfyldt i praksis, idet pensionister med mellemste og laveste pension kun i ringe grad havde supplerende erhvervsindkomst. En anden undersøgelse fra 1980 beskæftigede sig med invalidepensionisternes opvækstvilkår og erhvervsbaggrund. Den fandt, at de havde en mere belastet opvækst end andre, specielt med hårdt arbejde i barndommen, og at de havde en erhvervsbaggrund, der adskilte sig fra gennemsnittet. Tre fjerdedele af de mandlige invalidepensionister havde således haft en beskæftigelse, hvor man løfter tunge byrder. Der er således god grund til at tro, at en langsom fysisk nedslidningsproces var baggrunden for et stort antal pensioner.

KOMMUNALE FORSKELLE I FOKUS I 80ERNE

En undersøgelse, som blev offentliggjort i 1987 handlede om regionale forskelle i tilkendelsen af førtidspension, som nu var blevet decentraliseret til femten regionale nævn. Specielt var der store forskelle i afslagsprocenter, som det første år varierede mellem 7 og 32 pct. Problemstillingen var derfor, om disse forskelle kunne forklares ved forskelle i sociale baggrundsfaktorer. Det kunne de ikke.

Det viste sig, at afslagsprocenten heller ikke hang sammen med antal ansøgere. De høje afslagsprocenter i nogle nævn kunne ikke forklares ved, at der var særligt mange ansøgere her. De regional forskelle syntes derimod at kunne forklares ved forskelle i den "politik", nævnene anlagde. Afslagsprocenten kunne nedbringes ved et tæt samarbejde med kommunernes sagsbehandlere, så man undgik ansøgninger, der ville få afslag, eller de kunne øges, hvis nævnet havde en idé om, at afslag kunne motivere ansøgerne til at finde et job. Et enkelt nævn havde, da de opdagede, at de havde en høj afslagsprocent, bevidst tilnærmet den til gennemsnittet, og dette nævns sekretariat var endog begyndt på at rådgive de enkelte kommuner, så de også nærmede sig gennemsnittet af, hvor mange der skulle have afslag på ansøgning om førtidspension.

Det vigtigste resultat af undersøgelsen var imidlertid den store uforklarede variation mellem kommuner, som blev afsløret. Det bemærkelsesværdige er, at denne forskel viste sig på et tidspunkt, hvor kommunerne formelt ikke havde nogen indflydelse på afgørelsen af førtidspensioner. De skulle blot forberede sagen, som så skulle afgøres af nævnet. Undersøgelsen pegede dermed på processen i kommunen. Problemstillingen blev udvidet fra at handle

om ensartethed i afgørelseskriterier til også at handle om alternativer til det store antal tilkendelser af førtidspension, fx revalidering og arbejdstilbud.

De nye perspektiver førte til en serie af undersøgelser om førtidspension. Det var naturligt at interessere sig for, hvordan kommunerne agerede i de forskellige typer af sager om langvarig forsørgelse. I rapporten *Førtidspension eller...* fra 1989 var problematikken, hvad kommunens sagsbehandling betød for udfaldet af en sag. Når man tog højde for sociale variable som erhvervsstruktur og ledighed, viste det sig, at antal tilkendelser hang sammen med den måde, som kommunen administrerede lovgivningen på. Afgørelsen af en sag lå altså ikke kun i nævnet, som den formelt skulle gøre, men det reelle udfald blev også bestemt af kommunen.

Undersøgelsen viste at der blev pensioneret færre fra sygedagpenge i kommuner, hvor socialforvaltningerne så revalideringsmuligheder. Omvendt blev der pensioneret flere i kommuner, hvor man rådede til bistandshjælp og også flere, hvor man rådede til at søge førtidspension med den bagtanke, at ansøger så kan få et "motiverende afslag". Kommunernes arbejde med sagerne var i sig selv med til at øge antallet af pensionstilkendelser og der syntes at blive sat mere ind på at begrunde pensioner end på at revalidere. Undersøgelsen forsøgte også at pejle sig ind på, hvor mange førtidspensioner, som kunne undgås, hvis der kom meget gang i revalidering og arbejdstilbud. Kommunerne skønnede at ca. 4.000 af de omkring 30.000 som årligt fik tilkendt førtidspension kunne klare et såkaldt 40/60 job, som var forløberen for fleksjob.

REFORMER I 90ERNE

En række undersøgelser i de første år af halvfemserne kom ind på særlige socialpolitiske aspekter ved førtidspension. En rapport fra 1990 belyste den såkaldte husmorvurdering. Problemstillingen var om tiden var ved at løbe fra den særlige husmodervurdering, hvor erhvervsevnen blev vurderet i forhold til husmoderfunktionen. To undersøgelser fra 1991 og 1992 belyste forholdene for yngre førtidspensionister. Hvad kunne der gøres for at forebygge og dermed reducere antallet af disse, og hvad kunne der gøres for denne gruppe i retning af revalidering og arbejdstilbud?

I 1989 fik Ballerup som frikommuneforsøg kompetence til at afgøre førtidspensionssager. Forsøget blev evalueret af SFI i 1990 og i 1992, og konklusionen

var, at kommunen godt kunne klare disse sager. En lovændring gjorde det i 1994 muligt for kommunerne at søge om at overtage kompetencen til at tilkende pension, og på SFI udviklede man i 1995 et statistisk system, som kunne bruges til at følge udviklingen i de kommunale forskelle i tilkendelser af førtidspensioner. Denne decentralisering af kompetencen til at tilkende førtidspension var et led i bestræbelserne på at begrænse tilkendelserne af førtidspension og styrke revalideringen gennem en mere aktiv indsats. Samtidig blev der ændret i refusionsprocenterne, så det ikke længere var en fordel for kommunernes kasse, at der blev tilkendt førtidspension

De danske reformer blev i 1999 sammenlignet med reformerne af førtidspensionsordningerne i Holland og Sverige for at få belyst, om der i de lande var erfaringer man kunne lære af. I Holland havde førtidspensionering grebet mest om sig, og man talte der allerede i firserne om, at systemet led af "den hollandske syge". I Sverige havde man derimod ikke pensioneret flere end andre steder, men her havde den kraftige økonomiske krise først i halvfemserne gjort besparelser på sociale udgifter aktuelle. I begge de nævnte lande havde man gennemført en række gennemgribende reformer i løbet af halvfemserne, men man havde erfaret, at det ikke var enkelt at ændre på pensionsmønsteret. De danske reformer havde langt større effekter, idet antallet af tilkendelser nærmest blev halveret.

En undersøgelse fra 1999 så på, om man kunne påvise, om kommuner med en meget aktivorienteret socialpolitisk praksis i langvarige sociale sager havde mere succes med at få de bedst fungerende af de handicappede medborgere ud af socialforvaltningen end kommuner med en mere passivorienteret praksis. Man fandt klare tegn på, at aktivpolitikken havde fået flere ud af hjælpesystemet. Én indikator på dette var, at betydeligt færre blandt førtidspensionisterne i de aktive kommuner mente sig i stand til at klare et arbejde på normale vilkår. SFIs årlige rapport om virksomhedernes sociale engagement fra 1999 belyser bl.a. overgangen til førtidspension. Undersøgelsen viser, at social- og sundhedsområdet er den branche, hvorfra flest overgår til førtidspension. Det vises også, at i den første del af halvfemserne var andelen af tilkendelser til yngre personer stigende, især i gruppen under 40 år. Det har været med til at øge antallet af pensionister.

Halvfemsernes danske reformer tog som nævnt udgangspunkt i de store forskelle, der var mellem

kommunerne i førtidig pensionering. Men selvom antallet af tilkendelser er faldet drastisk, er forskellene mellem kommunerne kun blevet større. Det er et paradoks, som der ikke er nogen forklaring på. Med den store forskel, der stadig er, kan aktiveringen udmærket være gået for langt nogle steder, samtidig med at den halter bagud andre steder. Her ligger en stor udfordring for både forskere, politikere og andre aktører på området.

STEEN BENGTSSON
SENIORFORSKER

UDVALGTE SFI-PUBLIKATIONER OM FØRTIDSPENSION

Bengtsson, Steen: *En lov – femten nævn. Regionale forskelle i ansøgning, tilkendelse og afslag på førtidspension.* Socialforskningsinstituttet. Publikation 167. 1987.

Bengtsson, Steen: *Førtidspension eller...* Socialforskningsinstituttet. Rapport 89:11. 1989.

Bengtsson, Steen: *Husmorvurderingen ved førtidspension.* Socialforskningsinstituttet. Rapport 90:3. 1990.

Bengtsson, Steen: *Førtidspension til unge – i socialpolitisk belysning.* Socialforskningsinstituttet. Rapport 91:11. 1991.

Bengtsson, Steen & Høgelund, Jan: *Reform af førtidspensionen – hvad kan vi lære af erfaringerne fra Holland og Sverige.* Socialforskningsinstituttet. 99:15. 1999.

Gregersen, Ole: *Kommunal kompetence i førtidspensionssager – frikommuneforsøg i Ballerup.* Socialforskningsinstituttet. Rapport 90:9. 1990.

Gregersen, Ole: *Kommunal kompetence i førtidspensionssager – Ballerupforsøget efter 2½ år.* Socialforskningsinstituttet. Arbejdsnotat 92:1. 1992.

Gregersen, Ole: *Kommunernes pensionspraksis. Rangordning af kommunerne efter antal førtidspensioneringer, korrigeret for en række objektive forhold – et metodestudie.* Socialforskningsinstituttet. Arbejdsnotat. 1995.

Gregersen, Ole & Christoffersen, Mogens: *Langvarige sociale sager – klienternes holdninger.* Socialforskningsinstituttet 99:3. 1999.

Hübbe, Per: *Invalidepensionistundersøgelserne 1. Invaliditetsbegreb og invalidepension – forstudie.* Socialforskningsinstituttet. Meddelelse 16. 1976.

Hübbe, Per: *Invalidepensionistundersøgelserne 4. Ansøgere til invalidepension.* Socialforskningsinstituttet. Publikation 84. 1978.

Hübbe, Per: *Invalidepensionistundersøgelserne 5. Forhold efter første ansøgning.* Socialforskningsinstituttet. Publikation 85. 1979.

Hübbe, Per & Westergaard, Poul: *Invalidepensionistundersøgelserne 3. Materiale og metoder.* Socialforskningsinstituttet. Publikation 83. 1978.

Juul, Søren: *Yngre førtidspensionister.* Socialforskningsinstituttet. Rapport 92:17. 1992.

Koch-Nielsen, Inger: *Invalidepensionistundersøgelserne 7. Opvækstvilkår og erhvervsbaggrund.* Socialforskningsinstituttet. Publikation 100. 1980.

Larsen, Mona & Weise, Hanne: *Virksomheders sociale engagement. Årbog 1999.* Socialforskningsinstituttet. Rapport 99:16. 1999.

Martini, Sten: *Invalidepensionistundersøgelserne 6. Invalidepensionisternes levevilkår.* Socialforskningsinstituttet. Publikation 95. 1980.

De svageste grupper: Hjemløse, psykisk syge og misbrugere

AF LARS BENJAMINSEN

Efter mange års forskning ved vi efterhånden en hel del om de socialt udsatte gruppers livssituation og om årsager til og konsekvenser af den sociale udstødelse. SFI har også medvirket til at udvikle den sociale indsats mod udstødelse gennem evaluering af en række sociale tilbud og forsøg. Den nyeste udfordring er kunne måle effekterne af målrettede indsatser over for de svageste grupper.

Efter den økonomiske krise og velfærdsstatens finansieringskrise slog igennem i 1970'erne og 1980'erne begyndte de socialt udsatte grupper at fylde mere i både gadebilledet og mediebildet. Hvor SFI's forskning i social eksklusion gennem 1970'erne og op gennem 1980'erne særligt havde fokuseret på fattigdom, fordeling og forskelle i levilkår fx mellem socialgrupperne, kom de mest udsatte grupper i stigende grad i fokus i forskningen. Det kom til udtryk i undersøgelser af fx hjemløse, stof- og alkoholmisbrugere, sindslidende og gadebørn i første halvdel af 1990'erne.

SOCIAL MARGINALISERING I KRYDSFELTET MELLEM INDIVIDUEL SÅRBARHED OG SAMFUNDSSKABTE FORHOLD

Social marginalisering skabes i et felt mellem individuelle sårbarhedsfaktorer og strukturelle eksklusionsmekanismer. Forhold som stof- og alkoholmisbrug, psykisk sygdom og omsorgssvigt i barndommen er sårbarhedsfaktorer, der kendetegner den sociale marginalisering på individplan. Samtidig bidrager strukturelle forhold som arbejdsløshed og boligmangel til at øge den sociale udstødelse for socialt sårbare individer. Herimellem finder vi de sociale indsatser som samfundet etablerer for at modvirke den sociale udstødelse.

Forskningen i socialt udsatte gruppers livssituation og levevilkår har traditionelt særligt fokuseret på årsager til og konsekvenser af den sociale udstødelse. Der er således en ret omfattende viden om, hvad der kendetegner sociale eksklusionsmekanismer og deres konsekvenser for sygdom, livskvalitet, social arv mv. Gennem de senere år har SFI gennemført en række større undersøgelser omkring socialt udsatte grupper. Det gælder undersøgelser af tidligere brugere af hjemløsetilbud, udslusning af hjemløse, lejere der er blevet sat ud af deres bolig, og endelig har SFI gennemført den første nationale kortlægning af hjemløshed i Danmark i 2007.

UD AF HJEMLØSHED – DER ER EN VEJ UD

I 2005 gennemførte SFI en undersøgelse af, hvad der var sket med en gruppe af tidligere brugere af §110 boformer for hjemløse. I undersøgelsen 'Ud af hjemløshed' blev der i 2004 gennemført interview med personer der i 1997 havde været indskrevet på de nuværende §-110 boformer. Undersøgelsen viste, at 56 pct. af de 4.500 undersøgte personer var registreret med en privat bopæl i 2004, og af 842 interviewede boede næsten 80 pct. i egen bolig i 2004. 60 pct. havde dog haft en form for hjemløseerfaringer i den mellemliggende periode. Undersøgelsen viste, at hjemløshed ikke nødvendigvis er en statisk tilstand, men at der rent faktisk også er mennesker, der formår at bevæge sig ud af hjemløsheden igen. Undersøgelsen kastede også lys over årsagerne til, at personerne var blevet hjemløse. Blandt de væsentligste selvoplevede årsager til hjemløshed var misbrugsproblemer, opløste parforhold, psykisk eller fysisk sygdom, og at man ikke længere kunne bo hos familie og venner.

I 'Ud af hjemløshed' blev der også spurgt til, hvilke forhold der har været afgørende for, om personen kommer ud af hjemløshed. Her viste det sig, at det især er kvinder med børn, der har de største chancer for at komme ud af hjemløshed gennem kommunal boliganvisning i den almene sektor. Derimod virker gæld til det offentlige som en bremse for at komme ud af hjemløsheden. Undersøgelsen gav dog ikke noget klart billede af virkningen af indsatser som fx udslusningstilbud eller andre tiltag rettet specifikt mod at hjælpe personer, der er hjemløse.

HJEMLØSHEDEN KORTLÆGGES

I 2007 gennemførte SFI den første nationale kortlægning af hjemløshed i Danmark efter forbillede fra de tilsvarende kortlægninger, der har været gennemført i Norge og Sverige siden 1990'erne. Kort-

lægningen viste, at der i uge 6, var 5.250 hjemløse personer i Danmark. Da der er forskel på varigheden af hjemløsheden, svarer det til at 11.000-13.000 personer oplever hjemløshed i løbet af et år. Godt halvdelen af de hjemløse, der indgik i tællingen benyttede §110-boformerne og midlertidige udslusningsboliger. Undersøgelsen dokumenterede imid-

CA. 70 PCT. AF DE HJEMLØSE HAR MISBRUGSPROBLEMER (STOFFER, HASH, ALKOHOL ELLER MEDICIN), CA. 30 PCT. ER PSYKISK SYGE, OG CA. 20 PCT. TILHØRER GRUPPEN AF PSYKISK SYGE MISBRUGERE.

lertid, at der også er en gruppe af hjemløse der sover på gaden (ca. 500 personer) og en gruppe, der overnatter hos familie, venner og bekendte (ca. 1000 personer). Særligt den sidstnævnte gruppe af 'sofasurfere' dækker over det vi kan kalde den skjulte hjemløshed. Undersøgelsen viste også, at ca. 70 pct. af de hjemløse har misbrugsproblemer (stoffer, hash, alkohol eller medicin), ca. 30 pct. er psykisk syge, og ca. 20 pct. tilhører gruppen af psykisk syge misbrugere. Ca. 25 pct. af de hjemløse er mellem 18 og 30 år, og ligeledes ca. 25 pct. har anden etnisk baggrund end dansk. Særligt er andelen af første-generationens indvandrere blandt de hjemløse høj.

Der er mange årsager til, at mennesker bliver hjemløse, og den nationale kortlægning viste blandt andet, at for ca. 17 pct. af de hjemløse var udsættelse af boligen en væsentlig årsag til hjemløsheden. Her har en af de nyeste undersøgelser på området vist, at antallet af udsættelser er steget gennem de senere år. Der er mange enlige mænd blandt de udsatte lejere, og forholdsvis mange enlige kvinder med børn. Også socialt udsatte unge og lejere med anden etnisk baggrund udgør en særlig risikogruppe. Ca. 20 pct. af de udsatte lejere i 2006 har således etnisk minoritetsbaggrund. Undersøgelsen viser samtidig, at lejere, der er blevet sat ud af deres bolig, har en væsentlig lavere disponibel indkomst end lejere generelt, og at de gennem en længerevarende periode har haft en lav indkomst og som følge deraf et lavt rådighedsbeløb. Den største gruppe blandt de udsatte lejere udgøres af lønmodtagere, med

en andel på næsten 40 pct., mens ca. 30 pct. af de udsatte lejere er kontanthjælpsmodtagere. 24 pct. af de udsatte lejere i 2006 oplyser, at de er blevet hjemløse efter udsættelsen.

Gennem de senere års forskning har vi således efterhånden fået mere at vide om, hvem de socialt udsatte grupper er, hvad der kendetegner disse grupper, hvilke årsager der ligger bag de socialt udsatte gruppers livssituation, og hvilke konsekvenser social marginalisering har gennem et livsforløb.

UDVIKLING AF SOCIALE INDSATSER

Forskningen har også fokuseret på de indsatser, samfundet bringer i spil på området. Gennem 1990'erne var der særligt fokus på evaluering af sociale programmer, mens fokus i disse år i stigende grad retter sig mod spørgsmålet om, hvordan bestemte sociale indsatser rent faktisk virker.

Kendetegnende for den socialpolitiske udvikling på området gennem de senere år har været et fokus på at udvikle differentierede sociale tilbud rettet til forskellige målgrupper af socialt udsatte, fx de såkaldte skæve huse og forskellige former for botilbud og udslusningstilbud. Der har også været fokus på udviklingen af 'wrap around services', dvs. støtteformer der henvender sig til det enkelte individ, som individuel bostøtte og kontaktpersonordninger, ligesom det opsøgende gadeplansarbejde generelt er blevet styrket. Disse forskellige indsatser er i høj grad blevet udviklet gennem tiltag, der er startet som forsøg og projekter, og som efterhånden er blevet inkorporeret i den sociale lovgivning. En del SFI-undersøgelser evaluerede i 1990'erne de puljeordninger og forsøgsordninger mv., der sigtede mod at udvikle indsatsen over for de udsatte grupper.

Udviklingen af indsatsen gennem puljestyrede tiltag spiller stadig en central rolle på området. Som led i handlingsprogrammet Fælles Ansvar blev der igangsat en række tiltag for de socialt udsatte i landets største byer i perioden 2003-2005. Tidligere puljestyrede tiltag var blevet kritiseret for, at indsatserne ikke var tilstrækkeligt målrettede, og ikke nåede de mest udsatte grupper. Evalueringen af 'Indsatser for socialt udsatte i de seks største byer' viste imidlertid, at det var lykkedes at udvikle en række tilbud, der var i stand til at nå nogle af de mest udsatte grupper som de langvarigt hjemløse, og personer med 'dobbelt diagnoser' dvs. psykisk syge misbrugere. Kendetegne for tilbuddene var især en integration af den bolig-mæssige og sociale

indsats i form af udviklingen af specialiserede botilbud som alternative plejehjem og botilbud med intensiveret bostøtte.

Evalueringen viste, at en målretning af indsatsen gør det muligt at udvikle tilbud til grupper, som det kan være vanskeligt at nå gennem samfundets almindelige servicetilbud som fx plejehjem, men som det også kan være vanskeligt at give tilstrækkelig intensiv støtte på eksisterende tilbud til de udsatte grupper som fx herberger og forsorgshjem. Evalueringen viste dog også, at mange lokale aktører på området oplevede, at der stadig er et betydeligt behov for at videreudvikle indsatsen for de mest udsatte grupper.

Også forskelle mellem kommunerne i den sociale indsats har været i fokus. I undersøgelsen 'Fra hjemløshed til fast bolig' fra 2005 blev der sat fokus på udslusningsindsatsen for de hjemløse. Undersøgelsen viste, at der er forskel på, hvilke strategier kommunerne vælger i forhold til udslusningsindsatsen fra hjemløseboformerne. Fx lægger Odense og Esbjerg særligt vægt på forholdsvis tidligt i et forløb at anvise den hjemløse til en permanent bolig, mens Århus i højere grad benytter udslusningstilbud. I København er indsatsen også mest baseret på boliganvisning, men her er manglen på boliger til anvisning medvirkende til, at der opstår længere ventelister til anvisning end i de øvrige byer.

DEN NYE UDFORDRING FOR FORSKNINGEN: HVILKE INDSATSER VIRKER?

Hvor policy evalueringerne peger på vigtigheden af at etablere målrettede og differentierede indsatser til de socialt udsatte grupper, er der imidlertid ikke nogen dansk tradition for at gennemføre egentlige effektstudier af indsatserne for de udsatte grupper. Er der fx større chance for at komme ud af hjemløshed og fastholde en bolig ved tidligt at komme i egen bolig med social bostøtte end ved udslusningstilbud i en overgangsfase mellem herberg og egen bolig?

En af de væsentligste udfordringer ved sådanne studier er at kunne identificere hvilke individer, der modtager hvilke indsatser, at følge grupperne over tid og at tage højde for, om der er forskelle på hvilke grupper, der særligt modtager bestemte indsatser. Det gøres ideelt gennem lodtrækningsforsøg, hvor der skabes en forsøgs- og en kontrolgruppe, hvorved der tages højde for såkaldte selektionseffekter. Her peger udenlandske effektstudier, navnlig fra USA på, at en tidlig sikring af en permanent boligsituation

er vigtig for at stabilisere livssituationen og for at kunne komme ud af hjemløshed på længere sigt. Det har givet anledning til den såkaldte 'housing first' bølge, der er blevet en fremtrædende international strømning, når det gælder indsatsen for de hjemløse. Omvendt lægges der i den såkaldte trappetrinsmodel vægt på, at man gradvist skal 'lære at bo', og der er knyttet bolig-mæssige sanktioner til at man fx skal vise fremgang i forhold til misbrugsbehandling for at kvalificere sig til en permanent bolig. Denne såkaldte trappetrinsmodel har imidlertid været kritiseret for at medvirke til at fastholde brugerne i en ustabil livssituation.

Vi ved således generelt kun ganske lidt om, hvordan disse forskellige indsatstyper virker i en dansk kontekst, og en betydelig forskningsmæssig udfordring består i at opnå en større viden om, hvilke af de indsatstyper, der har været udviklet gennem de senere år, der rent faktisk virker bedst, når det gælder at forbedre de socialt udsattes livssituation.

LARS BENJAMINSEN
FORSKER

UDVALGT LITTERATUR OM DE SVAGESTE GRUPPER

Benjaminsen, L., Fabricius, N. & Børjesson, E. (2006): *Indsatser for socialt udsatte. Evaluering af puljen til socialt udsatte grupper i de seks største byer – Delrapport III*. København: Socialforskningsinstituttet. Arbejdsrapport 06:13.

Benjaminsen, L. & I. Christensen: *Hjemløshed i Danmark 2007. National kortlægning*. Socialforskningsinstituttet 07:22. 2007.

Christensen, G. & T.H. Nielsen: *Hvorfor lejere bliver sat ud af deres bolig*. SFI 08:09. 2008.

Geerdsen, L.P., Koch-Nielsen, I., Vinter, H., Christensen, I. & Christensen, V.T. *Ud af hjemløshed? – om livet efter ophold på en institution for hjemløse*. Socialforskningsinstituttet 05:02.

Jensen, M.K.: *Slut-sum – En sammenfatning af projekterfaringerne fra Socialministeriets Udviklingsprogram*. Socialforskningsinstituttet. Rapport 92:18. 1992.

Jensen, M.K.: *Hjemløse med og uden egen bolig*. Socialforskningsinstituttet. Rapport 95:6. 1995.

Jensen, M.K., Kirkegaard, O. & Varming, M. (1997): *Sociale Boformer – Boformer for psykisk syge, alkohol- og stofmisbrugere samt socialt udstødte og hjemløse*. Hørsholm: Statens Byggeforskningsinstitut. SBI-rapport 281/Socialforskningsinstituttet. Rapport 97:10.

Juul, S. & Ertmann, B. (1991): *Gadebørn i Storkøbenhavn*. København: Socialforskningsinstituttet.

Jeppesen, K.J., Boolsen, M.W. & Nielsen, H. (1992): *Udstødte og sårbare – Forsøgs erfaringer om hjemløse, misbrugere, sindslidende, isolerede, kriseramte m.fl.* København: Socialforskningsinstituttet. Rapport 92:9.

Sahlin, I. (2005): *The Staircase of Transition: Survival through Failure*, i *Innovation – the European Journal of Social Science Research*, Vol. 18, 2.

Smidth-Fibiger, E. (1991): *Kvindelige alkoholmisbrugere og behandlingstilbudene*. København: Socialforskningsinstituttet 91:14.

Tsemberis, S. (1999): *From streets to homes: An innovative approach to supported housing for homeless adults with psychiatric disabilities*, i *Journal of Community Psychology*, Vo. 27, 2.

Tsemberis, S. (2004): *Housing First, Consumer Choice, and Harm Reduction for Homeless Individuals with a Dual Diagnosis*, i *American Journal of Public Health*, Vol 94, No. 4.

Udsatte grupper på boligmarkedet

AF GUNVOR CHRISTENSEN

Karakteristisk for SFI's boligforskning har været og er stadig at sætte fokus på udsatte gruppers placering på boligmarkedet. Hvordan er deres levevilkår, og hvilke socioøkonomiske betingelser har betydning for, hvordan de indretter og klarer deres hverdag? Ofte har forskningen taget afsæt i de politiske tiltag, der har været iværksat med henblik på at forbedre det fysiske og sociale bomiljø.

Boligforskningen på SFI blev skudt i gang sidst i 1960'erne med undersøgelser af saneringen af den dårligste del af boligmassen. Siden har SFI-forskere blandt andet undersøgt kommunernes anvisningspraksis, salg af almene boliger, effekter af omprioriteringsloven og udsættelser af lejere.

Sanering i 1960erne – de ressourcestærke flytter
Den boligpolitiske håndtering af problemer i udsatte boligområder har fra 1960'erne og helt op til begyndelsen af 1990erne bestået af fysiske renoverings tiltag i boligområderne. Den boligpolitiske tankegang har bygget på, at disse fysiske forbedringer udover at løse fysiske problemer også vil løse sociale problemer. Denne tankegang afspejler ikke alene samtidens danske boligpolitik, men også den boligpolitik der blev ført i resten af Europa og Amerika.

De første undersøgelser af saneringstiltagene i 1960erne blev gennemført af Jan Plovsing, Steen Martini, P-H Kühl og Inger Koch-Nielsen. Opdraget i undersøgelserne var at se på, hvordan saneringen af de gamle brokvarterer i København var foregået. Først og fremmest viser undersøgelserne, at de økonomisk mest vanskeligt stillede beboere boede i de dårligste boliger i saneringskvartererne, og at boligerne var kendetegnet ved at være i ringe fysisk stand og manglede bad- og toiletforhold.

Stort set alle beboere havde ønsker om at få bedre boligforhold, og de beboere, der havde mulighederne og ressourcerne forbedrede deres boligforhold ved at flytte væk fra saneringsområderne. Resten blev boende og genhuset efter saneringen. En stor gruppe af genhusede beboere blev genhuset i andre kvarterer end de oprindelige boede i eller gerne ville bo i. En mindre gruppe genhusede beboere fik en ny bolig, der var af ringere kvalitet end den de boede i før genhusningen.

Identifikationen af at de mest ressourcestærke beboere flytter fra et boligområde i forfald eller på vej i forfald har siden vist sig at være et generelt fænomen på boligmarkedet. Fænomenet er blevet genstand for forskning i forslumning i boligområder, og fra boligpolitisk side er der gennemført tiltag rettet mod at fastholde de ressourcestærke beboere i de problemramte boligområder.

DEN BOLIGSOCIALE INDSATS BLIVER BREDERE I 1990ERNE

Det var først med Regeringens Byudvalg i 1994, at den boligsociale indsats blev gjort bredere end til kun at omfatte fysiske forbedringer. Indsatsen omfattede udover fysiske forbedringer også sociale indsatser til at igangsætte aktiviteter i boligområder, huslejenedsættelse samt støtte til beboerrådgiver-

24 PCT. AF UDSATTE LEJERE I 2006 OPLYSER, AT DE ER BLEVET HJEM-LØSE.... DET TYDER PÅ, AT DET AT MISTE SIN BOLIG ER EN VEJ IND I HJEMLØSHED.

ordning. SFI-forskere (bl.a. Inger Koch-Nielsen og Anders Munk) evaluerede Regeringens Byudvalgsindsats sammen med SBI – Statens Byggeforskningsinstitut. Overordnet konkluderer den fælles evaluering, at helhedsorienterede indsatser; hvor der gives støtte til både fysiske forbedringer, huslejenedsættelse, beboerrådgivning og sociale aktiviteter, har størst betydning for at løse nogle af de sociale og økonomiske problemer som udsatte boligområder står overfor.

Med disse konklusioner fik SFI og SBI sammen sat større politisk fokus på forslumning af boligområder og på hvad der forårsager at nogle boligområder kommer ind i en negativ udviklingsspiral med stor fraflytning af de ressourcestærke beboere, fysisk forfald og nedslidning, samt ringe grad af tryghed og trivsel.

EFFEKTSTUDIER

I den danske boligforskning er der kun gennemført få effektstudier af de boligsociale indsatser. SFI har i 2008 gennemført et effektstudie af omprioriteringsloven fra 2000. Med omprioriteringsloven er der givet økonomisk støtte til fysisk renovering og huslejenedsættelse i en række boligområder. Intentionen har været at gøre boligområder mere attraktive og øge beboernes integration, tryghed og trivsel i deres boligområde.

Effektstudiet konkluderer, at økonomisk støtte til fysisk renovering medfører at boligområdets omdømme forbedres, og at beboerne oplever en større tilfredshed med det sted de bor. Ligeledes viser effektstudiet, at huslejenedsættelsen har en positiv effekt på, at beboere har fået lyst til at blive boende i boligområdet, og at de samtidig gerne vil engagere sig i sociale aktiviteter. Derimod er der ikke noget der tyder på, at omprioriteringen har nogen effekt i forhold til at øge beboernes tryghed eller deres sociale relationer i bebyggelsen.

Effektstudier af boligsociale indsatser er et prioriteret område på SFI og aktuelt gennemføres et phd-projekt om de langsigtede effekter af boligsociale indsatser. De boligområder, der modtog støtte fra Regeringens Byudvalg i 1994 bliver i effektstudiet fulgt over tid med henblik på at identificere om indsatser har nogen effekt i forhold til at ændre på ghettodannelse og forslumningsprocesser. Phd-projektet forventes færdigt i 2010.

DEN ALMENE BOLIGSEKTOR VIGTIG FOR RESSOURCESVAGE GRUPPER

Fælles for den boligforskning, der har været gennemført på SFI, er, at den har bidraget til at vise, at den almene boligsektor løser en væsentlig velfærdsmæssig opgave ved at huse de borgere, der socialt og økonomisk kan betegnes som ressourcetsvage. I forbindelse med politiske forslag i 2002-03 om salg af almene boliger til andels- eller ejerboliger, undersøgte SFI-forskere sociale og økonomiske forhold for indflyttere i almene boliger og for kommunalt anviste beboere. Formålet var at vurdere mulige

problemer, som salget af almene boliger kunne medføre for beboere, der har svært ved at klare sig på boligmarkedet.

Undersøgelsen viser, at indflyttere i almene boliger sammenlignet med indflyttere i andre boligformer har en relativ lavere indkomst og svagere tilknytning til arbejdsmarkedet, og at økonomisk vanskelig stillede borgere vil blive særlig dårligt stillet på boligmarkedet, hvis udbuddet af almene boliger begrænset som ved et salg. Ligeledes viser undersøgelsen, at kommunernes boligsociale anvisning i vid udstrækning er afhængig af den almene boligsektor for at kunne hjælpe borgere i bolignød. Samme undersøgelse viser, at kommunerne definerer bolignød forskelligt. Der er en tendens til, at kommuner har strammere kriterier for definitionen af bolignød, hvis det lokale boligmarked er presset og trængt, mens kommuner med et knap så presset boligmarked har en mindre stram fortolkning af bolignød.

LEJERE MED LAV INDKOMST OG HØJ GÆLD SÅRBARE OVER FOR UDSÆTTELSE

For første gang i en dansk forskningsmæssig sammenhæng er der i en ny SFI rapport blevet sat fokus på fænomenet lejere, der bliver sat ud af deres bolig. Den primære årsag til at lejere bliver sat ud af deres bolig er, at de ikke har betalt deres husleje, mens en anden og mere sjældent forekommende grund kan være, at lejere ikke overholder husordenen det sted de bor. SFI-forskere har undersøgt forekomsten af udsættelser i perioden 2002-2006 og konkluderer, at udsættelser af lejere skyldes lav indkomst, høj gæld og vanskeligheder med at administrere sin økonomi. Derudover kan der være en række personbårne forhold som fx tab af job, familieændringer, misbrug og psykiske lidelser, der forstærker lejerens risiko for at miste deres bolig.

Undersøgelsen viser det entydige billede, at udsatte lejere har en væsentligt lavere disponibel indkomst end lejere generelt, og at de ikke har oplevet nogen indkomstfremgang i en længerevarende periode op til udsættelsen, selvom resten af samfundet har oplevet det. Som følge deraf har udsatte lejere et lavt rådighedsbeløb, der alt andet lige er ca. 1.700 kr. lavere om måneden end lejere generelt.

Unge udgør en særlig sårbar gruppe i forhold til at blive sat ud af boligen, og specielt unge uden uddannelse er markant overrepræsenteret blandt udsatte lejere. Enlige mænd er ligeledes en særlig sårbar gruppe. Op imod 30 pct. af samtlige husstande,

der blev berørt af en udsættelse i 2006, var enlige mænd. Lejere med anden etnisk baggrund end dansk har ligeledes en stor risiko for at blive sat ud af boligen; særligt lejere fra 3. verdenslande. 20 pct. af udsatte lejere i 2006 har en etnisk minoritetsbaggrund, og de adskiller sig ved at have en lavere indkomst end den indkomst, både danske udsatte lejere og lejere generelt har. Endelig er kontanthjælpsmodtagere en særlig sårbar gruppe, idet de både er overrepræsenterede blandt udsatte lejere og har en særlig lav indkomst. Disse særlige sårbare grupper er kendetegnet ved at have en svag tilknytning til bolig- og arbejdsmarkedet.

FRA UDSÆTTELSE TIL HJEMLØSHED

Op imod hver fjerde udsatte lejer har ikke en tilknytning til boligmarkedet året efter at være blevet sat ud af sin bolig. Det tyder på, at de er blevet hjemløse, og i undersøgelsen fremgår det, at 24 pct. af udsatte lejere i 2006 oplyser, at de er blevet hjemløse, hvoraf hovedparten lever under usikre boligforhold i form af midlertidige boophold uden lejekontrakt hos venner og familie. Det tyder på, at det at miste sin bolig er en vej ind i hjemløshed.

Ud over at udsættelsen fører til en vanskelig og ustabil boligsituation, medfører udsættelsen også en indkomstnedgang, ændringer i familierelationer som fx familieopløsning og mindre kontakt til familien. Desuden kan udsatte lejere opleve, at de mister et netværk, at deres børn skal skifte skole, og at de mister venner og kammerater. Tab af personlig tryghed bliver også oplevet som en konsekvens af en udsættelse. En udsættelse medfører således for langt de fleste udsatte lejere en endnu vanskeligere social og økonomisk situation end den, de stod i, da de blev sat ud af deres bolig.

BOLIGFORSKNINGEN OGSÅ FREMMOVER ET KERNEOMRÅDE PÅ SFI

Boligpolitisk er der en mængde udfordringer at tage fat på. Trods boligsociale indsatser og tiltag er der stadig boligområder, der forslummer og udvikler sig i retning af ghettoer. Socialt og økonomisk vanskelig stillede borgere har svært ved at få fodfæste også på boligmarkedet, og de har en usikker hverdag med mere vanskelige livsbetingelser end øvrige borgere har. Ud fra en forskningsmæssig sammenhæng er der således også mange problemstillinger at tage fat i. I SFI's forskningsprogram for 2008-12 er det boligsociale område blevet et selvstændigt policyområde med særligt fokus på segregationsprocesser og marginalisering af særlige grupper på bolig-

markedet, effekter af boligsociale indsatser samt på de såkaldte områdeeffekter – eller neighbourhood effects.

GUNVOR CHRISTENSEN
FORSKNINGSASSISTENT, PH.D.-STUDERENDE

UDVALGTE SFI-PUBLIKATIONER PÅ DET BOLIGSOCIALE OMRÅDE

Anker, Jørgen, m.fl.: *Kommunal boliganvisning til almene familieboliger. En analyse af praksis og politik i fire kommuner.* Socialforskningsinstituttet. Arbejdsrapport 24: 2002.

Anker, Jørgen, m.fl.: *Indflyttere i almene boliger.* Socialforskningsinstituttet 03:23. 2003

Christensen, Gunvor & Torben H. Nielsen: *Hvorfor lejere bliver sat ud af deres bolig. Og konsekvenserne af en udsættelse.* SFI 08:09. 2008

Christensen, Ivan & Tobias Børner Stax: *Kommunal boliganvisning. En analyse af praksis og politik i Københavns Kommune.* Socialforskningsinstituttet. Arbejdsrapport 14: 2002.

Jæger, Mads M.: *Mere attraktive almene boliger? Effektevaluering af omprioriteringsloven 2000.* SFI 08:02. 2008

Kühl P-H og Inger Koch-Nielsen: *Saneringsundersøgelsen. Foreløbige resultater.* København: Socialforskningsinstituttet. Studie 11. 1968.

Kühl, P-H & Koch-Nielsen, I.: *Saneringskvarterer i København.* Socialforskningsinstituttet. Publikation 51. 1971

Kühl P-H, Inger Koch-Nielsen & Sten Martini: *Boligmiljøer i forstaden.* Socialforskningsinstituttet. Meddelelse 1. 1972.

Martini, Sten: *Nyere forstadsmiljøer. En undersøgelse af beboere og bolig- miljøer i 6 nyere boligområder i forstæderne til København og Odense.* Socialforskningsinstituttet. Publikation 61. 1974.

Martini, Sten (1983). *Beboerne og byfornyelsen.* Socialforskningsinstituttet. Publikation 117.

Plovsing, Jan: *Sanering på Nørrebro. København.* Socialforskningsinstituttet. Publikation 65. 1975.

Plovsing, Jan: *Beboere under sanering.* Socialforskningsinstituttet. Publikation 71. 1976.

Handicap – levevilkår og personlig velfærd

AF STEEN BENGTSSON

Hver fjerde dansker har et handicap, og det tal har ligget stabilt, siden SFI gennemførte sin første undersøgelse i 1962. Et markant resultat fra SFIs forskning er, at psykiske funktionsnedsættelser begrænser menneskers deltagelse i samfundet langt mere end fysiske.

Allerede ved etableringen af SFI i 1958 var det inde i billedet, at en stor undersøgelse af fysisk handicappede menneskers levevilkår skulle være en af instituttets første opgaver. Den blev gennemført med interview i 1962 og en række udgivelser i årene der fulgte. Der skulle gå 33 år før den næste undersøgelse af handicappedes levevilkår kom med interview i 1995, men så kun 11 år til den tredje blev gennemført i 2006. Sidstnævnte er netop blevet offentliggjort i rapporten Handicap og samfundsdeltagelse 2006. I alle de nævnte undersøgelser er man gået ud fra tilfældige udvalg på omkring 10.000 personer af den voksne befolkning minus ældre, og fundet at omkring en fjerdedel havde handicap.

Når man skal sige noget om handicappede menneskers levevilkår, er det en central forudsætning at man er i stand til at afgøre, hvem der har handicap og hvem der ikke har. I 1962-undersøgelsen fik man læger til at afgøre dette. I 1995 brugte man en skala, som var udviklet af Office of Population Censuses and Surveys (OPCS) i England. Ud fra 100 spørgsmål kunne man beregne et handicappoint, og undersøgelsen belyste, hvad forskellige grader af handicap betød. I 2006 gik man et skridt videre i brugen af OPCS's skala og belyste, hvad funktionsnedsættelse i ben, arme, hænder, syn, hørelse, adfærd og intellekt betyder hver for sig.

PSYKISK HANDICAPPEDE MENNESKER HÅRDEST

RAMT

Undersøgelserne viser, at funktionsnedsættelser af alle de belyste typer har konsekvenser for menneskers deltagelse i samfundet. Psykiske funktionsnedsættelser begrænser menneskers deltagelse meget mere end fysiske funktionsnedsættelser gør. Blandt de fysiske funktionsnedsættelser er det især dem der har at gøre med benene, der har stor virkning. Funktionsnedsættelser begrænser både menneskers nære kontakter til familie og venner, deres oplevelse af meningsfuldhed og lykke, og deres udadvendte sociale aktiviteter.

Levevilkårsundersøgelserne indeholder desuden noget om bolig og mobilitet samt om anvendelsen af offentlige ordninger og om mødet med den offentlige sagsbehandling. Man kan fx se, at mellem 1995 og 2006 har vurderingen til hjemmehjælp ændret sig, således at kvinder ikke bliver favoriseret så meget nu som de blev tidligere, mens graden af funktionsnedsættelse betyder mere for tildelingen.

DER ER GANSKE POSITIVE HOLDNINGER TIL BLINDE OG MENNESKER I KØRESTOL, MINDRE POSITIVE TIL FX SPASTIKERE, HVOR HANDICAPPET BLIVER TYDELIGERE, OG MINDST POSITIVE TIL SINDSLIDENDE OG UDVIKLINGSHÆMMEDE.

Både i 1995 og i 2006 er der blandt mennesker med handicap en ret stor utilfredshed med den offentlige sagsbehandling. I perioden er der sket meget på det handicappolitiske område, og de sociale udgifter til handicap service er blevet mere end dobbelt så store efter reduktion for prisudviklingen. Denne udvikling har kunnet mærkes af mennesker med handicap. Der er i 2006 betydelig færre der kommer med den kritik, at kommunen ikke er villig til at betale.

MÅLEPROBLEMER

Måling af funktionsnedsættelse er helt afgørende for at vi får sammenhæng i forskningen på dette område. Da vi startede med OPCS skalaen i 1995, var vi lidt uheldige med at få den omsat til spørgsmål. Vi fik langt færre med de højeste grader af handicap, end man fra fagfolks side havde ventet. Efter

at rækkefølgen af spørgsmålene er blevet ændret i 2006, ser størrelsen af disse grupper meget mere rimelig ud.

Et andet måleproblem er gruppen med meget lav grad af funktionsnedsættelse. Da undersøgelsen er foregået på den måde, at man først har spurgt om handicap, og derefter kun stillet de mange spørgsmål til den fjerdedel der sagde ja hertil, kan man frygte, at der mangler en del personer med små grader af funktionsnedsættelse. Det får betydning, når man sammenligner effekten af små og store grader af funktionsnedsættelse. Som det ser ud nu, betyder små grader af funktionsnedsættelse relativt mest. Men det kan ændre sig med bedre undersøgelser.

En anden svaghed ved målingen af funktionsnedsættelse er, at der kun bliver ganske få personer i udvalget med de højeste grader, selv om man går ud fra så mange som 10.000 i det tilfældige udvalg. Det vil vi forsøge at råde bod på ved at få undersøgelser om enkelte handicapgrupper, hvor vi på en eller anden måde får en direkte adgang til en meget stor del af den hårdest ramte gruppe.

Vi er således på vej til at få skabt en database, der kan danne udgangspunkt for mange forskellige typer undersøgelser om sociale konsekvenser af handicap. For at en sådan database skal være ideel, er det vigtigt at der også indgår et element af tid. Det skal være de samme mennesker vi interviewer i den ene undersøgelse efter den anden, suppleret med de nye årgange der er kommet til.

VI MANGLER VIDEN OM BØRN MED HANDICAP

Om børn med handicap har vi endnu ingen generel levevilkårsforskning. Der er derimod en undersøgelse om relationer i børnehaver, hvor der er børn med og uden handicap. Integrationen af børn med handicap kan foregå enten som enkeltintegration eller ved, at der er en gruppe af børn med handicap i børnehaven. Det viste sig, at selv om børnene med handicap i alle tilfælde blev accepteret af de andre børn, forblev de enkeltintegrerede børn i mange tilfælde marginaliserede, fordi de ikke kunne følge med i de andres tempo, og interaktionen derfor som regel blev kortvarig og sporadisk. For børnene i handicapgrupper var situationen anderledes. De kunne bedre matche med hinanden og få en mere langvarig interaktion.

En anden undersøgelse om forældre til børn med handicap drejer sig især om forældrenes møde med

de sociale myndigheder. Her viste det sig, at forældrene syntes de manglede information, de fandt koordineringen af indsatsen for dårlig, og det var meget afgørende, hvilken sagsbehandler de havde. Der var betydelig forskel på forældrenes vurdering af de forskellige sagsbehandlere. Der var imidlertid mange ting i undersøgelsen der pegede på, at forældrenes mangel på information var noget, som sagsbehandlere og eksperter alene ikke kunne råde bod på. Det var nok mere udtryk for behov for at få mere kontakt med hinanden, og ad den vej få adgang til dagligdags information, der kunne gøre livet som forældre til handicappede børn lettere. Men koordineringen af indsatsen og sagsbehandlerens rolle kan forvaltningerne godt gøre noget ved. Undersøgelsen har givet anledning til et stort projekt, idet Velfærdsministeriet har sat 200 mio. kr. i et udviklingsarbejde, som skal sætte de kommunale forvaltninger i stand til at løse disse problemer bedre.

Der er planer om at opbygge en forskning om børn med handicap på samme måde, som vi er ved at gøre det på voksenområdet. Der findes allerede en børneforløbsundersøgelse, hvor 5.000 børn fra en årgang følges med regelmæssige undersøgelser. Det er imidlertid kun få af disse, der har handicap. Derfor er det planen at supplere udvalget med de ca. 800 børn fra årgangen, som vi anslår har handicap.

HANDICAPPET SVIGERSØN?

Ved siden af de nævnte levevilkårsundersøgelser har SFI gennem årene foretaget en del forskelligartet forskning på handicapområdet, bl.a. om forholdene for døve og hørehæmmede. En undersøgelse af befolkningens holdninger til mennesker med handicap viser, at holdningen mennesker med handicap afhænger meget af, hvilket handicap der er tale om, men også af, hvor tæt på personen med handicap kommer. Der er ganske positive holdninger til blinde og mennesker i kørestol, mindre positive til fx spastikere, hvor handicappet bliver tydeligere, og mindst positive til sindslidende og udviklingshæmmede. Jo mere usædvanlige og uventede signaler personen udsender, des mindre positiv holdning. Ligeledes bliver holdningen mindre positiv, jo nærmere personen kommer. Der er flere der vil sidde ved siden af personen i toget, end der er parate til at acceptere den samme person som ægtefælle til sit barn.

STOR GRAD AF ÅBENHED I SAMFUNDET

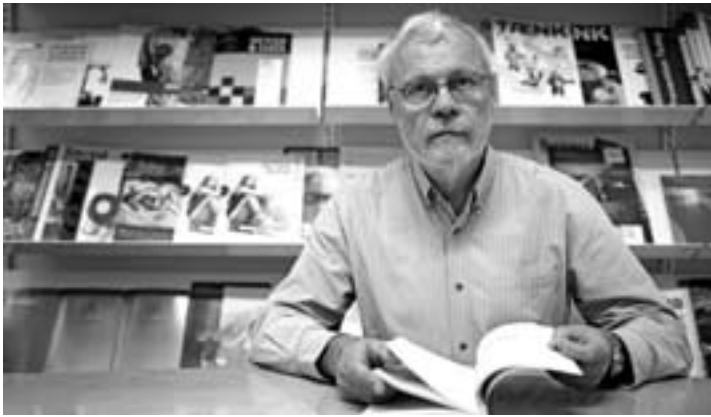
Dansk handicappolitik har været præget af store, usædvanlige skikkelser, som også har haft stor indflydelse på den generelle socialpolitik. Niels Erik

Bank-Mikkelsen fandt på sloganet "normalisering", men mindre kendt er det, at han også talte om "administrativ normalisering". Det definerede han på en måde, så det falder fuldstændig sammen med det der i dag kaldes sektoransvar eller mainstreaming. Det betyder på jævnt dansk: at der skal være plads til handicappede mennesker overalt.

Da Det Centrale Handicapråd blev dannet i 1980, blev Bank-Mikkelsen dets første sekretær, og i 1993 blev sektoransvar med en folketingsbeslutning gjort til princip for dansk handicappolitik, og princippet har også været genstand for en SFI-undersøgelse.

Den viste blandt andet, at der især efter folketingsbeslutningen var gennemført et slags netværksstyre på handicapområdet med Det Centrale Handicapråd i centrum. Med oprettelsen af et tværgående embedsmandsudvalg og en minister med ansvar for handicappolitik er dette blevet et effektivt instrument, dog ikke på det kommunale område. Dette punkt er nu muligvis blevet udbedret med indførelsen af handicapråd i alle kommuner i forbindelse med den seneste kommunalreform.

Oplever handicappede mennesker så også, at de forskellige tilbud i samfundet er åbne for dem på samme måde som de er det over for andre mennesker i samfundet? Det har SFI spurgt voksne mennesker med handicap og forældre til børn med handicap om. Disse undersøgelser giver alt i alt indtryk af en stor grad af åbenhed. Det er dog bemærkelsesværdigt, at for voksne er arbejdsmarkedet den mindst åbne "sektor". For børn peger undersøgelsen på, at offentlige tilbud er de mest åbne, så kommer private kommercielle tilbud, og endelig til sidst de frivillige tilbud til børn, som modtager offentlig støtte.

STEEN BENGTSSON
SENIORFORSKER

UDVALGTE SFI-PUBLIKATIONER OM HANDICAP OG LEVEVILKÅR

Bengtsson, Steen: *Handicap og funktionshæmning i halvfemserne*. Socialforskningsinstituttet. Rapport 97:1. 1997.

Bengtsson, Steen: *Princip og virkelighed. Om sektoransvar i handicappolitikken*. Socialforskningsinstituttet 05:11. 2005

Bengtsson, Steen. *Handicap og samfundsdeltagelse 2006*. SFI 08:18. 2008.

Bengtsson, Steen og Middelboe, Nina: "*Der er ikke nogen der kommer og fortæller, hvad man har krav på – forældre til børn med handicap møder det sociale system*". Socialforskningsinstituttet. Rapport 01:1. 2001.

Bengtsson, Steen, Wiene, Janika & Bak, Christina: *Lyttemøde modellen*. Socialforskningsinstituttet. Rapport 03:16. 2003.

Bengtsson, Steen, Bonfils, Inge Storgaard & Olsen, Leif: *Handicap, kvalitetsudvikling og brugerinddragelse*. AKF, CLH, SFI. AKF-forlaget. 2003.

Bengtsson, Steen, Bonfils, Inge Storgaard & Olsen, Leif (red): *Handicap og ligebehandling i praksis*. AKF, CLH, SFI. SFI 08:13. 2008.

Bengtsson, Steen & Kristensen, Linda Kilskou: *Særforsorgens udlægning. Et litteraturstudie*. Socialforskningsinstituttet 06:08. 2006.

Clausen, Thomas: *Når hørelsen svigter – om konsekvenserne af hørenedsættelse i arbejdslivet, uddannelsessystemet og for den personlige velfærd*. Socialforskningsinstituttet 03:01. 2003.

Christensen, Vibeke Tornhøj: *Uhørt? Betydningen af nedsat hørelse for arbejdsmarkedstilknytning og arbejdsliv*. Socialforskningsinstituttet 06:22. 2006.

Olsen, Henning: *Holdninger til handicappede. En surveyundersøgelse af generelle og specifikke holdninger*. Socialforskningsinstituttet 00:14. 2000.

Ottosen, Mai Heide & Bengtsson, Tea Torbenfeldt: *Et differentieret fællesskab. Om relationer i børnehaver, hvor der er børn med handicap*. Socialforskningsinstituttet 02:24. 2002.

Rold Andersen, Bent: *Fysisk handicappede i Danmark I. Teknik og metoder*. Socialforskningsinstituttet. Publikation 15. 1964.

Rold Andersen, Bent: *Fysisk handicappede i Danmark II. Nogle hovedresultater*. Socialforskningsinstituttet. Publikation 16. 1964.

Socialreformundersøgelserne

AF ANDERS ROSDAHL

Socialreformundersøgelserne betegner to grupper af undersøgelser, som SFI offentliggjorde i begyndelsen af halvfjerdserne og i første halvdel af firserne. Den første runde medvirkede til at udstikke principperne for 1970ernes store socialreform. I den anden runde blev det vurderet, hvorvidt det sociale system levede op til reformens målsætninger. Mange af de socialpolitiske overvejelser, som indgik i vurderingen præger indsatsen i dag.

DET KONKLUDERES, AT "DET NUVÆRENDE SOCIALE SYSTEM IKKE I TILSTRÆKKELIGT OMFANG LEVER OP TIL SIN EGEN MÅLSÆTNING OM AT HJÆLPE DE PERSONER, DER HAR MERE KOMPLICEREDE SOCIALE PROBLEMER".

Første gruppe af undersøgelser blev påbegyndt i 1965 på opfordring af socialreformkommissionen. Kommissionens formål var "at forberede og afgive betænkning om en samlet reform af det danske tryghedssystem organisatoriske, administrative og finansielle struktur og at udarbejde forslag til de lovændringer, der måtte være nødvendige hertil". Kommissionens betænkninger udkom i 1969 og 1972. I den første betænkning gengives resultater fra socialreformundersøgelserne og en del andre SFI undersøgelser. Betænkningerne var baggrunden for 1970'ernes socialreform.

Den anden runde af socialreformundersøgelser blev iværksat på initiativ af Socialministeriet i 1979 og bestod i en analyse af, hvorledes det sociale tryghedssystem fungerede efter 1970'ernes reform. De første undersøgelser var således optakten til en reform, de sidste vurderede den. Undersøgelserne drejede sig ganske bredt om det sociale tryghedssystem, især i første runde. Fokus var især på systemets evne til at afbøde negative konsekvenser for borgerne af såkaldte socialbegivenheder: Sygdom/ulykke, børns sygdom, arbejdsløshed, skilsmisse, dødsfald, indtægtsfald/udgiftsstigning, fødsel/adoption og andre begivenheder, der resulterer i økonomisk trang.

SOCIALREFORMUNDERSØGELSER 1965-1972

Undersøgelserne kortlagde for det første i hvilket omfang befolkningen havde været udsat for socialbegivenheder, og om disse begivenheder havde ført til kontakt med de sociale myndigheder og hjælp herfra. Det konstateres, at der findes en gruppe i befolkningen, som oftere end andre rammes af socialbegivenheder.

DE SVAGESTE SKAL IDENTIFICERES

De svageste rammest hårdest: "Personer, der allerede før socialbegivenhedens indtræden befandt sig i en socialt svækket situation, syntes at blive udsat for socialbegivenheder af længere varighed end gennemsnittet". Personer, der i året forud for en socialbegivenhed fx havde haft faldende indkomster, havde dobbelt så langvarige socialbegivenheder som personer, hvis indkomster havde været stabile eller stigende. Disse "svage, sårbare grupper" kan, ifølge analysen, næppe identificeres ved hjælp af demografiske variable som køn, alder, uddannelse, erhverv og bopæl. Hvis man vil forebygge, må man derfor via et "udbygget journalsystem" skaffe sig overblik over hvilke personer, der gennem en periode har været udsat for fx megen sygdom, arbejdsløshed og faldende indtægter, for det er dem, "der løber den største risiko, hvis ulykken igen rammer".

HØJERE ERSTATNING FOR BORTFALD AF INDKOMST

For det andet belyste undersøgelserne, om det at være ramt af en socialbegivenhed medførte én eller flere af følgende virkninger: *Nedsættelse af det daglige forbrug, faste udgifter udsat, nyanskaffelser udsat, opsparing nedsat/bortfaldet, betaling af regninger udsat, brug af opsparing og optagelse af lån mv.* Antallet af følgevirkninger formodes at være udtryk for den "forstyrrelse i stilling og forhold, som finder sted for den ramte person og familie". Da man fandt, at antallet af konsekvenser var flere, jo større økonomisk tab målt i kroner, må "et ønske om at mindske disse forstyrrelser naturligt lede til sociale kompensationsordninger, der i videst muligt omfang erstatter den tabte indkomst (indkomstbortfaldsprincipet)". Dette udsagn om "ydelser efter behov", skal ses på baggrund af, at ydelsesniveauet i 1966 var betydeligt lavere end i dag.

HJÆLPEAPPARATET FUNGERER IKKE

Endelig satte undersøgelserne fokus på "det sociale hjælpeapparat", som stiller forskellige kontantydelse og serviceydelser til rådighed, når en person rammes af en socialbegivenhed og opfylder de fastsatte betingelser. Undersøgelsen slår fast, at

en del personer afskæres fra relevante ydelser. Det kan fx være fordi de ikke opfylder betingelserne eller mangler kendskab til deres rettigheder. Også det sociale apparats daværende opdeling i en række forskellige selvstændige organer er en hindring. Det konkluderes, at "målsætningerne om revalidering og forebyggelse, tryghed og trivsel, der lå bag mange af lovrevisionerne i 1960'erne, kun i beskednen grad har præget indsatsen over for klienterne".

Kritikken af systemet er ikke mindre hård, når det drejer sig om indsatsen ved de længerevarende socialbegivenheder (over 3 mdr.), der ofte er udtryk for komplicerede sociale problemstillinger. De mange organer, som indsatsen var delt ud på, samarbejder kun i ringe grad og kun i få tilfælde påtager noget enkelt organ sig ansvaret for sammenhængen i den sociale indsats. Sagsbehandlere mener, at det er deres hovedopgave er at være formidlere af afgrænsede lovbundne ydelser. Der er mange "ekspeditions-mæssige kontakter", men i almindelighed kun få egentlige samtaler mellem klienter og sagsbehandlere, der typisk har en meget begrænset viden om klienterne. Blandt ydelserne dominerer de økonomiske og vejledning på meget begrænsede områder. Sagsbehandlere viser i almindelighed "stor tilbageholdenhed med hensyn til vurdering af borgerens foranstaltningsbehov". Flertallet af klienterne havde behov for rådgivning, vejledning og personlig støtte, men kun et mindre antal fik dækket dette behov, ifølge undersøgelsen. Altså: Indsatsen er med et nutidigt udtryk overvejende passiv – en aktiv indsats er typisk ikke på dagsordenen.

Samlet konkluderes, at det sociale apparat "kun i meget begrænset omfang [lever] op til socialpolitiske målsætninger om tidlig, tilstrækkelig, helhedsrettet og individuelt afpasset bistand til borgerne, baseret på et samarbejde mellem borgeren og de sociale hjælpeorganer". Årsagerne hertil skal, ifølge undersøgelsen, primært findes i strukturelle og organisatoriske forhold. I forlængelse heraf peges på en række principper for ændringer af systemet, bl.a. at gøre det mere enstrengt.

1970'ernes socialreform blev i høj grad udformet efter disse principper. Det vil dog være forkert at se SFI som årsag til ændringerne. Snarere var SFI en del af en tendens. Reformen førte i 1971-1976 til omfattende forandringer i amternes og kommunernes sociale forvaltninger og omfattede en ny sygedagpengelov og bistandsloven, der trådte i kraft 1.4.1976, samt et nyt ankesystem for sociale sager.

Systemet blev mere enstrengt. Forinden var antallet af kommuner blevet reduceret fra ca. 1350 til 275 i kraft af kommunalreformen i 1970.

EVALUERING AF 1970'ERNES SOCIALREFORM

Også anden runde af socialreformundersøgelser drejede sig om systemets evne til at leve op til socialpolitiske målsætninger (forebyggelse, revalidering, tryghed og trivsel) og principper (behovsprincippet, helhedsprincippet og enhedsprincippet). Metodemæssigt var der en del lighedspunkter mellem første og anden runde. Blandt andet blev der i 1977 og 1982 gennemført repræsentative spørgeskemaundersøgelser, der kunne sammenlignes med den tilsvarende fra 1966.

LAVKONJUNKTUR OG MERE BEHOV FOR HJÆLP

Konjunktursituationen var helt anderledes i 1970'erne og 1980'erne end i 1960'erne. Det er nok den væsentligste grund til, at der fra 1966 til 1977 kunne konstateres en stigning i alle typer af socialbegivenheder. Samtidig var tilbøjeligheden til at henvende sig til socialforvaltningen i tilfælde af en socialbegivenhed steget, navnlig fra 1977 til 1982. Årsagen hertil formodes at være, at de økonomiske konsekvenser af socialbegivenhederne var blevet mere alvorlige under lavkonjunkturen, og at det efter bistandsloven var blevet mere legitimt at søge hjælp hos kommunen.

I et langsigtet perspektiv kan man formode, at det offentlige i stigende grad varetager den sociale indsats, mens betydningen af civilsamfundet er blevet mindre. Derfor er det interessant, at evalueringen af 1970'ernes reform også sætter fokus på hjælp fra det sociale netværk (familie, venner, bekendte). Det påpeges, at der er "en beredvillighed i befolkningen til at hjælpe familie, venner og naboer med mindre problemer", og at der er et uudnyttet "netværkspotentiale", som kan anvendes aktivt i socialpolitikken.

Mens det under højkonjunkturen i 1966 var vanskeligt at identificere sårbare grupper ud fra demografiske variable, jf. ovenfor, er det tilsyneladende lettere under lavkonjunkturen. Sårbare grupper er dem, som rammes særlig hyppigt og langvarigt af socialbegivenheder. Især de enlige mødre, de unge og de ufaglærte fremhæves som hårdt ramte i begyndelsen af 1980'erne.

BEDRE HÅNDTERING AF DE ENKLE SAGER – DE KOMPLICEREDE STADIG UTILFREDSSTILLEDE

Er den sociale indsats så blevet bedre efter 1970'ernes reform? Er systemet blevet bedre til at forebygge og afhjælpe negative konsekvenser for borgerne af social-

begivenheder? Dette spørgsmål stilles ikke eksplicit i undersøgelserne, men det ser ud til, at systemet er blevet bedre til at håndtere de enkle ("lette") sager, hvorimod systemets evne til at håndtere komplicerede sager fortsat er temmelig utilfredsstillende.

De enkle sager er udtryk for, at en person har et forbigående behov for økonomisk hjælp fx i tilfælde af kortvarig arbejdsløshed eller sygdom. Hovedparten af de nye sager i de kommunale socialforvaltninger er af denne karakter, og her sikrer den sociale lovgivning og praksis omkring 1980 klienterne mod en væsentlig forringelse af levekårene, konstateres det.

Anderledes i forbindelse med de komplicerede sager, hvor klienterne har betydelige og komplekse problemer. Disse sårbare klienter klarer sig dårligt. De komplicerede sager udgør en mindre del af alle nye sager i socialforvaltningerne, men på grund af deres lange varighed koster de mange ressourcer. Det konkluderes, at "det nuværende sociale system ikke i tilstrækkeligt omfang lever op til sin egen målsætning om at hjælpe de personer, der har mere komplicerede sociale problemer". Udsagn fra klienter, sagsbehandlere og ledere i socialforvaltningerne peger på, at rådgivningen af klienterne – ligesom i 1960'erne – er utilstrækkelig. "På så godt som alle områder – der ikke direkte har med udbetaling af penge til klienterne at gøre – mener flertallet af sagsbehandlere og ledere, at rådgivningsindsatsen er utilstrækkelig". Det gælder over for alkohol- og narkotikaproblemer, familieproblemer (herunder problemer med børn/unge), handicappede, enlige forsørgere og revalideringsproblemer. Ligeledes fungerer opfølgningen af navnlig bistandssagerne "utilfredsstillende i langt størstedelen af landets kommuner". På grundlag af rapporterne er det svært at vurdere om rådgivningen og opfølgningen var mere omfattende og bedre omkring 1980 end i 1960'erne. Men set i forhold til mål og ambitioner er der tilsyneladende ikke sket en forbedring.

På baggrund heraf foreslås at det i forbindelse med visitationen af nye sager sikres, at der sker en kvalificeret og korrekt adskillelse af de enkle og komplicerede sager, fordi de to typer af sager kræver en helt forskellig indsats. De enkle og komplicerede sager bør håndteres i forskellige organisatoriske enheder, og i arbejdet med de komplicerede sager kan der være behov for en yderligere arbejdsdeling med udgangspunkt i klienternes problemer. Man foreslår dog ikke en tilbagevenden til det tidligere flerstrengede system. Disse og mange andre tanker

i afsnittene "socialpolitiske overvejelser" i rapporter-
ne fra socialreformundersøgelserne omkring 1980,
præger indsatsen i jobcentre i dag. Det gælder fx
også anbefalingen om, at opfølgningen af sagerne
bør opprioriteres.

EFFEKT MÅLINGER KOMMER PÅ DAGSORDENEN I 1990'ERNE

Socialreformundersøgelserne drejede sig om syste-
mets evne til at leve op til egne målsætninger – ikke
om "effekt". I målinger af effekt stilles følgende
spørgsmål: Klarer klienter, der "udsættes" for en
indsats (fx et socialt trykkesystem), sig bedre end
(samme slags) klienter, der ikke "udsættes" for en
indsats? Undersøgelser med denne indfaldsvinkel
sættes først rigtigt på dagsordenen i SFI fra midten
af 1990'erne blandt andet i forbindelse med flere
evalueringer af kommunal aktivering. Hovedindtryk-
ket fra disse er, at det er vanskeligt at opnå beskæf-
tigelses effekter for kontanthjælpsmodtagere med
problemer ud over ledighed (de komplicerede sager).
Den gennemsnitlige effekt på landsplan af kommu-
nernes aktivering ser ud til at være lille.

Derfor kan man spørge: Er vore systemer bedre i dag
til at hjælpe klienter med komplicerede problemer
frem til selvforsørgelse? En del forhold kunne umid-
delbart tale for det, fx den øgede vægt på aktiv og
virksomhedsrettet indsats. Men det ville være rart,
hvis det kunne dokumenteres eller i det mindste
underbygges på en overbevisende måde. Kunne det
være emnet for et forskningsprojekt på SFI?

ANDERS ROSDAHL
FORSKNINGSLEDER

UDGIVELSER FRA SOCIALREFORMUNDERSØGELSERNE

1970-1972:

Ussing, Jytte: *Socialreformundersøgelserne. Bind I. Metoder og materiale*. København: Socialforskningsinstituttet. Publikation 43. 1970.

Andersen, Bent Rold: *Socialreformundersøgelserne. Bind II. Borgeren og trykkesystemet*. Socialforskningsinstituttet. Publikation 44. 1970.

Westergård, Kaj: *Socialreformundersøgelserne. Bind III. De sociale ydelser*. Socialforskningsinstituttet. Publikation 49. 1971.

From, Anders: *Socialreformundersøgelserne. Bind IV. Social Sårbarhed og modstandsdygtighed*. Socialforskningsinstituttet. Publikation 53. 1972.

1982-1985:

Fridberg, Torben, Lone Gundelach, Ib Maltesen & Jan Plov-
sing: *Socialreformundersøgelserne 1. Klagerne og det sociale anke-
system*. København: Socialforskningsinstituttet. Publikation 113.
1982.

Plov-
sing, Jan, Vita Pruzan & Jens-Erik Majlund: *Socialreformun-
dersøgelserne 2. Sociale netværk og holdninger til sociale ydelser*.
København: Socialforskningsinstituttets meddelelse 40. 1983.

Fridberg, Torben, Lone Gundelach, Winnie Jørgensen & Ivan Thau-
low: *Socialreformundersøgelserne 3. Det sociale ankesystem og
kommunerne*. København. Socialforskningsinstituttet. Publikation
120. 1983.

Plov-
sing, Jan, Lars Odd Petersen, Mette Rørbech & Kirsten Just
Jeppesen: *Socialreformundersøgelserne 4. Socialforvaltningernes
situation*. København: Socialforskningsinstituttet. Publikation 123.
1983

Pruzan, Vita, Jens-Erik Majlund & Jan Spohr: *Socialreformundersø-
gelserne 5. Sociale problemer 1966-1982*. København: Socialforsk-
ningsinstituttet. Publikation 127. 1984.

Jørgensen, Winnie & Ivan Thaulow: *Socialreformundersøgelserne
6. Klienternes levkår og problemer*. København: Socialforskningsin-
stituttet. Publikation 130. 1984.

Rørbech, Mette, Lars Odd Petersen, Torben Fridberg & Jan Plov-
sing: *Socialreformundersøgelserne 7. Hvordan går det klienterne?*
København: Socialforskningsinstituttet. Publikation 136. 1985.

FORSKNING I ARBEJDE	56
DE LEDIGE OG LANGTIDSLEDIGE	60
ARBEJDSLØSHEDSUNDERSØGELSERNE – 70'ERNES OMSVING FRA FULD BESKÆFTIGELSE TIL HØJ LEDIGHED	65
VIRKSOMHEDERS SOCIALE ENGAGEMENT KORTLAGT GENNEM TI ÅR	68
MOBILITET PÅ ARBEJDSMARKEDET: DANSKERNE LADER SIG FLYTTE, HVIS INCITAMENTERNE ER DER	72
ULIGELØN ER IKKE BARE ULIGELØN	76
LIGESTILLING MELLEM KØNNENE? IKKE I DANMARK	80
SYGEFRAVÆRET I DANMARK	84

ARBEJDSMARKED OG BESKÆFTIGELSE

SFI har i hele sin levetid undersøgt og beskrevet det danske arbejdsmarked og beskæftigelsen. Forskningsleder for afdelingen for beskæftigelse og integration laver i dette interview et tværsnit ned gennem SFI's arbejdsmarkedsforskning. Udgangspunktet er de såkaldt marginaliserede grupper.

KVINDER PÅ KANTEN AF ARBEJDSMARKEDET

Forskere på SFI har altid interesseret sig for dem, der befinder sig på kanten af arbejdsmarkedet – marginalgrupperne. Den interesse kommer naturligt af at være en del af et socialforskningsinstitut, hvor fokus netop er på det sociale område og de socialt udsatte. Men der er stor forskel på, hvem der gennem tiden har været på kanten af arbejdsmarkedet, og hvorfor de har været interessante.

Forskningsleder Lisbeth Pedersen trækker som det første rapporten *Arbejdsmarkedets marginalgrupper* fra 1969 frem i lyset:

"Arbejdsmarkedets marginalgrupper var på det tidspunkt de unge, de ældre og kvinderne. Kernearbejdskraften var midaldrende mænd. Men i slutningen af 60'erne var der også stor vækst, velfærdssamfundet voksede og der var brug for mere arbejdskraft. Og så må man ud og se på, hvem man kan hive ind," forklarer hun.

I den periode betød det at være uden job ikke, at folk så skævt til én. At være "marginal" i forhold til arbejdsmarkedet var ikke lig med at være marginalt placeret i samfundet. Det kunne være hjemmehørende husmødre, respektable ældre eller velsoignerede unge, der overvejede deres fremtid.

ARBEJDSLØS

Kvinderne stormede for alvor ud på arbejdsmarkedet i løbet af 1970'erne, men samtidig voksede arbejdsløsheden voldsomt. SFI lavede i slutningen af 70'erne og begyndelsen af 80'erne en række store arbejdsløshedsundersøgelser (som er beskrevet nærmere af forskningsleder Anders Rosdahl andetsteds her i bogen), og her var der et klart ændret fokus på, hvem man opfattede som marginaliseret.

VI GÅR EKSEMPELVIS UD OG SER PÅ, HVORDAN VI KAN BRINGE HANDICAPPEDE I BESKÆFTIGELSE ELLER HVORDAN MAN KAN FASTHOLDE DE ÆLDRE.

"Her omkring 1980 interesserer man sig for arbejdsløshed og for hvem, det går ud over. At være ledig er på det her tidspunkt lig med at være marginaliseret," pointerer Lisbeth Pedersen. Samfundet bestræbte sig på at integrere de marginaliserede på arbejdsmarkedet, så de kunne klare sig selv.

Den høje ledighed fortsatte op gennem 1980'erne. I den periode beskrev SFI's forskning i overvejende grad ledigheden og dens konsekvenser. Hvem mistede deres arbejde, hvilke problemer havde de, og hvad betød det, at miste sit job?

Men ifølge Lisbeth Pedersen ændrede forskningen fokus efter Arbejdsmarkedsreformen i 1993, hvor aktivering for alvor blev en del af arbejdsmarkedspolitikken: "Med Arbejdsmarkedsreformen skete der et skift fra at holde hånden under de ledige til at skubbe dem ud på arbejdsmarkedet," påpeger hun.

Forskningen går samtidig fra at beskrive ledigheden til i højere grad at undersøge aktiveringsindsatsen, dvs. hvad gør man ved det? Det fokus har været det samme op til i dag.

SOCIALT UDSATTE

Når SFI-forskere i dag taler om marginaliserede grupper i forhold til arbejdsmarkedet, mener de mennesker, der er socialt udsatte, fx psykisk syge eller folk med højt sygefravær.

"Det er fordi, vi i dag har en høj beskæftigelsesgrad og en stor arbejdskraftefterspørgsel. Så dem, der er tilbage her i begyndelsen af det nye årtusind, det er dem vi interesserer os for. Det er dem, der på en eller anden måde har psykiske eller sociale problemer og så selvfølgelig indvandrere," siger Lisbeth Pedersen.

Ligesom i slutningen af 1960'erne er der i dag mangel på arbejdskraft. Men nu er kvinderne, de unge og de ældre allerede i arbejde:

"Der er de samme behov som dengang, men den gruppe der er at tage af, den er helt anderledes og det er nogle helt andre problematikker, vi skal behandle. Vi går eksempelvis ud og ser på, hvordan vi kan bringe handicappede i beskæftigelse, eller hvordan man kan fastholde de ældre," forklarer forskningslederen.

MISMATCH

På trods at den aktuelle finansielle krise mener Lisbeth Pedersen, at SFI-forskerne også i fremtiden vil interessere sig for, hvordan vi bedst muligt udnytter de arbejdskraftressourcer, vi har, og hvordan bringer vi ressourcerne over i de sektorer, hvor vi godt vil have dem.

"Nu er det jo ikke til at sige, hvor længe den finansielle krise varer, men jeg tror perspektivet kommer til at være mangel på arbejdskraft. Vi kommer til at mangle arbejdskraft i den offentlige sektor; altså ikke bare manglende sygeplejersker, men mere generelt. Der vil være nogle områder, hvor vi kommer til at mangle arbejdskraft, og nogle hvor vi har for meget. Der kommer til at blive et stort *mismatch*," spår hun.

Tendensen ser vi allerede, med øget ledighed i mandefag som eksempelvis byggeri, mens der bliver stadig større mangel på hænder til at pleje de ældre.

I 1980'erne var problemet omvendt, og SFI lavede rapporter om *Kvinder i mandefag* og mobilitet på tværs af sektorer.

"På det politiske plan havde man en decideret *mandefagsstrategi*, der gik ud på at få kvinder ind i mandejobs. Man lavede uddannelser og oplysning og kampagner med kvinder i kedeldragt osv. Men den strategi slog jo fuldstændigt fejl," forklarer Lisbeth Pedersen.

Nu ved man, at det er svært at flytte mænd til kvindefag og omvendt. Det er ikke helt så simpelt at få en fyret murer til at tage et job som SOSU-assistent.

"I dag taler man om segmentering på arbejdsmarkedet. Mænd og kvinders mobilitet er ret lille, når det gælder sektorer. Og utrolig svært at styre, hvor mænd og kvinder tager arbejde. Men man kan måske gøre det mere attraktivt for mænd og kvinder at være i alle sektorer," siger forskningslederen forhåbningsfuldt.

LISBETH PEDERSEN
FORSKNINGSLEDER

**UDVALGTE NYERE SFI RAPPORTER MED FOKUS PÅ
AKTIVERINGSPOLITIKKEN SAMT DET KØNSOPDELTE
ARBEJDSMARKED**

- Bach, H. B.: *Virksomhederne og arbejdsformidlingens tilbud. Evaluering af arbejdsmarkedsreformen II.* Socialforskningsinstituttet 97:19. 1997.
- Beer, F.: *Statslig og kommunal beskæftigelsesindsats. Implementering af "Flere i arbejde" før strukturreformen.* SFI 08:19.2008.
- Binder, M.: *Der er brug for alle. En evaluering af aktiveringsindsatsen i syv kommuner.* Socialforskningsinstituttet. Rapport 94:03. 1994.
- Emerek, R. & Holt, H.: *Lige muligheder – frie valg? Om det kønsopdelte arbejdsmarked gennem et årti.* SFI 08:24. 2008.
- Geerdsen, P. P. & Geerdsen, L. P.: *Fra aktivering til beskæftigelse. En gennemgang af aktiveringsindsatsen i det danske dagpengesystem.* Socialforskningsinstituttet 06:20. 2006.
- Graversen, B.K., Damgaard, B. & Rosdahl, A.: *Hurtigt i gang: Evaluering af et forsøg med en tidlig og intensiv beskæftigelsesindsats for forsikrede ledige.* Socialforskningsinstituttet 07:10. 2007.
- Hohnen, P.: *Fleksjob. En vej til et rummeligere arbejdsmarked?* Socialforskningsinstituttet 00:18. 2000.
- Hohnen, P., Mortensøn, M. D. & Klitgaard, C.: *Den korteste vej til arbejdsmarkedet: En kvalitativ undersøgelse af indsatsen over for ikke-arbejdsmarkedsparate ledige.* Socialforskningsinstituttet 07:12. 2007.
- Holt, H.: *Kvindefag – mandefag. 2. del. Arbejdsløshed, beskæftigelse og karriere.* Socialforskningsinstituttet. Rapport 88:13. 1988.
- Holt, H., Geerdsen, L. P., Christensen, G. m.fl.: *Det kønsopdelte arbejdsmarked. : en kvantitativ og kvalitativ belysning.* Socialforskningsinstituttet 06:02. 2006.
- Hussain, M.A. & Pico Geerdsen, L.: *Erhvervene og de langtidsledige. Marginalisering og integration på arbejdsmarkedet.* Socialforskningsinstituttet 98:08. 1998.
- Langager, K.: *Indsatsen over for de forsikrede ledige. Evaluering af arbejdsmarkedsreformen I.* Socialforskningsinstituttet 97:20. 1997.
- Larsen, M.: *Fastholdelse og rekruttering af ældre.* Socialforskningsinstituttet 06:09. 2006
- Larsen, M. & Langager, K.: *Arbejdsmarkedsreformen og arbejdsmarkedet. Evaluering af arbejdsmarkedsreformen III.* Socialforskningsinstituttet 98:13. 1998.
- Madsen, M.B., Mortensøn, M. D. & Rosdahl, A.: *Arbejdsmarkedsparate eller ej? En kvalitativ undersøgelse af visitationen af kontanthjælpsmodtagere i ti kommuner.* Socialforskningsinstituttet 06:29. 2006.
- Madsen, M. B. m.fl.: *Vil De gerne have et arbejde? En undersøgelse af arbejdsmotivation og fleksibilitet hos arbejdsmarkedsparate ledige.* Socialforskningsinstituttet 07:07. 2007.
- Pedersen, L. (red.): *Er der veje til fuld beskæftigelse?* Socialforskningsinstituttet 97:13. 1997.
- Ploug, N.: *Arbejdsløshedsrisiko og beskæftigelseschance. En undersøgelse af integration og marginalisering på arbejdsmarkedet.* Socialforskningsinstituttet. Rapport 90:11. 1990.
- Rosdahl, A.: *Kvinder på vej til mandefag? – Beskæftigelse og job-indhold efter specialarbejderkurser.* Socialforskningsinstituttet. Rapport 90:15. 1990.
- Skinhøj, K. T.: *Kvinder og mænd i mandefag – Uddannelse, beskæftigelse og jobindhold.* Socialforskningsinstituttet. Rapport 89:15. 1989.
- Stigaard, M. V. m.fl.: *Kommunernes beskæftigelsesindsats.* Socialforskningsinstituttet 06:28. 2006
- Thuesen, F.: *A-kasserne og den aktive beskæftigelsespolitik.* SFI 09:04. 2009.
- Weise, H. & Brogaard, S.: *Aktivering af kontanthjælpsmodtagere. En evaluering af Lov om kommunal aktivering.* Socialforskningsinstituttet 97:21.1997.

De ledige og langtidsledige

AF ANDERS ROSDAHL

De langtidsledige har gennem årene båret en uforholdsmæssig stor del af den samlede ledighedsbyrde. Mange af dem er svage ledige med en ophobning af forskellige problemer, mens en lille gruppe ikke er synderligt interesserede i at arbejde, selvom de personlige kvalifikationer er i orden. Det viser mere end 20 års SFI forskning i ledighed.

Ledighed er et mere eller mindre permanent fænomen i en markedsøkonomi. SFI har gennem alle årene forsket flittigt i ledighed, både når den har været høj, og når den har været faldende eller lav. Nogle undersøgelser har udgangspunkt i en høj ledighed og interesserer sig fx for, hvem der særligt rammes. Andre undersøgelser er foretaget på baggrund af en faldende ledighed og spørger fx, hvorfor de resterende ledige ikke er kommet i arbejde. De fleste af SFIs undersøgelser af ledighed er foretaget efter, at ledigheden begyndte at falde fra midten af 1990'erne. I alt 27 udgivelser fra SFI i perioden 1984-2007 handler om ledige – både forsikrede ledige og kontanthjælpsmodtagere.

ARBEJDSMARKEDSPROCESSER: ULIGHED OG KONCENTRATION I LEDIGHEDEN

Mange rammes af ledighed på et eller andet tidspunkt i løbet af en periode, fx et år. Men for de fleste er ledigheden et forbigående fænomen, selv under en lavkonjunktur. Det store flertal i den arbejdsdygtige alder har permanent tilknytning til arbejdsmarkedet. De langtidsledige udgør en relativt lille gruppe, men de bærer en uforholdsmæssig stor del af den samlede ledighedsbyrde.

De ledige udgør ikke en fast gruppe. Der er hele tiden en tilgang til gruppen som følge af opsigelser og

afskedigelser. Ligeledes er der en løbende afgang, når ledige på ny opnår beskæftigelse. I forbindelse med denne dynamik sker der en selektion: Der er ikke tilfældigt, hvem der bliver ledige, og heller ikke hvem der *forbliver* ledige.

Nogle forhold påvirker begge typer selektion: Fx øger et ringe helbred både sandsynligheden for at blive og forblive ledig. Andre forhold har forskellig virkning. Fx har unge en særlig stor risiko for at blive ledige, mens ældre har en mindre risiko. Derimod har de unge lettere ved at få arbejde igen, når de er blevet ledige, mens det er sværere for ældre. Især under en lavkonjunktur ville mange af dem, der aktuelt er beskæftiget, ikke kunne få ansættelse, hvis de som ledige skulle konkurrere med andre arbejdssøgende om jobbene. Det er godt at være inde i varmen. Det er et eksempel på den såkaldte historieafhængighed, der er konstateret i mange undersøgelser: Jo mere stabil beskæftigelse tidligere, des lavere risiko for ledighed senere. Og omvendt: Jo mere ledighed tidligere, jo mere ledighed senere. Eller med andre ord: Der er en tendens til, at arbejdsstyrken opdeles i en kerne med fast arbejde og en periferi med en løsere tilknytning til arbejdsmarkedet.

De ledige med de største beskæftigelseschancer får ifølge sagens natur arbejde først. Dem, der fortsat er ledige efter fx 6 måneder, har derfor i gennemsnit lavere jobchancer end dem, der kun har været ledige i én måned. Generelt vil man observere, at jo længere tid, man har været ledig, des mindre er sandsynligheden for at få arbejde i løbet af vis tid, fx næste måned. Det er omdiskuteret, om lang tids ledighed i *sig selv* reducerer beskæftigelseschancerne. Såfremt det er tilfældet, forstærkes nævnte sammenhæng. Langtidsledighed kan sænke jobchancerne, hvis arbejdsgivere frasorterer langtidsledige, eller hvis lang tids ledighed medfører resignation, ringere helbred eller tab af rutine. Nogle undersøgelser tyder på dette. For andre kan perioden som arbejdsløs være en læreproces, hvor den ledige efterhånden finder ud af, hvad han eller hun skal gøre for at få arbejde. Ophør af understøttelse eller krav om aktivering kan bevirke, at den ledige gør en ekstra indsats og får arbejde. Selektionsprocesserne betyder, at de ledige og især de langtidsledige vil udgøre et skævt udsnit af befolkningen. Det er dog vigtigt at understrege, at der er tale om sandsynligheder, hvor tilfældigheder og de lediges aktive valg også spiller en rolle. Den enkeltes skæbne på arbejdsmarkedet er ikke forudbestemt.

DE ARBEJDSMARKEDSPARATE, DE SVAGE OG DE SELV-AKTIVEREDE

Følgende træk karakteriserer i højere grad langtidsledige end andre: Tidligere ledighed, lav uddannelse, relativt høj alder, anden etnisk baggrund end dansk og problemer ud over ledighed, herunder helbredsproblemer (bl.a. misbrug), nedsat arbejdsevne og sociale problemer. For kvinders vedkommende kan også børnepasningsproblemer hænge sammen med langtidsledighed.

Risikoen for langtidsledighed afhænger også af arbejdsmarkedet. Der er en højere risiko, hvis ledigheden generelt er høj, og for personer, der udbyder deres arbejdskraft inden for fag eller geografiske områder med høj ledighed. Jo flere der konkurrerer om jobbene, des større risiko for langtidsledighed. En vedvarende høj ledighed øger antallet af langtidsledige.

GRUPPEN AF KONTANTHJÆLPS-MODTAGERE UDGØR SÅLEDES IKKE EN ARBEJDSKRAFTRESERVE I DEN FORSTAND, AT ALLE UMIDDELBART OG PÅ KORT SIGT VILLE KUNNE OPNÅ ANSÆTTELSE I ET ORDINÆRT JOB ELLER I STØTTET BESKÆFTIGELSE.

På basis af kvalitative interview i anden halvdel af 1990'erne inddelte SFI de langtidsledige i tre forknlede kategorier (citater):

1. *Arbejdsmarkedsparate*. Her er tale om mennesker, der er rimeligt velfungerende personligt og socialt. Det er mennesker, der er i stand til at indgå i et socialt fællesskab. De har ikke misbrugs- eller helbredsproblemer af betydning – hverken fysiske eller psykiske. Deres basale skolekunderskaber er nogenlunde i orden, selv om de ikke nødvendigvis har en erhvervsuddannelse eller specielt gode skolekunderskaber. De er motiverede for at opnå beskæftigelse, og de søger arbejde. De er ikke nødvendigvis ressourcestærke med hensyn til faglige eller almene kvalifikationer, men de har en række grundlæggende personlige kvalifikationer, som er indlært via et nogenlunde "normalt" livsforløb.
2. *Svage i forhold til arbejdsmarkedet*. Det, der karakteriserer disse mennesker, er først og frem-

mest, at de mangler en række grundlæggende personlige kvalifikationer, som de arbejdsmarkedsparete har. Der er ofte tale om mennesker, der ikke umiddelbart gør noget aktivt eller konstruktivt for at ændre deres situation. Nogle har vænnet sig til et liv på overførselsindkomst og et meget lavt økonomisk niveau. Nogle har helbredsproblemer af fysisk eller psykisk art (herunder misbrug) samt sociale problemer omkring familierelationer, dårlig økonomi og boligforhold. Nogle er unge, som aldrig har haft et almindeligt arbejde, nogle er ældre der har resigeret overfor deres situation. Endelig omfatter gruppen indvandrere, der ikke har lært dansk og danske normer.

3. *Selvaktiverede*. Der er tale om en gruppe, der i vidt omfang har grundlæggende personlige kvalifikationer ligesom de arbejdsmarkedsparete. Det der adskiller dem fra de arbejdsmarkedsparete er, at de egentlig ikke er synderligt interesserede i at få arbejde, eller at deres krav til et arbejde er af en sådan karakter, at kravene vanskeligt kan opfyldes. De bruger dagpenge eller kontanthjælp til at leve et liv som de ønsker. De prøver at sno sig uden om krav fra systemernes side.

Alle tre kategorier findes både blandt dagpenge- og kontanthjælpsmodtagere. Gruppe 3 er klart den mindste. Gruppe 2 udgør en meget større andel af kontanthjælpsmodtagere end af dagpengemodtagerne. Når ledigheden falder, er det i første omgang især gruppe 1, der bliver mindre. Formodningen taler for, at gode konjunkturer efter en vis tid også vil mindske gruppe 3.

HVER FJERDE LEDIG STÅR IKKE TIL RÅDIGHED – SÅDAN VAR DET OGSÅ FOR 30 ÅR SIDEN

Et vedvarende tema både i den offentlige debat og i SFI's undersøgelser har været, om de ledige står til rådighed for arbejdsmarkedet.

Første gang temaet for alvor kom på dagsordenen var i et studie fra 1984 med titlen "De lediges jobsøgeadfærd". Det var baseret på interview i 1979 med en repræsentativ stikprøve af ledige. Særlig kontroversielt var rapportens skøn over såkaldt reel ledighed. De reelt ledige afgrænses efter ILO kriterier på baggrund af spørgeskemaspørgsmål. For at være reelt ledig (til rådighed) skal man oplyse, at man søger arbejde, at man er interesseret i at få arbejde, og at man kan tiltræde et job inden for en frist på 4 uger. Herefter kunne 77 pct. af de dagpen-

geberettigede længerevarende ledige karakteriseres som reelt ledige. Dette tal eller rettere 100 minus 77=23 pct. ikke-reelt ledige var kontroversielt for mange. Bl.a. gav det anledning til et mindre "oprør" fra en række SFI forskere, der offentligt undsagde resultatet.

Næsten samme definition og metode blev anvendt i en rapport fra 2007 med følgende høflige titel: "Vil De gerne have et arbejde?". Undertitlen var: "En undersøgelse af arbejdsmotivation og fleksibilitet hos arbejdsmarkedsparete ledige". Undersøgelsen konstaterer, at 66-73 pct. af de AF-tilmeldte ledige stod til rådighed for arbejdsmarkedet, jf. ILO kriterierne, hvor tiltrædelsesfristen i denne undersøgelse var 2 uger. Altså stort set samme tal som næsten 30 år tidligere.

Der er en betydelig variation i de lediges såkaldte fleksibilitet i arbejdsudbudet, dvs. deres krav til et arbejde med hensyn til løn, fagligt område, arbejdstid og transporttid. Langt de fleste er fleksible på et eller flere områder, få er det på alle områder. De fleste ledige vil altså gerne arbejde, men ikke for enhver pris. Fx oplyser under halvdelen, at de er villige til at acceptere en daglig transporttid (til og fra arbejde sammenlagt) på over en time. Ifølge rådighedsreglerne i dag skal de acceptere 3 og i særlige tilfælde 4 timer. De ældre, dvs. de 55-60-årige og især de 60-65-årige er oftere end de yngre karakteriseret ved lav motivation og lav fleksibilitet.

Har de lediges jobsøgning og krav til et arbejde betydning for deres beskæftigelseschancer? "Ja, selvfølgelig", vil det umiddelbare svar være. Det har dog ikke været så let at påvise en statistisk sammenhæng mellem de lediges spørgeskemasvar vedr. jobsøgning og fleksibilitet på den ene side og deres efterfølgende karriere på arbejdsmarkedet på den anden. Problemstillingen er især belyst i en rapport fra 1999. Den viser en vis, men ikke konsistent, tendens til, at de ledige, der angiver at være jobsøgende i 1994, også hyppigere var blevet selvforsørgende i de efterfølgende år. Derimod er der ingen klar sammenhæng mellem de lediges fleksibilitet i jobkravene og efterfølgende selvforsørgelse. Det kan hænge sammen med, at mange ledige ifølge egen angivelse vurderer, at de ikke kan påvirke deres beskæftigelseschancer ved at udvise fleksibilitet. En del mener, at de ikke kan få arbejde, selv om de var rede til at acceptere et hvilket som helst job.

KONTANTHJÆLPSMODTAGERNE I DAG: EN ARBEJDSKRAFTRESERVE?

Mange af de senere års undersøgelser har ligesom SFI's første publikation sat fokus på kontanthjælpsmodtagerne. Hvorfor er de ikke i arbejde, når konjunkturerne er gode?

I flere omfattende surveys er kontanthjælpsmodtagerne blevet udspurgt af interviewere fra SFI-SURVEY, senest i 2006. 67 pct. vil gerne have et arbejde, men kun 32 pct. søger arbejde, og kun 41 pct. mener, at de ville kunne passe et almindeligt arbejde. Den typiske grund til ikke at søge er helbredsproblemer. I alt oplyser 56 pct. af kontanthjælpsmodtagerne, at deres arbejdsevne er nedsat på grund af sygdom, ulykke, handicap eller slid. Samlet er kontanthjælpsmodtagere i 2006 klart dårligere stillet med hensyn til helbred og arbejdsevne end i 2000. De bedste er kommet i arbejde. I øvrigt er det interessant, at der er et kraftigt sammenfald mellem kontanthjælpsmodtagernes egne oplysninger om sig selv (helbred, arbejdsevne, motivation) og de kommunale sagsbehandlers vurdering, udtrykt ved de såkaldte matchkategorier.

Spørgeskemasvar fra kommuner i 2003 tegner et dystert billede af de allersvageste kontanthjælpsmodtagere, i alt ca. 28.000 personer, der havde modtaget kontanthjælp i mindst 4 år. Deres problemer omfatter: Misbrug, nedsat arbejdsevne, psykiske problemer, gæld, manglende socialt netværk, kriminalitet, manglende danskundskaber og viden om det danske samfund og arbejdsmarked, læse- og staveproblemer, bolig- og familieproblemer samt problemer med personlig fremtræden og omgangsformer. Ikke alle har alle disse problemer, men typisk er der for den enkelte tale om komplekse problemer. Kommunerne skønner, at arbejdsgivere ville frasortere ca. 60 pct. i en ansættelsessituation, alene fordi de mangler personlige kompetencer.

Gruppen af kontanthjælpsmodtagere udgør således ikke en arbejdskraftreserve i den forstand, at alle umiddelbart og på kort sigt ville kunne opnå ansættelse i et ordinært job eller i støttet beskæftigelse. For mange vil det tage lang tid at overvinde barriererne, hvis det i det hele taget er muligt. Og hvordan vil chancerne på arbejdsmarkedet så være for disse mennesker, hvis ledigheden i mellemtiden igen skulle begynde at stige? Erfaringsmæssigt sker det på et eller andet tidspunkt.

ANDERS ROSDAHL
FORSKNINGSLEDER

UDVALGTE SFI-RAPPORTER OM LEDIGE

- Bach, Henning Bjerregård Bach: De lediges jobsøgeadfærd. København: Socialforskningsinstituttet. Studie 50. 1984.
- Bach, Henning Bjerregård: En spørgeskemaundersøgelse blandt forsikrede langtidsledige og langvarige kontanthjælpsmodtagere. Dokumentation I til Langtidsledige i tre kommuner (98:9). Socialforskningsinstituttet. 1998.
- Bach, Henning Bjerregaard, John Aggergaard Larsen & Anders Rosdahl: Langtidsledige I tre kommuner. Hovedresultater fra en spørgeskemaundersøgelse og kvalitative interview blandt forsikrede langtidsledige og langvarige kontanthjælpsmodtagere. Socialforskningsinstituttet 98:9. 1998.
- Bach, Henning Bjerregård Bach: Længerevarende ledighed – jobsøgning og beskæftigelseschancer. København: Socialforskningsinstituttet 99:12. 1999.
- Bach, Henning Bjerregård: Kontanthjælpsmodtageres aktivering og arbejdsudbud. Socialforskningsinstituttet 02:3. 2002.
- Bach, Henning Bjerregaard & Joachim Boll: De svageste kontanthjælpsmodtagere. Barrierer for beskæftigelse. Socialforskningsinstituttet 03:27. 2003.
- Bach, Henning Bjerregård & Kirstine Nærvig Petersen: Kontanthjælpsmodtagerne i 2006. En surveyundersøgelse af mactchkategorier, arbejde og økonomi. Socialforskningsinstituttet 07:02. 2007.
- Boll, Joachim & Thomas Qvortrup Christensen: Kontanthjælpsmodtagerne og arbejdsmarkedet. Casestudie fra Vestegnen. Socialforskningsinstituttet 02:1. 2002.
- Brogaard, Susanne & Hanne Weise: Evaluering af Lov om kommunal aktivering. Kommuneundersøgelsen. Socialforskningsinstituttet 97:7. 1997
- Bruhn, Hans Helmuth: Sociale sager i Kongens Enghave. Socialforskningsinstituttet 01:5. 2001.
- Filges, Trine: De langvarige kontanthjælpsmodtagere. Socialforskningsinstituttet. Arbejdsrapport. Marts 2000.
- Fridberg, Torben: Langvarig socialhjælp i Norden. Socialforskningsinstituttet. Rapport 93:10. 1993.
- Gregersen, Ole & Mogens Nygaard Christoffersen: Langvarige sociale sager – klienternes holdninger. Socialforskningsinstituttet 99:6. 1999.
- Hansen, Finn Kenneth & Eva Schmidt-Fibiger: Arbejde eller varig støtte. Socialforskningsinstituttet. Rapport 88:3. 1988.
- Hussain, Mohammad Azhar: Marginalisering i regioner i 1990 og 1994. Socialforskningsinstituttet 98:10. 1998.
- Hussain, Mohammad Azhar & Lars Pico Geerdsen: Erhvervene og de langtidsledige. Marginalisering og integration på arbejdsmarkedet. Socialforskningsinstituttet 98:8. 1998.
- Ingerslev, Olaf & Lisbeth Pedersen: Marginalisering 1990-1994. Socialforskningsinstituttet 96:19. 1996.
- Larsen, John Aggergaard: En kvalitativ undersøgelse blandt forsikrede langtidsledige og langvarige kontanthjælpsmodtagere. Dokumentation II til Langtidsledige i tre kommuner (98:9). Socialforskningsinstituttet. 1998.
- Madsen, Mikkel Bo, Trine Filges, Pernille Hohnen, Søren Jensen & Kirstine Nærvig Petersen: Vil De gerne have et arbejde? En undersøgelse af arbejdsmotivation og fleksibilitet hos arbejdsmarkedsparede ledige. Socialforskningsinstituttet 07:07. 2007.
- Mørkeberg, Henrik: Sociale og helbredsmæssige konsekvenser af arbejdsløshed. Socialforskningsinstituttet. Publikation 147. 1985
- Pedersen, Lisbeth & Anders Rosdahl: På kanten af arbejdsmarkedet. Marginalisering og aktivering. Erfaringer fra Fællesskabsinitiativerne Adapt og Employment. ACIU, 1999.
- Ploug, Niels: Lønmodtager, arbejdsløs eller bistandsklient. Socialforskningsinstituttet. Rapport 88:10. 1988.
- Ploug, Niels: Arbejdsløshedsrisiko og beskæftigelseschance. Socialforskningsinstituttet. Rapport 90:11. 1990.
- Rasmussen, Martin: Kontanthjælpsmodtageres gæld. Eftergivelse af offentlig gæld. Socialforskningsinstituttet 06:06. 2006.
- Rosdahl, Anders: Arbejdsløshedsundersøgelserne 6. Ledighedens sammensætning. Socialforskningsinstituttet. Publikation 135. 1984.
- Rosdahl, Anders: Hvem blev langtidsledige – en efterundersøgelse af risikoen i forskellige grupper. København: Socialforskningsinstituttet. Publikation 150. 1985.
- Weise, Hanne & Susanne Brogaard: Aktivering af kontanthjælpsmodtagere. En evaluering af Lov om kommunal aktivering. Socialforskningsinstituttet 97: 21. 1997.

Arbejdsløshedsundersøgelserne – 70'ernes omsving fra fuld beskæftigelse til høj ledighed

AF ANDERS ROSDAHL

Midt i 1970erne begyndte arbejdsløsheden for alvor at stige i Danmark. Det blev startskuddet til et storstilet forskningsprogram på SFI om årsagerne til arbejdsløshed og om arbejdsløshedens omfang og konsekvenser for de ledige.

I 1975 fremsatte arbejdsministeriets økonomisk-statistiske konsulent, og senere direktør, Kaj Westergaard forslag til et kerneprojekt om "de økonomiske og sociale erfaringer i forbindelse med omsvinget fra fuld beskæftigelse til arbejdsløshed". Det "omsving", der hentydes til, var omsvinget fra fuld beskæftigelse i 1960'erne og begyndelsen af 1970'erne til stigende og høj ledighed fra 1974. Det var tanken, at dette projekt skulle udgøre rammen omkring en del af SFI's arbejdsmarkedsforskning for en længere periode. "Man havde fra arbejdsministeriets side peget på, at en konjunkturopgang meget vel kunne ligge adskillige år ude i fremtiden. Det var derfor væsentligt at øge den foreliggende viden om, hvordan arbejdsmarkedet fungerer i en situation med høj ledighed...", som det udtrykkes i en af rapporterne.

I 1979-1985 udkom 9 rapporter. Fire af disse var antologier, hvor mange artiklerne var forfattet af eksterne sagkyndige (især forskere). Der var 19 delprojekter:

1. Den private sektors efterspørgsel efter arbejdskraft
2. Produktivitetsudviklingen
3. Den offentlige sektors personaleefterspørgsel 1967-1977
4. Udbuddet af arbejdskraft
5. Allokeringsprocesser på arbejdsmarkedet
6. Udviklingen i mobiliteten på arbejdsmarkedet
7. Manøvrer muligheder i beskæftigelsespolitikken. Den økonomiske politik i 1970'erne
8. Manøvrer muligheder i beskæftigelsespolitikken. Økonomiske og politiske balanceproblemer i Danmark i perioden 1958-80.
9. Økonomiske effekter af arbejdsløshedsforsikring
10. Kvinder, krisen og retten
11. Udviklingen i arbejdsstandsninger
12. Materielle konsekvenser for den arbejdsløse
13. Psykologiske aspekter af ældre arbejdstageres arbejdsløshed og tilbagetrækning
14. Omfanget af ledighed
15. Udviklingen i arbejdsløshed og sygefravær
16. Lønforskelle, lønpolitik og beskæftigelse i 1970'erne
17. Ledighedens sammensætning
18. De lediges jobsøgning
19. Sociale og helbredsmæssige konsekvenser af arbejdsløshed

Delprojekterne var i høj grad formet af de involverede medarbejdere, og de var af meget varierende omfang og karakter. Blandt de mest omfattende var en overvejende litteraturbaseret analyse af de økonomiske effekter af arbejdsløshedsforsikring samt en analyse af lønforskelle, lønpolitik og beskæftigelse i 1970'erne. Nogle delprojekter var baseret på surveys i 1979 blandt repræsentative udsnit af ledige og beskæftigede. De var grundlag for analyser af ledighedens sammensætning, de materielle og socialpsykologiske konsekvenser af ledighed og af de lediges jobsøgning. Enkelte resultater omtales i det følgende.

ÅRSAGER TIL ARBEJDSLØSHED

De første delprojekter drejede sig om baggrunden for den høje arbejdsløshed efter 1973 og mulighederne for gennem den økonomiske politik at reducere ledigheden. Udgangspunktet var bl.a., at den tidligere tro på, at det gennem den økonomiske politik var relativt uproblematisk at sikre fuld eller næsten fuld beskæftigelse var svækket. Der blev sat fokus på efterspørgslen efter og udbudet af arbejdskraft samt produktivitetsudviklingen. Det konkluderes, at baggrunden for den stigende arbejdsløshed var et fald i beskæftigelsen i den private sektor bl.a. på grund af den internationale konjunkturudvikling og uforudsete stigninger i olieprisen. En hypotese om teknologisk arbejdsløshed (et begreb som dengang var på dagsordenen) blev afvist, og "der er ingen grund til at tro, at et fremtidigt konjunkturopsving ikke skulle trække en stigende beskæftigelsesgrad med sig".

På arbejdsmarkedets udbudsside konstaterede man en stærk og jævn stigning i udbuddet af kvindelig arbejdskraft i hele perioden 1967-1979. Det skyldtes især, at de 20-29-årige kvinder ikke i så høj grad som tidligere forlod arbejdsmarkedet i kortere eller længere tid for at passe mindre børn.

"Det har været hævdet", anføres det i en af rapporterne, "at kvinderne særligt under krisen er strømmet ud på arbejdsmarkedet. En del af årsagen skulle være de forbedrede muligheder for at opnå arbejdsløshedsdagpenge og den faldende chance for at blive anvist arbejde". Påstanden afkræftes imidlertid.

Derimod vises, at den kraftigere stigning i kvindernes end i mændenes ledighed efter 1973 især gjorde sig gældende inden for fremstillingsvirksomhed. Der var tale om en større konjunkturfølsomhed i de kvindelige arbejdes beskæftigelse. Det skyldes, at kvinder har de typer arbejdsfunktioner (tempoarbejde), der mest direkte påvirkes af produktionsniveauet. Mændene har oftere overvågningsarbejde (tilsyn, kontrol, regulering). At kvinderne havde fået større lønstigninger end mændene var derimod ikke årsag til den større vækst i kvindernes ledighed.

LEDIGHEDSTALLENE DISKUTERES

Ledighedens omfang, som den kom til udtryk i den registrerede ledighed (ledige tilmeldt AF), blev problematiseret.

På den ene side blev der argumenteret for, at den registrerede ledighed undervurderede ledighedsproblemet. Således blev skønnet, at de *ikke-regi-*

strerede ledige udgjorde et antal svarende til i størrelsesordenen 15-30 pct. af de registrerede ledige i 1977. I dag er antallet formentlig en del mindre. De ikke-registrerede ledige blev defineret som personer uden beskæftigelse, der søger arbejde, men som ikke er tilmeldt AF. Som *skjult ledige* regnes personer, der ønsker, men som fx på grund af dårligt helbred eller et handicap ikke søger arbejde (uden at være registreret som ledige). De skønnedes at udgøre et antal svarende til 40 pct. af de registrerede ledige. Det konkluderes bl.a., at der er behov for at øge udbuddet af forskellige former for tilpasset eller beskyttet beskæftigelse foruden behovet for at øge udbuddet af job på det sædvanlige åbne arbejdsmarked.

På den anden side kunne man argumentere for, at den registrerede ledighed overvurderede ledighedsproblemet, jf. de midlertidigt og ikke-reelt ledige.

I ALT OPLEVER 86 PCT. EN ELLER FLERE UBEHAGELIGE FØLGER AF ARBEJDSLØSHED. FOR OMKRING 6 UD AF 10 HAR DER VÆRET TALE OM EN VÆSENTLIG NEDGANG I MATERIELLE LEVEKÅR.

De *midlertidigt ledige* er registrerede ledige med tilknytning til en arbejdsplads, herunder ledige med supplerende dagpenge, ledige på grund af arbejdsfordeling, midlertidig hjemsendelse eller vejrlig mv. I slutningen af 1970'erne skønnedes denne gruppe at udgøre 20-25 pct. af de registrerede ledige, som altså typisk er til rådighed på dagpenge for en konkret arbejdsgiver. I en af artiklerne gør forfatteren sig til talsmand for, at "en rimelig reform ville være, at virksomhederne betalte dagpenge i eksempelvis de første uger af en arbejdsløshedsperiode". En ordning af denne karakter blev indført i Danmark mange år senere (i 1989), dog skulle arbejdsgiverne i begyndelsen kun betale for den første ledighedsdag.

Endelig blev *ikke-reelt ledige* afgrænset som registrerede ledige, der ikke opfyldte ILOs kriterier om at være til rådighed for arbejdsmarkedet. På basis af spørgeskemasvar skønnedes de at udgøre i størrelsesordenen højst 20-25 pct. af de registrerede ledige

uden tilknytning til en arbejdsplads. De eventuelle praktiske implikationer af dette resultat (fx i form af strammere rådighedsregler o. lign.) drøftes dog ikke.

DET VÆRSTE VED AT VÆRE ARBEJDSLØS

Hvilke konsekvenser har det for den enkelte at være arbejdsløs? Dette tema blev bl.a. belyst ved at spørge ledige om, hvad de oplevede som det værste ved arbejdsløshed. I efteråret 1979 gav de ledige følgende svar (man kunne nævne tre forhold ud af en liste på 9):

- Tab af selvtillid (35 pct.)
- Indtægtstab (34 pct.)
- Tab af kontakt til kolleger (33 pct.)
- Lediggang og kedsomhed (31 pct.)
- Angst for fremtiden (27 pct.)
- Psykisk belastning ved arbejdssøgning (22 pct.)

I alt oplever 86 pct. en eller flere ubehagelige følger af arbejdsløshed. For omkring 6 ud af 10 har der været tale om en væsentlig nedgang i materielle levekår. Der ser dog ikke ud til at være nogen tydelig sammenhæng mellem ringere levestandard og intensiteten af jobsøgningen, som i højere grad påvirkes af den socialpsykologiske belastning ved arbejdsløshed.

For de fleste ledige i 1979 kunne man ikke påvise nogen sammenhæng mellem ledighed og sygelighed. En lille gruppe oplevede øget sygelighed som følge af arbejdsløshed, en næsten lige så lille gruppe mindre sygelighed. En statistisk analyse på makro-niveau viste, at hverken ledighedsprocenten eller udviklingen i beskæftigelsen havde haft nogen indflydelse på udviklingen i sygdomsfraværet i 1972-78. En meget stor del af variationen i sygdomsfraværet kunne henføres til svingninger i omfanget af de mest almindelige infektionssygdomme.

Den socialpsykologiske belastning ved arbejdsløshed hænger sammen med den generelle præstations- og arbejdsmoral i samfundet, ifølge en af artiklerne i publikation 107. Den henviste til nyere forskning, som tydede på, at jo mindre vægt folk lægger på den traditionelle arbejdsmoral, jo sjældnere får de alvorlige vanskeligheder under arbejdsløshed. Det er derfor ifølge forfatteren nødvendigt, at vi "igen lader lediggang være moralsk acceptabel – en opgave, som vi på grund af den fremtidige permanente arbejdsløshed på den ene eller den anden måde bliver nødt til at løse". Dette kunne læses i en SFI publikation anno 1982. Sætningen er dog ikke typisk for arbejdsløshedsundersøgelserne.

ANDERS ROSDAHL
FORSKNINGSLEDER

SFI-RAPPORTER OM ARBEJDSLØSHEDSUNDERSØGELSERNE

Bach, Henning Bjerregård: *De lediges jobsøgning*. Socialforskningsinstituttet. Studie 50. 1984.

Hansen, Per Vejrup: *Arbejdsløshedsundersøgelserne 4. Lønforskelle, lønpolitik og beskæftigelse i 1970'erne*. Socialforskningsinstituttet. Publikation 111. 1982.

Henriksen, Ingrid, Peder J. Pedersen, Morten Skak & Niels Westergaard Nielsen: *Arbejdsløshedsundersøgelserne 1. Efterspørgsel og udbud på arbejdsmarkedet*. Socialforskningsinstituttet. Publikation 91. 1979.

Koch, Carsten & Henning Bjerregård Bach: *Arbejdsløshedsundersøgelserne 5. Teknologisk Arbejdsløshed. Jobsøgning*. Socialforskningsinstituttet. Publikation 133. 1984.

Mørkeberg, Henrik & Anders Rosdahl: *Arbejdsløshedsundersøgelserne 3. Marked, statslig politik og velfærdsmæssige konsekvenser*. Socialforskningsinstituttet. Publikation 107. 1982.

Mørkeberg, Henrik: *Sociale og helbredsmæssige konsekvenser af arbejdsløshed*. Socialforskningsinstituttet. Publikation 147. 1985.

Pedersen, Peder J.: *Økonomiske effekter af arbejdsløshedsforsikring*. Socialforskningsinstituttet. Studie 42. 1981.

Rosdahl, Anders & Johannes Due: *Arbejdsløshedsundersøgelserne 2. Omfanget af ledighed og sygefravær*. Socialforskningsinstituttet. Publikation 96. 1980.

Rosdahl, Anders: *Arbejdsløshedsundersøgelserne 6. Ledighedens sammensætning*. Socialforskningsinstituttet. Publikation 135. 1984.

Virksomheders sociale engagement kortlagt gennem ti år

AF HELLE HOLT

Også SFI's kortlægning af virksomhedernes sociale ansvar har en slags jubilæum i 2008. Årlige målinger gennem ti år viser en positiv udvikling – både i holdninger og i virksomhedernes praksis på de områder vi har fulgt. Men om det er et udtryk for, at vi har fået et mere rummeligt arbejdsmarked er mere tvivlsomt.

Kampagnen om virksomheders sociale engagement blev skudt i gang d. 10. januar 1994 med en pressekonference og en kronik i Politiken af daværende socialminister Karen Jespersen. De grundlæggende socialpolitiske ideer om virksomhedernes sociale engagement, som hun beskrev i kronikken, kom til at præge udviklingen i de følgende år. Ifølge Karen Jespersen skulle virksomhederne gøre mere for at forebygge sociale problemer. De skulle gøre mere for at fastholde medarbejdere, der blev langtids-syge, eller som af andre grunde ikke levede op til almindelige præstationskrav, og virksomhederne skulle i højere grad ansætte (*integrere*) vanskeligt stillede grupper uden beskæftigelse, fx langvarige kontanthjælpsmodtagere. Endelig omfattede kampagnen også bestræbelser på at skabe muligheder for, at børnefamilierne kunne få arbejdsliv og familieliv til at hænge sammen.

AD FRIVILLIGHEDENS VEJ

Tanken var således, at virksomhederne skulle spille en større og mere aktiv rolle i forebyggelse og løsning af sociale problemer, fordi det offentlige ikke længere kunne klare opgaven alene. Den grundlæggende idé var, at virksomhederne frivilligt skulle gøre en indsats – altså uden at man via lovgivning skulle fastsætte, at virksomhederne har pligt til at ansætte fx personer med nedsat arbejds-evne,

eksempelvis gennem kvoter eller lignende bestemmelser.

Igennem årene har først Socialministeriets og siden Beskæftigelsesministeriet benyttet denne frivillighedsstrategi. Man har via de beskæftigelsespolitiske ordninger skabt økonomiske incitamenter (løntilskudsordninger), og man har via forskellige kampanjer, informationsmateriale samt vidensportaler på internettet forsøgt at påvirke virksomhedernes adfærd.

SFI KORTLÆGGER HOLDNINGER OG HANDLINGER

Som et led i denne strategi bad Socialministeriet tilbage i 1997 SFI om at kortlægge virksomheders sociale engagement i en årlig måling. Formålet med årbøgerne har været og er stadig at følge udviklingen i virksomheders praksis og i deres holdninger til at påtage sig et socialt engagement. På grund af kontinuiteten i kortlægningerne har det været muligt at følge udviklingen i både praksis og holdninger i foreløbig en 10-års periode. Derudover har disse kortlægninger i sig selv været med til at holdningspåvirke virksomhederne. Dette var særlig markant i starten, hvor de færreste danske virksomheder kendte til begrebet virksomheders sociale engagement. Det er blevet til i alt 11 bøger om virksomhedernes sociale engagement – den 12. er undervejs. Den første rapport om virksomheders sociale engagement adskilte sig fra de øvrige, fordi det var nødvendigt at klarlægge, hvad man i grunden kunne lægge i dette noget uklare begreb 'virksomhedernes sociale engagement'. Definitionen eller operationaliseringen af virksomheders sociale engagement kom til at se således ud, og denne definition har siden præget diskussionerne om dette begreb:

Ved virksomheders sociale engagement forstås virksomheders konkrete aktiviteter rettet mod at forebygge, løse eller mindske sociale problemer. De konkrete aktiviteter og dermed engagementet kan være rettet mod virksomhedens egne medarbejdere – internt socialt engagement, eller det kan være rettet mod personer uden for virksomheden – eksternt socialt engagement. Både det interne og det eksterne sociale engagement kan være enten forebyggende eller afhjælpende.

Populært er det blevet omsat til tre nøgleord:

- Forebyggelse (internt forebyggende ansvar – rettet mod normal-arbejdskraften)
- Fastholdelse (internt afhjælpende ansvar – rettet mod de marginaliserende struede)

- Nyansættelser/integration (eksternt afhjælpende ansvar – rettet mod de marginaliserede eller udstødte)

Den første kortlægning udkom i 1998 og årbøgerne er siden udkommet en gang årligt. I de lige år gennemføres en spørgeskemaundersøgelse blandt danske virksomheder, mens der i de ulige år gennemføres en tilsvarende undersøgelse blandt danske lønmodtagere.

Hvordan er det så gået med virksomhedernes indsats?

LØNMODTAGERNE: VIRKSOMHEDERNE ER BLEVET

BEDRE TIL AT TAGE HENSYN

Generelt er virksomheder og lønmodtagere blevet mere positive i deres holdninger til det sociale engagement i de forløbne år. Udviklingen varierer fra område til område, alt efter hvilke dele af det sociale engagement man spørger ind til, men den overordnede tendens er helt klart positiv.

Fra 1999 til 2006 er lønmodtagerne blevet spurgt om virksomhedernes forebyggende personalepolitiske tiltag over for særlige personalegrupper. Andelen af lønmodtagere, der vurderer, at der tages hensyn til medarbejdere med mindre børn, er således steget

ET OVERRASKENDE RESULTAT ER NEMLIG OGSÅ, AT ANDELEN AF LØNMODTAGERE, DER MENER, AT PERSONER ANSAT PÅ SÆRLIGE VILKÅR ER EN BELASTNING, ER STEGET FRA 25 PCT. I 1999 TIL 48 PCT. I 2007.

fra 53 pct. i 1999 til 57 pct. i 2006. I samme periode er andelen af lønmodtagere, der vurderer, at deres arbejdsplads tager hensyn til ældre medarbejdere, steget fra 42 pct. til 49 pct. Den største stigning ses dog, når det gælder hensynet til ansatte med længelevende sygdom. I 1999 vurderede 61 pct. af lønmodtagerne, at der i høj grad eller i nogen grad blev taget hensyn til sygdomsramte medarbejdere. Denne andel er i 2006 vokset til 79 pct., hvilket må siges at være en markant stigning. Til gengæld må det konstateres, at der i den sidste årbog (årbog 2008) til dette spørgsmål er tale om et mindre fald til 77 pct.

Undersøgelserne viser endvidere, at der er mindre sandsynlighed for, at man oplever, at der tages hensyn, hvis man selv tilhører selv målgruppen for en personalepolitisk indsats, og sådan har det været alle årene. Fx er medarbejdere, der selv er ramt af langvarig sygdom, mindre tilbøjelige til at vurdere, at der bliver taget hensyn til syge medarbejdere. Dette kan muligvis være en indikation af, at der ikke altid er overensstemmelse mellem virksomhedernes holdninger og handlinger.

LØNMOTAGERNE MERE POSITIVE END

VIRKSOMHEDERNE OVER FOR PERSONER MED NEDSAT ARBEJDSEVNE

Selvom virksomhedernes og lønmodtagernes svar ikke kan sammenlignes direkte, er lønmodtagerne langt mere positive end virksomhederne i deres holdning til at ansætte og fastholde personer med nedsat arbejdsevne. I 2006 var 79 pct. af lønmodtagerne *meget positive* eller *ret positive* overfor at nyansætte personer udefra med nedsat arbejdsevne på deres arbejdsplads (mod 46 pct. af virksomhederne). Det er et markant holdningsskift siden 1999, hvor 60 pct. af lønmodtagerne erklærede sig positive. Til gengæld er der sket et fald i den sidste måling, idet 71 pct. af lønmodtagerne erklærer sig positivt indstillet. Stadig en meget høj andel, men måske et tegn på, at stemningen er ved at vende. Et overraskende resultat er nemlig også, at andelen af lønmodtagere, der mener, at personer ansat på særlige vilkår er en belastning, er steget fra 25 pct. i 1999 til 48 pct. i 2007.

Når det gælder holdningen til at fastholde kollegaer, der får nedsat arbejdsevne, er lønmodtagerne ligeledes mere positive end virksomhederne. Hvor 73 pct. af virksomhederne i 2004 erklærede sig positive over for at fastholde kollegaer med nedsat arbejdsevne, så var hele 89 pct. af lønmodtagerne positivt stemt i 2006. Det er en stigning fra det i forvejen høje niveau på 83 pct. i 1999.

SVÆRERE AT MÅLE NÅR DET GÆLDER

VIRKSOMHEDERNES PRAKSIS

Når man skal forsøge at måle virksomheders sociale engagement ud fra deres handlinger, kan det i høj grad diskuteres, hvilke indikatorer der vil være brugbare til dette formål. I årbøgerne er der bl.a. anvendt følgende indikatorer:

- Ansætter virksomhederne personer i job med løntilskud?
- Har virksomhederne fastholdt medarbejdere der har været langvarigt syge og/eller fået nedsat arbejdsevne?

- Ansætter virksomhederne personer med handicap?
- Ansætter virksomhederne personer med anden etnisk baggrund end dansk?

Valget af sådanne indikatorer kan altid kritiseres. For det behøver måske ikke at være udtryk for socialt engagement at have en person ansat i et job med løntilskud. Faktisk kunne man spørge, om det ikke ville være udtryk for en større grad af socialt engagement at have en person med nedsat arbejdsevne ansat uden løntilskud. På lignende vis kan det diskuteres, om ansættelsen af en person med handicap eller med anden etnisk baggrund er et udtryk for social ansvarlighed. Men eftersom disse grupper har en højere ledighed end resten af befolkningen, kan det dog bruges som indikator på, om det danske arbejdsmarked bliver mere eller mindre rummeligt.

VIRKSOMHEDERNE AGERER MERE SOCIALT

Der har været en positiv udvikling inden for alle områder til og med 2004. Herefter er der sket et fald i andelen af virksomheder, der har personer ansat i løntilskud fra 34 pct. i 2004 til 28 pct. i 2007. Det skyldes et fald i andelen af personer i aktivering, der igen skyldes den meget lave ledighed. Sammenlignet med 1998 er der dog stadig tale om en stigning. Endvidere er der fra 2004 sket en stagnation i andelen af virksomheder, der har personer med anden etnisk baggrund end dansk ansat. I 2007 var andelen 22 pct., en signifikant stigning sammenlignet med 1998, hvor andelen lå på 16 pct. Også andelen af virksomheder der har mindst én person med handicap ansat er steget – fra 12 pct. i 1998 til 22 pct. i 2007.

Virksomhederne er også blevet spurgt, om de i løbet af året har fastholdt en eller flere medarbejdere, selv om de har haft en langvarig sygdom eller på anden måde har fået forringet arbejdsevne. I 2007 erklærer 30 pct. af virksomhederne, at de har fastholdt mindst én medarbejder, hvilket er en stigning i forhold til 1998, hvor andelen af virksomheder der havde fastholdt en eller flere medarbejdere var 23 pct.

HVORNÅR ER DET GODT NOK?

På trods af den positive udvikling inden for alle de nævnte områder er det i 2007 langt under en tredjedel af virksomhederne, der har personer med handicap eller anden etnisk baggrund ansat og lige under en tredjedel, der har personer ansat i løntilskudsjob. Det spørgsmål, der står tilbage er følgelig, hvad succeskriterierne skal være. Er det fx tilstrækkeligt, at

22 pct. af virksomhederne i 2007 har personer med handicap ansat, eller at 22 pct. har ansat personer med anden etnisk baggrund end dansk? Med andre ord hvornår er det 'godt nok', og hvor mange personer er der overhovedet at tage af i disse grupper? Det er sådanne spørgsmål, der i fremtiden kan drages ind i debatten om virksomheders sociale ansvar.

Man kan endvidere stille spørgsmålet om, hvorvidt de danske virksomheder i stigende omfang udviser socialt engagement, og om det danske arbejdsmarked er blevet mere rummeligt gennem de sidste 10 år. Her kan man fristes til at svare ja til det første og nej til det sidste. For virksomhederne gør rent faktisk mere og mere. Men det er ikke nødvendigvis ensbetydende med, at arbejdsmarkedet også er blevet mere rummeligt. Rummeligheden i de danske virksomheder kan nemlig godt være blevet mindre på trods af, at det sociale ansvar er øget. Det viser sig ved den kraftige stigning i brug af løntilskudsjob. Der er altså tilsyneladende en større gruppe medarbejdere, som det opleves som relevant at tage særlige hensyn til. Dette behov for særlige hensyn kan være en indikator på, at arbejdsmarkedet bliver mere krævede og mindre rummeligt, idet normen for hvilke typer af problemer og skavanker der accepteres på det ordinære arbejdsmarked er blevet mindre. Endvidere har den sidste lønmodtagerundersøgelse vist, at der tilsyneladende også fra lønmodtagerside er grænser for rummeligheden. Når en stigende andel af lønmodtagere oplever, at det er en belastning at have kollegaer med nedsat arbejdsevne, så kan det være udtryk for at grænsen for de raske lønmodtagers rummelighed er nået.

HELLE HOLT
SENIORFORSKER

UDVALGTE SFI-PUBLIKATIONER OM VIRKSOMHEDERS SOCIALE ENGAGEMENT

Boll, J. & Kruhøffer, A.: *Virksomheders Sociale Engagement. Årbog 2002*. Socialforskningsinstituttet 02:19. 2002.

Holt, H.: *En kortlægning af danske virksomheders sociale ansvar*. Socialforskningsinstituttet 98:1. 1998.

Holt, H., Jørgensen, S. M., Jensen, S., Boll, J. og Greve, P.: *Virksomheders Sociale Engagement. Årbog 2003*. Socialforskningsinstituttet 03:17. 2003.

Holt, H., Jørgensen, S. M., Jensen, S., Lange, D., Larsen, M. og Nygaard R.: *Virksomheders Sociale Engagement. Årbog 2004*. Socialforskningsinstituttet 04:23. 2004.

Høgelund, J. & Kruhøffer, A.: *Virksomheders Sociale Engagement. Årbog 2000*. Socialforskningsinstituttet 00:13. 2000

Kruhøffer, A. & Boll, J.: *Virksomheders Sociale Engagement. Årbog 2001*. Socialforskningsinstituttet 01:13. 2001.

Larsen, M., & Weise, H.: *Virksomheders Sociale Engagement. Årbog 1999*. Socialforskningsinstituttet 99:16. 1999

Miiller, M.M., Havn, L., Holt, H., og Jensen, S.: *Virksomheders Sociale Engagement. Årbog 2006*. Socialforskningsinstituttet 07:06. 2007.

Rosenstock, M. Jensen, S., Holt, H. Weatherhall, D.C., og Jørgensen, S.M.: *Virksomheders Sociale Engagement. Årbog 2005*. Socialforskningsinstituttet 05:13. 2005.

Rosenstock, M. Jensen, S., Boll, J., Holt, H. og Wiese, N. : *Virksomheders Sociale Engagement. Årbog 2007*. SFI 08:03. 2008.

Schademan, H., K. m. fl.: *Virksomheders sociale engagement. Årbog 2008*. SFI 08:32. 2008.

Socialforskningsinstituttet: *Danske arbejdspladser – Plads til alle?* Socialforskningsinstituttet 02:6. 2002.

Mobilitet på arbejdsmarkedet: Danskerne lader sig flytte, hvis incitamentene er der

AF ANDERS ROSDAHL

For at arbejdsstyrken kan udnyttes optimalt, skal den være helst kunne sættes ind, hvor der er behov for den – den skal med andre ord være mobil. Forskere ved SFI har i over fyrre år undersøgt, hvad der har betydning for den danske arbejdsstyrkes mobilitet.

Når erhvervsstrukturer ændrer sig, ny teknologi introduceres og arbejdspladser flyttes, nedlægges og oprettes, er det vigtigt, at lønmodtagerne er mobile. De skal om nødvendigt kunne – og være villige til at – skifte job (faglig mobilitet), arbejdsplads (arbejdspladsmobilitet), erhverv (erhvervsmobilitet) eller bopæl (geografisk mobilitet).

Den første mobilitetsundersøgelse ser dagens lys. Et politisk ønske om at fastholde den økonomiske fremgang som kendetegnede 1960'erne førte til et fokus på arbejdsstyrkens mobilitet. Dette gav anledning til SFI's – og Danmarks – første mobilitetsundersøgelse. Baggrunden for undersøgelsen var et ønske om at sikre en tilstrækkelig mobilitet med færrest mulige ulemper for de berørte lønmodtagere. Principbeslutningen om undersøgelsen blev truffet allerede i 1966, men den blev dog først gennemført i første halvdel af 1970'erne.

I størrelsesordenen 15 pct. af de beskæftigede lønmodtagere havde ifølge spørgeskemaundersøgelser i 1960'erne og 1970'erne været ansat på mindst to arbejdspladser inden for det seneste år. Det betyder, at noget flere end 15 pct. må være blevet ansat inden for samme periode. Senere undersøgelser fra 1979, 1995 og 2005 viste, at ca. 20 pct. af lønmodtagerne havde været beskæftiget på deres arbejds-

plads i under et år. Målt på denne grove måde har variationen i mobilitetens omfang over tid tilsyneladende været begrænset.

Frivillig mobilitet, hvor en lønmodtager af egen drift skifter job, er hyppigere under en højkonjunktur, mens ufrivillige skift, fx på grund af afskedigelser, forekommer hyppigere, når konjunkturerne er dårlige og arbejdsløsheden høj. Tallene fra 1970'erne pegede på, at mobiliteten alt i alt er noget større under en højkonjunktur. Den form for mobilitet, der påvirkes mindst af konjunkturerne, er den geografiske mobilitet.

Over halvdelen af de lønmodtagere, der skiftede arbejdsplads, var frivilligt mobile. Langt hovedparten af mobiliteten foregik uden om den offentlige arbejdsformidling. De dominerende informationskanaler ved jobskifte var annoncer, personlige henvendelser til virksomheder og uformelle netværk. Løn, arbejdets art og arbejdsklima var de vigtigste faktorer ved valg af nyt job. Mange, især de frivilligt mobile, fik bedre løn og arbejdsvilkår ved et arbejdspladsskift. Den største barriere for mobilitet var den geografiske tilknytning til den by eller den egn, man bor i. Desuden blev alder udpeget som den uden sammenligning væsentligste faktor til forklaring af mobilitet: Jo ældre, des mindre mobil.

ARBEJDSPLADSMOBILITET, ALDER, ANCIENNITET OG LØN

Resultaterne fra 1970'erne blev uddybet i 1980'erne, hvor statistiske analyser viste, at både den frivillige og den ufrivillige mobilitet falder, jo længere tid man har været på arbejdsmarkedet. Mobiliteten

DIREKTE ADSPURGT VILLE OMKRING HALVDELEN VÆRE VILLIGE TIL AT SKIFTE BOPÆL, HVIS DE HERVED KUNNE FÅ ET BEDRE JOB.

er størst blandt de yngre, men den falder hurtigt. Et andet centralt resultat var, at mobiliteten også afhænger af ansættelsestiden på arbejdspladsen, altså anciennitet. Begge former for mobilitet falder kraftigt i de første 5-10 år af en ansættelsesperiode. Den frivillige mobilitet forsætter med at falde, men

i et aftagende tempo. Derimod stiger den ufrivillige mobilitet (risikoen for afskedigelse) efter ca. 20 år på arbejdspladsen, når arbejdstageren er i slutningen af fyrrerne. Sidstnævnte ses som udtryk for, at nogle virksomheder ved produktionsomlægninger især afskediger de mindst produktive og mindst omstillingsparate. Andre virksomheder tilstræber at afskedige de sidst ansatte først, hvilket bidrager til, at risikoen for afskedigelse også er høj for medarbejdere med lav anciennitet.

Faldet i den frivillige mobilitet i takt med stigende ansættelsestid er udtryk for, at medarbejdere på en virksomhed efterhånden får sværere og sværere ved at finde et bedre job et andet sted. Forklaringen kan være, at ansatte tilegner sig virksomhedsspecifikke kvalifikationer, som kun belønnes og kan bruges på den pågældende arbejdsplads, hvor medarbejdernes vilkår (fx løn) derfor bliver relativt bedre med tiden. Set fra virksomhedens side bliver medarbejdere mere værd, i takt med at de får kendskab til arbejdspladsens produkter, processer og rutiner. Et ansættelsesforhold kan således med tiden stige i værdi for både ansat og arbejdsgiver.

Ifølge økonomisk teori påvirker løndannelse mobiliteten, men dette var svært at påvise ud fra de tilgængelige data. Dengang konkluderede man, at den variation i lønnen, som en typisk lønmodtager oplevede inden for sit arbejdsområde i midten af 1980'erne, ikke var tilstrækkelig stor til at påvirke den frivillige mobilitet nævneværdigt. Konklusionen synes at stå delvis i modsætning til 1970'ernes resultater.

NYE REGISTRE – NYE ANALYSER

De nævnte resultater var primært baseret på spørgekemadata. Etableringen af totaldækkende registre over arbejdssteder og personer i Danmarks Statistik omkring 1980 gav imidlertid helt nye muligheder, som SFI bl.a. udnyttede i en undersøgelse af mobiliteten i 1980-1981. De registerbaserede data var forløberer for den såkaldte IDA-database (IDA: den Integrerede Database for Arbejdsmarkedsforskning), der blev udviklet i 1988-1990, og som i dag udgør et vigtigt grundlag for arbejdsmarkedsforskere i både ind- og udland. Forsker Per Vejrup Hansen fra SFI, der senere blev lektor ved CBS, var en pioner på området og indgik i den projektgruppe, der udviklede IDA.

Registeranalyserne viste, at der i løbet af et år forekommer en betydelig omfordeling af de beskæf-

tigede mellem arbejdspladser. Kun en fjerdedel af arbejdspladserne har et uændret beskæftigelsesniveau, dvs. et udsving på mindre end 5 pct. fra ét år til det næste. De resterende arbejdspladser, dvs. hovedparten, fordeler sig nogenlunde ligeligt i to grupper med henholdsvis stigende og faldende beskæftigelse.

Når beskæftigelsen falder i en virksomhed, er det især de faglærte og ikke-faglærte arbejdere, der bliver afskediget, mens funktionærene, hvis opgaver er mindre direkte afhængige af produktionen, i højere grad fastholder deres job. Det omvendte gælder for arbejdspladser med stigende beskæftigelse. Her er det især arbejdere, der ansættes. Sådanne mekanismer betyder bl.a., at beskæftigelsens sammensætning varierer med konjunkturerne.

Det gælder også med hensyn til alder. De unge mister beskæftigelsesandel ved en nedgang i den samlede beskæftigelse, mens de øger deres andel ved en stigning. Det skyldes de unges høje mobilitet og ikke, at de er særligt udsatte i forbindelse med en reduktion i de enkelte arbejdspladser beskæftigelse. Der blev således givet en rent konjunktuel forklaring på de unges overledighed.

GEOGRAFISK MOBILITET – HVEM FLYTTER OG HVORFOR?

Langt de fleste, der skifter arbejdsplads, gør det, uden at skifte bopæl. Hovedparten af mobiliteten på arbejdsmarkedet må derfor hænge sammen med arbejdsrelaterede forhold.

SFI's nyeste undersøgelse af mobilitet fra 2004 fokuserer på mobilitet i forhold til bopæl, den geografiske mobilitet, her defineret som skift af bopælskommune. Langt hovedparten (80 pct.) af disse skift er motiveret af familiemæssige forhold og altså ikke af jobskifte. Men bopælsskiftet medfører for to tredjedele, at man selv eller partneren skifter arbejdsplads. En del arbejdspladsskift må således være motiveret af bopælsskift, dvs. ønske om kort afstand til arbejde.

Spørgsmålet er så, om mobiliteten på arbejdsmarkedet begrænses af, at et skift af arbejdsplads kan gøre det nødvendigt at skifte bopæl? Ikke nødvendigvis. Direkte adspurgte ville omkring halvdelen være villige til at skifte bopæl, hvis de herved kunne få et bedre job. En sammenligning med oplysninger fra 1970'erne antyder, at barriererne for geografisk mobilitet måske er mindre i dag.

Undersøgelsen fra 2004 viser også, at det at bo i eget hus mindsker sandsynligheden for at flytte, hvorimod det at bo i ejerlejlighed ikke har denne virkning. Eget hus er således i mindre grad end andre boligformer en "mellemstation" på vej til noget andet.

Hvis man tidligere har været mobil, er sandsynligheden for, at man også i fremtiden vil være mobil, større. Nogle er således generelt mere mobile end andre. Det er især helt unge og dem i aldersgruppen 30-59 år, som har en lang eller mellemlang videregående uddannelse, der viser mest mobilitet. Analysen viser samtidig, at de 30-59-årige, der bor med en partner og børn, er mindre tilbøjelige til at flytte end enlige og par uden børn.

Den geografiske mobilitet påvirkes af mulighederne for at få (nyt) arbejde på tilflytningsstedet. Det ser fx ud til, at ledige navnlig flytter til områder, hvor det skulle være lettere at få arbejde (steder med lav ledighed).

SPØRGSMÅL OG SVAR OM MOBILITET – I 1970'ERNE OG I DAG

Den første mobilitetsundersøgelse fra 1970'erne konkluderede, at den frivillige mobilitet kunne øges, fordi lønmodtagere "ofte handler rationelt", som det blev udtrykt. Hvis fordelene var større end ulemperne, ville den ønskede mobilitet med "stor sandsynlighed finde sted". I undersøgelsen fra 2004 rejses også spørgsmålet om, om virksomhederne kan tiltrække tilstrækkelig arbejdskraft. Også her er svaret ja, "Hvis virksomhederne tilbyder attraktive job, er det muligt at tiltrække arbejdskraften, også fra andre egne af landet end der, hvor virksomheden ligger".

Vores viden om mobilitet er meget større i dag end tidligere, og den seneste undersøgelse føjer ny viden til. Det er derfor tankevækkende, at de overordnede konklusioner alligevel er så ens.

ANDERS ROSDAHL
FORSKNINGSLEDER

UDVALGTE SFI-PUBLIKATIONER OM ARBEJDSKRAFTENS MOBILITET

1970'ERNES MOBILITETSUNDERSØGELSE:

Tetzschner, Helge, Peter Gundelach, Karsten Hillestrøm & Henning Brogaard: *Arbejdskraftens Mobilitet 1*. København: Socialforskningsinstituttet. Studie 30. 1974.

Gundelach, Peter & Helge Tetzschner: *Arbejdskraftens Mobilitet 2*. København: Socialforskningsinstituttet. Studie 30. 1974.

Gundelach, Peter & K.W. Redder: *Arbejdskraftens mobilitet 3: Omfanget*. København: Socialforskningsinstituttet. Publikation 70. 1976.

Hillestrøm, Karsten: *Arbejdskraftens mobilitet 4: Processen*. København: Socialforskningsinstituttet. Publikation 72. 1976.

Haargaard, Jytte, Kirsten Just Jensen, Birthe Nielsen & K.W. Redder: *Arbejdskraftens mobilitet 5: Konsekvenser*. København: Socialforskningsinstituttet. Publikation 73. 1976.

1980'ERNES MOBILITETSUNDERSØGELSER:

Hansen, Per Vejrup: *Arbejdskraftbevægelser og beskæftigelse*. København: Socialforskningsinstituttet. Publikation 149. 1985

Bach, Henning Bjerregaard: *Lønmodtageres geografiske mobilitet*. København: Socialforskningsinstituttet. Publikation 162. 1987

Bach, Henning Bjerregård: *Lønmodtageres arbejdspladsmobilitet*. København: Socialforskningsinstituttet. Publikation 169. 1987.

MOBILITETSUNDERSØGELSER FRA 2000 OG FREM:

Bach, Henning Bjerregård: *Når lønmodtagere fratræder virksomheder*. København. Socialforskningsinstituttet. Rapport 00:05. 2000.

Bjørn, Niels Henning (red.): *Bolig, mobilitet og marginalisering på arbejdsmarkedet*. København: Socialforskningsinstituttet. Rapport 04:11. 2004.

Deding, Mette & Trine Filges: *Derfor flytter vi. Geografisk mobilitet i den danske arbejdsstyrke*. København: Socialforskningsinstituttet. Rapport 04:19. 2004.

Uligeløn er ikke bare uligeløn

INTERVIEW MED METTE DEDING
AF ULLA HAAHR

Der er forskel på, hvor meget mænd og kvinder tjener. Den problemstilling er igen kommet på den politiske dagsorden efter de omfattende strejker i foråret 2008. For efter en årrække, hvor lønforskellene blev mindre, er udviklingen gået i stå. SFI's forskning sætter fokus på, hvad der forklarer lønforskellen – og hvor der stadig er store spørgsmål. Det fortæller seniorforsker Mette Deding, som 1. februar er tiltrådt som leder af SFI Campbell.

KVINDER TIL EN ANDEN TAKST

Det begyndte egentlig dengang i 60'erne – da kvinderne i stor stil kom ud på arbejdsmarkedet. Før var der ikke meget snak om løn og køn. Kvinder blev anset som en andenrangs arbejdskraft, hvis vigtigste arbejdsopgave lå i hjemmet. Det fremgik tydeligt af den tids overenskomster, hvor lønnen for fx en kvindelig fabriksarbejder ganske enkelt var lavere end for en mandlig fabriksarbejder, selvom de stod side ved side ved samlebåndet og udførte samme slags arbejde.

"Der var også andre skævheder i overenskomsterne. Kvinder måtte fx heller ikke påtage sig aften- eller natarbejde. Den slags skulle de beskyttes imod, for de var jo først og fremmest det svage køn og altså ikke en arbejdskraft, der var lige så meget værd som mændene," fortæller seniorforsker Mette Deding, der i årevis har beskæftiget sig med ligeløn.

Men efterhånden som der kom flere og flere kvindelige medarbejdere på arbejdspladserne, blev det klart, at lige arbejde burde betyde det samme i lønningsspenen. Derfor blev loven om lige løn for lige arbejde indført i 1976. Den forbød overenskomster med kønsforskel for samme arbejde.

"Det var et kæmpe fremskridt. Kvinder kom på lige fod med mændene, og det gav kvinderne et markant lønløft. Derfor er der i dag samme løn for det samme slags arbejde ved samlebåndet. Men det har desværre ikke betydet, at kvinder tjener det samme som mænd, når man ser på det samlede arbejdsmarked," pointerer Mette Deding.

UDVIKLINGEN ER GÅET I STÅ

Lønforskellen mellem kønnene blev ganske vist mindre op gennem 1970'erne og i starten af det næste årti. Men så begyndte det at stå i stampe i slutningen af 80'erne og 90'erne, hvor lønforskellen er stagnerende. I SFI's undersøgelser arbejder forskerne med at finde ud af årsagerne til denne udvikling.

SFI's undersøgelser bygger på den såkaldte "nye lønstatistik", hvor analysen bygger på data, der er direkte indberettet fra virksomhederne. Før i tiden beregnede man folks arbejdstid ud fra ATP-indbetalinger. I år 2000 kom den første rapport om lønforskelle, som byggede på lønstatistikens allerførste år – 1996. I 2004 kom en grundigere rapport "Mænd og Kvinders løn" som dækkede 1997-2001 (i den var data over de første "børnesygdomme").

I analysen af løngabet mellem kønnene i "Mænd og kvinders løn" afslørede der sig en ny tendens: Forskel i uddannelse kan ikke længere forklare så meget af forskellen i løn mellem de to køn.

"Jeg synes, det er bekymrende. Traditionelt har man talt om uddannelse som en af de store forklaringer – så kvinderne skulle bare uddanne sig noget mere, så ville de hale ind på mændenes løn. Men problemet er bare, at efterhånden som kvinderne uddanner sig mere og mere, så får uddannelse mindre betydning for lønforskellen. Det kan vi tydeligt se i vores data," siger Mette Deding.

En forklaring kan være, at løndannelsen i stigende grad bliver decentraliseret, og at den udvikling ikke trækker i retning af at mindske lønforskellene.

MÆND ER LEDERE

SFI's rapporter om ligeløn har i høj grad haft karakter af at give et helikopterperspektiv på hele arbejdsmarkedet. En af de andre store forklaringer på, at mænd generelt får mere i løn handler om forskelle i arbejdsfunktioner. Det vil sige kombinationen af hvilket arbejde man udfører, og hvilket niveau man er på i organisationen. En af årsagerne til uligelønnen er

ganske enkelt, at flere mænd er ledere, og derfor er det logisk, at de får mere i løn.

"Det er ikke nødvendigvis rimeligt set ud fra et ligestillingsfokus, men det er forklaringen, og vores ærinde i ligelønsforskningen er først og fremmest at få afdækket, hvordan løngabet mellem kvinder og mænd ser ud," understreger Mette Deding.

En lang række andre faktorer spiller også en rolle – herunder arbejdsfunktioner, som opgøres på et meget detaljeret niveau.

Men det er også meget vigtigt, at lønsystemerne på de enkelte arbejdspladser bliver mere gennemsigtige, for så ved medarbejderne, hvad de skal gå efter.

MEN PROBLEMET ER BARE, AT EFTERHÅNDEN SOM KVINDERNE UDDANNER SIG MERE OG MERE, SÅ FÅR UDDANNELSE MINDRE BETYDNING FOR LØNFORSKELLEN.

"Jo mere det bliver konkretiseret, hvilke kriterier, der ligger bag løndannelsen, jo nemmere bliver det for både mænd og kvinder at køre sig i stilling. Hvis man ved, hvad det er, man får lønfremgang for, så bliver det sværere for en arbejdsgiver – bevidst eller ubevidst – at forskelsbehandle," fastslår Mette Deding.

DEN KVINDelige SEKTOR

Der er dog ingen tvivl om, at det virkelige problem omkring lønforskellene mellem mænd og kvinder er det kønsopdelte arbejdsmarked: Kvinderne er hovedsageligt ansat i den offentlige sektor, mens mændene dominerende i den private sektor. Det gør det svært at sammenligne, fordi løndannelsen er meget forskellig i de to sektorer. I den private sektor handler det blandt andet også om udbud og efterspørgsel, mens det i mindre grad er tilfældet i den offentlige sektor.

"Det handler om, hvordan den offentlige sektor er finansieret. Vi kan ikke bare sætte fx sygeplejerskeres løn op, fordi det i sidste ende er skatteborgerne, der betaler, selvom efterspørgslen i lige netop dette

tilfælde er større end udbuddet og burde betyde et markant lønløft. Men det er svært for et samfund at hænge sammen, hvis den offentlige sektor er lønførende," forklarer Mette Deding

Derfor vil en stor del af lønforskellen mellem kønnene automatisk blive udlignet, hvis der var en mere ligelig fordeling af mænd og kvinder i den offentlige sektor, samtidig med at der er en mere ligelig fordeling mellem kønnene i den private sektor.

Men dermed er alt ikke forklaret. En ny undersøgelse om livsindkomster viste for nylig, at der også er forskel indenfor den offentlige sektor, når det handler om, hvor meget en mand og en kvinde tjener i løbet af et helt arbejdsliv.

"Vi så blandt andet på ufaglærte i den offentlige sektor. Hvad tjener en ufaglært mand, der er ansat ved kommunen til at vedligeholde parker og veje i forhold til en pædagogmedhjælper? Og dér er der også en kønsmæssig forskel, så mændene tjener mere om kvinderne," siger Mette Deding.

DEN SORTE BOKS

SFI's ligelønsanalyser søger at forklare så meget som muligt af lønforskellene ved at inddrage så mange forskellige faktorer som muligt (den såkaldte dekomponeringsmetode). Men der er altid en uforklaret del tilbage – altså en lønforskel som ikke kan forklares ved hjælp af de faktorer, vi har med.

Det kan fx skyldes, at der er faktorer, vi ikke har information om i statistikken – fx om man har nat- eller weekendarbejde. Men det er også, fordi løn afhænger af en række ikke-observerbare "bløde" faktorer som fleksibilitet, samarbejdsevne etc. Generelt mangler vi viden om den sorte boks – altså hvilke faktorer der ligger tilbage i det uforklarede.

Tillæg for skraldelugt

Desværre er det ikke så enkelt at sige, hvad løn er, for det kan beregnes på forskellige måder, og det har været et gennemgående stridspunkt i både forskningen og debatten om ligeløn.

Fx er alle analyser lavet på timeløn, men skal det så være det aftalte timer eller skal det være det antal timer, man rent faktisk har arbejdet? For alle er jo alle i et vist omfang fraværende fra vores arbejde.

"Det er faktisk meget komplekst, for løn er ikke bare løn, og diskussionen her i foråret har jo netop også

vist, at hvor svært det er, når man sammenligner forskellige lønbegreber. Fx skal vi ikke ret mange år tilbage, før det var kutyme at opgive lønnen i den offentlige sektor eksklusiv pension, mens man opgjorde lønnen i den private sektor inklusiv pension. Og så får man selvfølgelig sammenlignet to forskellige ting," siger Mette Deding.

En anden uklarhed er, om diverse tillæg skal regnes med. Skal tillæg for at arbejde om natten betragtes som en del af lønnen? Eller er det genetillæg, som skraldemænd får for deres arbejde, en ekstra bonus, som ikke er en del af grundlønnen?

En del af kommissoriet for lønkommissionen, som netop er blevet nedsat af regeringen, er netop at opstille et eller flere lønbegreber, der kan bruges ved fremtidige lønsammenligninger. Det er et vigtigt stykke arbejde, der kan gøre at diskussioner fremover bliver på et mere oplyst plan.

Derudover skal lønkommissionen se på løndannelsen i den offentlige sektor og se på, om der er elementer i det offentlige lønsystem, der begrænser mulighederne for at tilpasse lønne individuelt eller mellem personalegrupper. For ansatte i den offentlige sektor, der går rundt med en følelse af at være forkert indplaceret i lønsystemerne af bl.a. historiske årsager, kan denne analyse evt. give muligheder for at løsne op.

LØNFORSKEL UÆNDRET

Hvordan er det mon gået udviklingen i ligeløn i det nye årtusinde? Ja, det kom frem, da Mette Deding og hendes kollegaer i slutningen af efteråret udgav en opdatering af rapporten om løngabet mellem kønnene. Den viste, at mænd tjener stadig mere end kvinder i Danmark, og forskellen i løn har stort set ikke ændret sig i løbet af de sidste 10 år.

Løngabet bliver i rapporten belyst gennem de forskellige lønbegreber, og sammenfattende er løngabet over de 10 år ret stabilt og ligger mellem 17 og 21 procent for tre ud af fire lønbegreber. Det vil sige, at mænd i gennemsnit tjener mellem 17 og 21 procent mere end kvinder.

Resultatet bekræfter, at stagnationen i lønudviklingen sker på trods af, at kvinderne har overhalet mændene i forhold til uddannelseslængde og næsten har lige så meget erhvervs erfaring som mændene.

"Analyserne viser tydeligt, at et mindre løngab ikke er noget der kommer af sig selv, men at vi skal ville det politisk og som samfund. I første omgang kræver det en øget debat, som måske kommer i gang i forbindelse med lønkommissionen," siger Mette Deding.

METTE DEDING
LEDER AF SFI CAMPBELL

UDVALGTE SFI-PUBLIKATIONER OM LIGELØN:

Deding, M og Larsen, M: *Lønforskelle mellem mænd og kvinder 1997-2006*. SFI 08:28. 2008.

Deding, M. og Weatherall, C.: *Livsindkomst i kvindefag og mandefag*. SFI. Notat. 2008.

Deding, M. og Wong, K.: *Mænd og Kvinders løn – an analyse af løngabet 1997-2001*. Socialforskningsinstituttet 04:10. 2004.

Hansen, Per Vejrup: *Arbejdsløshedsundersøgelserne 4. Lønforskelle, lønpolitik og beskæftigelse i 1970'erne*. Socialforskningsinstituttet. Publikation 111. 1982.

Pedersen, L. og Deding, M.: *Lønforskelle mellem kvinder og mænd i Danmark*. Socialforskningsinstituttet 00:4. 2004.

Pedersen, L.: *Løndannelse og løntransmission*. Licentiatafhandling. Socialforskningsinstituttet. Rapport 94:7. 1994.

Ligestilling mellem kønnene? – Ikke i Danmark

AF HELLE HOLT

Kvinder og mænd er beskæftiget i forskellige brancher, og der er stadig langt flere mandlige ledere end kvindelige. Det danske arbejdsmarked er stærkt kønsopdelt, og der er også stadig en tydelig arbejdsdeling mellem mand og kvinde i hjemmet. SFI's forskning viser, at der er en klar sammenhæng mellem kønsarbejdsdelingen i familien og kønsarbejdsdelingen på arbejdsmarkedet.

I Danmark har vi et stærkt kønsopdelt arbejdsmarked, selvom både kvinder og mænd, mødre og fædre er aktive på arbejdsmarkedet. Kvinder og mænd er beskæftiget i forskellige brancher og sektorer, og mænd er stadig placeret højere i stillingshierarkiet end kvinder. Ligeledes må vi konstatere, at der stadig er en kønsarbejdsdeling i familierne.

De nyeste undersøgelser viser, at der sker ændringer på familiefrenten, men det går langsomt. For mange danske par er det sådan, at kvinder og mænd i dag samlet arbejder lige mange timer, når man lægger betalt arbejde på arbejdsmarkedet sammen med det ubetalte arbejde i familien. Men fordelingen er forskellig: Kvinderne lægger flere timer i hjemmet, og mændene lægger flere timer på arbejdsmarkedet. Denne kønsarbejdsdeling opstår specielt for par, når de får børn, mens der er en højere grad af ligestilling i tiden inden. Det er oplagt, at der er en sammenhæng mellem kønsarbejdsdelingen i familierne og i kønsarbejdsdelingen på arbejdsmarkedet, og SFI har de sidste 15 år på forskellig måde belyst denne sammenhæng for at komme tættere på nogle forklaringer.

Denne artikel ser på to store temaer: Det ene tema handler om arbejdspladsen og arbejdets organisering, som har betydning for kvinders og mænds

muligheder på arbejdspladsen og i forhold til at få arbejdsliv og familieliv til at hænge sammen. Det andet tema handler om familievenlige arbejdspladsforanstaltninger, og hvad disse betyder i forhold til tilpasningen mellem arbejdsliv og familieliv og i forhold til at få del i de interessante og udviklende arbejdsopgaver – og dermed på kønsarbejdsdelingen både i familien og på arbejdsmarkedet.

ARBEJDSVILKÅR OG DERES BETYDNING FOR TILPASNINGSMULIGHEDERNE

Et nordisk projekt fra 90'erne "Tilpasningsstrategier mellem arbejdsliv og familieliv" opererede med et begrebsapparat, der stadig er brugbart til at belyse de muligheder, der findes på den enkelte arbejdsplads i forhold til at få den daglige tilpasning mellem arbejdsliv og familieliv til at fungere.

For det første er det nødvendigt at definere konkret hvad det er, der skal tilpasses. Det er gjort ved at definere familiernes behov som behovet for forsørgelse, behovet for praktisk omsorg og behovet for følelsesmæssig omsorg.

Forsørgelsesbehovet tager udgangspunkt i, at familien skal have noget at leve af og derfor har behov for en indkomst. Behovet for den *praktiske omsorg* dækker over de daglige behov for pasning og pleje hos

FORMELT GIVER MAN KØNNENE LIGE MULIGHEDER, MEN MAN FORVENTER STADIG, AT DET ER KVINDERNE, DER BRUGER DISSE MULIGHEDER.

ægtefælle, børn og andre familiemedlemmer. Konkret er det pasning af syge børn, hentning og bringning af børn til og fra institutioner, indkøb af daglige fornødenheder, lægebesøg osv. Behovet for den *følelsesmæssige omsorg* dækker over børn og ægtefælles behov for kærlighed, opmærksomhed, stimulering osv. Disse behov vil selvfølgelig variere afhængig af, hvor den enkelte befinder sig i livsforløbet.

Arbejdsbetingelserne på arbejdspladsen kan opdeles i *strukturelle betingelser* som fx arbejdets indhold,

arbejdets organisering og arbejdstidens placering, *formelle betingelser* som love og overenskomster samt endelig *uformelle betingelser*, der opstår når kollegaer på en arbejdsplads interagerer.

I det nordiske projekt blev der sat fokus på den interaktion, der skaber rummet for tilpasning. De strukturelle, formelle og uformelle betingelser på en arbejdsplads giver tilsammen det der i det nordiske projekt er kaldt rummet for tilpasning mellem arbejdsliv og familieliv. Rummet for tilpasning er en del af arbejdspladskulturen.

I projektet var der lagt vægt på at belyse, om kønsarbejdsdelingen i familierne afspejles i rummet for tilpasning på den enkelte arbejdsplads, hvor der er flest af det ene køn. Antagelsen blev bekræftet. På kvindedominerede arbejdspladser vil de formelle og uformelle arbejdsbetingelser udvide rummet for tilpasning hen imod den praktiske og følelsesmæssige omsorg, mens de mandedominerede arbejdspladser vil udvide rummet for tilpasning mod forsørgelsen. Studiet viser, at kønsarbejdsdelingen i familien genspejles i kønsarbejdsdelingen på arbejdsmarkedet. Dette ses særlig tydeligt, når udgangspunktet er en arbejdsplads, hvor der er flest af det ene køn. Studiet viser også, at de to kønsarbejdsdelinger fastlåser hinanden og dermed gør det vanskeligt at ændre.

FAMILIEVENLIGE ARBEJDSPLADSER

Siden midt i 90'erne har vi i Danmark livligt debatteret, hvordan tilpasningsmulighederne på den enkelte arbejdsplads kan gøres bedre for både kvinder og mænd, da konflikterne mellem arbejdsliv og familieliv tilsyneladende rammer alle. Disse tiltag er blevet kaldt familievenlige tiltag. Tiltagene skal løse 3 former for konflikter mellem arbejdsliv og familieliv.

For det første er der tale om *tidskonflikter* mellem arbejdsliv og familieliv. På langt de fleste arbejdspladser er arbejdstiden fast og ikke fleksibel. Det betyder, at familielivet må indrette sig efter arbejdstiden. Langt de fleste arbejdstagere har stadig arbejde i dagtimerne, selvom der er en udvikling hen imod en udvidelse af, hvad dagtimer vil sige, ligesom langt de fleste kan betragte søndagen som hviledag. Tidskonflikterne opstår, når behovet for praktisk omsorg ikke kan opfyldes.

Ud over tidskonflikten mellem arbejdsliv og familieliv kan man for det andet tale om *belastningskonflikter* mellem arbejdsliv og familieliv. Belastningskonflikter opstår, når arbejdet kræver så mange

fysiske og psykiske ressourcer af den enkelte, at der bliver meget få tilbage til familien. Konflikternes effekter beskrives som de "spill-over effekter", der stammer fra arbejdslivet, men som påvirker familielivet. De beskriver hvilken tilstand den enkelte er i, når vedkommende kommer hjem fra arbejde. Det afgørende er, hvilken belastning man har været ude for i arbejdstiden både psykisk og fysisk. Afhængig af tilstanden kan man tale om en henholdsvis positiv eller negativ "spill-over effekt". Belastningskonflikterne har betydning for behovet for den følelsesmæssige omsorg.

Endelig er der *kønskonflikten*. Denne konflikt opstår primært, fordi arbejdsgiverne ikke har opdaget, at familieforholdene har ændret sig, og at også familierollerne er under forandring. Begge forældre har et tilpasningsbehov og er derfor afhængig af de tilpasningsmuligheder, arbejdspladsen tilbyder. Når disse muligheder ikke er til stede, opstår konflikterne, og dem tager man med hjem. Undersøgelsen konkluderer, at medarbejdergrupper med tidskontrolleret arbejde primært oplever tidskonflikterne som problemet og det, der ønskes, er større grad af tidsmæssig fleksibilitet. Medarbejdergrupper med præstationskontrolleret arbejde oplever primært belastningskonflikterne som problemet, og det, disse grupper ønsker sig, er en bedre afgrænsning mellem arbejdsliv og familieliv.

I en nyere undersøgelse bliver der set på den såkaldte glidende kønsarbejdsdeling, som er den proces, der foregår på den enkelte arbejdsplads, og som har som konsekvens, at kvinder og mænd – på trods af det samme udgangspunkt – ender med forskelligt jobindhold, forskellige arbejdsvilkår, udviklingsmuligheder og advancementsmuligheder samt med forskellig løn. Undersøgelsen viser at arbejdspladsernes familievenlige politikker har betydning på flere måder. Personalepolitikken skaber de formelle rammer, men det er kulturen, der skaber de reelle rammer. På arbejdspladser, der betragter sig selv som familievenlige, er der forskel på både forventningerne til, hvem der bruger de familievenlige tiltag, og hvem der faktisk bruger familievenligheden.

Generelt forventes det, at kvinder bruger mulighederne i højere grad end mænd, men dette er ikke nødvendigvis rigtigt. Fx er der kvinder, der ikke har børn, og derfor ikke benytter tiltagene, ligesom det i nogle familier er mændene, der fx henter børn. Alligevel forventes det både af arbejdsgivere og af kollegaer, at det er kvinder, der benytter de fami-

lievenlige tiltag. Ser vi på forældre, så er det ofte kvinderne, der bruger mulighederne mest på grund af kønsarbejdsdelingen i familien og på grund af forventningerne på arbejdspladsen. Familievenligheden og kulturen er således med til at cementere en forestilling om, at kvinden prioriterer familien over arbejdet. Formelt giver man kønnene lige muligheder, men man forventer stadig, at det er kvinderne, der bruger disse muligheder.

Forventningerne til kvinders og mænds brug af familievenlige tiltag får direkte konsekvenser for tildelingen af arbejdsopgaver, advancementsmuligheder og løn. For eksempel er synlighed – både gennem fysisk tilstedeværelse og gennem evnen til at gøre opmærksom på sig selv – tidsmæssig fleksibilitet samt den iver, hvormed man påtager sig nye arbejdsopgaver, afgørende for den uformelle tildeling af arbejdsopgaver. Præcis disse egenskaber er direkte i modstrid med, hvad der anses som familievenligt, nemlig fx faste arbejdstider og forudsigelighed. Dette har som konsekvens, at kvinder, uanset om de benytter de familievenlige tiltag eller ej, ekskluderes fra de udviklende arbejdsopgaver.

Kønsarbejdsdelingen på arbejdsmarkedet lever og har det godt i Danmark, og de familievenlige tiltag, som i 90'erne blev anset som en måde at skabe ligestilling på, har vist sig at have nærmest den modsatte effekt. Forestillingerne om kønsarbejdsdelingen i familierne har stadig betydning for kvinders og mænds adfærd på arbejdspladserne og arbejdspladsernes behandling af kvinder og mænd.

HELLE HOLT
SENIORFORSKER

SFI-RAPPORTER OM LIGESTILLING OG DET KØNSOPDELTE ARBEJDSMARKED

Andersen, D. & Holt, H.: *Fleksibel arbejdstid i den statslige sektor*. Socialforskningsinstituttet. Rapport 90:16. 1990

Bonke, J. (red.): *Dilemmaet arbejdsliv – familieliv i Norden*. Socialforskningsinstituttet 97:5. 1997.

Deding, Mette og Vibeke Jakobsen: *Indvandreres arbejdsliv og familieliv*. Socialforskningsinstituttet 06:31. 2006.

Deding, Mette, Mette Lausten og Angelo R. Andersen: *Børnefamiliernes balance mellem familie- og arbejdsliv*. Socialforskningsinstituttet 06:32. 2006.

Holt, H. : *Kvindefag – mandefag – tilgangen til de erhvervsgymnasiale uddannelser i perioden 1975-1985*. Socialforskningsinstituttet. Rapport 88:6. 1988

Holt, H.: *Kvindefag – mandefag – arbejdsløshed, beskæftigelse og karriere*. Socialforskningsinstituttet. Rapport 88:13.1988.

Holt, H.: *Forældre på arbejdspladsen – En analyse af tilpasningsmulighederne mellem arbejdsliv og familieliv i kvinde- og mandefag*. Socialforskningsinstituttet. rapport 1994:8. Institut for Statskundskab, Københavns Universitet. Licentiatserien 1994/3. 1994

Holt, H.: *Forflyttelsespligtens konsekvenser for sammenhængen mellem arbejdsliv og familieliv i Udenrigstjenesten*. Socialforskningsinstituttet. Servicerapport.1995.

Holt, H. & Thaulow, I. (eds.): *Reconciling Work and Family Life. An International Perspective on the Role of Companies*. Socialforskningsinstituttet. Rapport 96:12.1996.

Holt, H. & Thaulow, I.: *Erfaringer fra et udviklingsprojekt om familievenlige arbejdspladser*. Socialforskningsinstituttet. Rapport 96:17. 1996.

Holt, H. m.fl.: *Det kønsopdelte arbejdsmarked. En kvantitativ og kvalitativ belysning*. Socialforskningsinstituttet 06:02. 2006.

Lausten, M.: *Hvad bruger kvinder og mænd tiden til – Om ligestilling i danske familier*. Socialforskningsinstituttet 03:08. 2003.

Sygefraværet i Danmark

AF JAN HØGELUND

Nedbringelse af sygefraværet er kommet i fokus i de politiske bestræbelser på at skaffe flere hænder på arbejdsmarkedet. SFI har gennem årene bidraget med solid viden om sygefravær.

Sammenlignet med andre lande har den danske forskning i årsager til og konsekvenser af sygefravær historisk set haft et begrænset omfang. I de senere år er der dog for alvor kommet gang i forskningen. Denne udvikling giver også en god beskrivelse af SFI's forskning i emnet: Fra instituttets oprettelse i 1958 og frem til begyndelsen af det nye årtusinde har der kun været udgivet en håndfuld rapporter, som decideret har beskæftiget sig med sygefravær. Til sammenligning har SFI de seneste ca. 5 år udgivet flere rapporter og artikler om sygefravær end i de foregående 40 år til sammen. Det er karakteristisk for SFI's forskning, at den både fokuserer på sygemeldte, arbejdsgivere, kommuner og på samfundsmæssige aspekter.

KOMPLEKS SAMMENHÆNG MELLEML EDIGHEDENS OMFANG OG SYGEFRAVÆRET

Et af de emner, der blev undersøgt i et par af de "tidlige" SFI-undersøgelser, er sammenhængen mellem de økonomiske konjunkturer og sygefravær. Fører faldende ledighed til stigende sygefravær – og omvendt? Det spørgsmål er også aktuelt i dag, hvor sygefraværet er vokset samtidig med, at ledigheden er faldet. Konjunkturerne kan påvirke sygefraværet på flere måder. For det første kan konjunkturerne påvirke sammensætningen af arbejdsstyrken sådan, at flere personer med helbredsproblemer og højt

sygefravær kommer i beskæftigelse, når konjunkturerne bliver bedre. For det andet kan konjunkturerne påvirke sygefraværet blandt personer, som allerede er beskæftiget. Det kan ske på flere måder. Bedre konjunkturer kan føre til, at der skal mindre alvorlig sygdom til, før lønmodtagere sygemelder sig, fordi risikoen for at blive ledig er lille. Omvendt kan lønmodtagere oftere gå syge på arbejde under dårlige konjunkturer, fordi risikoen for at blive fyret er stor. Endelig kan sygefraværet vokse under en højkonjunktur på grund af en øget nedslidning af lønmodtagere, fordi de må arbejde hårdere pga. mangel på arbejdskraft.

SFI behandlede dette emne i to undersøgelser – en fra 1980 og en fra 1989. Ingen af undersøgelseerne kunne bekræfte, at faldende ledighed medfører et stigende sygefravær og vice versa. 1980-undersøgelsen brugte kvartalsvise oplysninger om sygefraværet fra Dansk arbejdsgiverforening fra 1972 til 1978. Undersøgelsen fandt, at der ikke var nogen sammenhæng mellem ledigheds- og sygefraværsp procent, når man tog hensyn til befolkningens sygelighed målt ved antal kvartalsvise lægelige indberetninger til sundhedsstyrelsen af halsbetændelse, forkølelse og influenza.

Mens 1980-undersøgelsen belyste det samlede sygefravær i private virksomheder, drejede 1989-undersøgelsen sig kun om det langvarige sygefravær. På den ene side viste undersøgelsen, at der var en vis sammenhæng mellem ledigheden og sygefravær i perioden fra 1981 til 1988. Men en nærmere analyse viste, at arbejdsløsheden var faldet blandt mænd men ikke blandt kvinderne, og man skulle – hvis der var den forventede sammenhæng mellem ledighed og sygefraværet – derfor forvente, at sygefraværet var vokset blandt mænd men ikke blandt kvinder. Det var ikke tilfældet, idet kvinderne havde haft størst stigning i det langvarige sygefravær. På den baggrund konkluderede man, at undersøgelsen ikke kunne afgøre, om ledigheden påvirker sygefraværet.

RISIKO FOR UDSØDELSE FRA ARBEJDSMARKEDET OG TIDLIG DØD

SFI's undersøgelser har også bidraget til at belyse, hvem der ofte bliver langvarigt sygemeldt, og hvilke konsekvenser langvarige sygemeldinger har for de pågældende personer. En undersøgelse fra 1991 dokumenterede, at kvinder, ældre, ufaglærte arbejdere og personer uden erhvervsuddannelse ofte bliver langvarigt sygemeldt. Undersøgelsen dokumenterede også, at mens en stor del af de sygemeldte

kommer i arbejde, er der en del, som helt forlader arbejdsmarkedet, fx med en førtidspension. Dette resultat blev bekræftet i en undersøgelse fra 2003. En artikel fra 2008 viser, at langvarigt sygemeldte ikke blot har en risiko for at blive udstødt fra arbejdsmarkedet: Personer, som er sygemeldt i 6 uger eller derover, har en markant større risiko for at dø tidligt end personer, som kun er sygemeldt en uge. Denne risiko er større for mænd end kvinder og større for arbejdere end for funktionærer.

LETTERE AT BLIVE FYRET I DANMARK – MEN LETTERE AT FÅ JOB IGEN

SFI har i flere udgivelser belyst kommunernes indsats i sygedagpengesager, og hvordan den danske sygefraværspolitik påvirker sygemeldtes tilknytning til arbejdsmarkedet. En phd.-afhandling fra 2003 sammenligner den danske sygefraværspolitik med den hollandske. I Holland har arbejdsgiverne et større ansvar for sygemeldte medarbejdere end i Dan-

LANGVARIGT SYGEMELDTE HAR IKKE BLOT EN RISIKO FOR AT BLIVE UDSØDT FRA ARBEJDSMARKEDET: PERSONER, SOM ER SYGEMELDT I 6 UGER ELLER DEROVER, HAR EN MARKANT STØRRE RISIKO FOR AT DØ TIDLIGT.

mark. Til gengæld har det offentlige et større ansvar i Danmark end i Holland. I Holland kan arbejdsgivere normalt ikke afskedige en sygemeldt medarbejder de første to år af en sygemelding, arbejdsgivere har pligt til aktivt at medvirke til at fastholde sygemeldte medarbejdere, og de bærer en stor del af omkostningerne til sygedagpenge og førtidspension. I modsætning hertil kan danske arbejdsgivere forholdsvis let afskedige sygemeldte medarbejdere, og det økonomiske ansvar er forholdsvis begrænset. Til gengæld er sygedagpenge og andre overførselsindkomster i høj grad offentligt finansieret, og de danske kommuner har bl.a. ansvar for at følge op på sygedagpengesager og iværksætte tiltag som fx delvis raskmelding og revalidering, der kan medvirke til at fastholde sygemeldte på arbejdsmarkedet.

Afhandlingen viser, at ryg-sygemeldtes risiko for at blive fyret er flere gange større i Danmark end i Hol-

land. Men mens en fyring i væsentlig grad reducerer chancen for at en langvarigt sygemeldt lønmodtager kommer i beskæftigelse igen i Holland, så har fyring ikke nogen selvstændig betydning for, om sygemeldte lønmodtagere kommer i arbejde i Danmark. Afhandlingen peger på, at denne forskel kan skyldes forskelle i arbejdsgivernes ansvar. I Holland er det dyrt og besværligt at afskedige en sygemeldt medarbejder. Det betyder på den ene side at forholdsvis mange sygemeldte fastholdes hos arbejdsgiveren. På den anden side forsøger arbejdsgivere at undgå at ansætte folk med helbredsproblemer, fordi det kan blive dyrt, hvis den pågældende medarbejder bliver langvarigt sygemeldt. Det betyder, at sygemeldte, som mister tilknytningen til deres arbejdsgiver, har svært ved at komme i arbejde igen. I Danmark er det omvendt: arbejdsgivere har forholdsvis begrænset incitament til at fastholde sygemeldte medarbejdere. Til gengæld er det lettere for sygemeldte, som bliver fyret, at komme ind på arbejdsmarkedet igen, fordi arbejdsgiveres omkostninger i forbindelse med sygemeldinger er forholdsvis begrænsede.

KURSER HJÆLPER IKKE – MEN DET GØR

OPFØLGNINGSSAMTALER

SFI har i de senere år i flere publikationer undersøgt kommunernes indsats i forbindelse med langvarige sygedagpengesager. Publikationerne beskriver kommunernes indsats, om kommunerne lever op til lovkravene og om kommunernes indsats bidrager til at de sygemeldte kommer i arbejde. En undersøgelse af langvarigt sygemeldte med ryg-problemer tyder på, at revalidering i form af kurser og uddannelser ikke i væsentligt omfang øger de sygemeldtes chance for at komme i arbejde. Kurser og uddannelse reducerer således chancen for at komme i arbejde mens kurset eller uddannelsen er i gang. Når kurset eller uddannelsen er afsluttet, har sygemeldte, som deltog i uddannelsen, imidlertid ikke væsentlig større chance for at komme i arbejde, end sygemeldte, som ikke har deltaget i kurser eller uddannelse.

Mens kurser og uddannelse tilsyneladende ikke øger langvarigt sygemeldtes chance for at komme i arbejde, ser det ud til, at kommunernes opfølgningssamtaler og delvise raskmeldinger har en positiv effekt. En rapport fra 2008, som belyser effekterne af en ændring i sygedagpengeloven i 2005, viser, at opfølgningssamtaler har en positiv beskæftigelseeffekt efter lovændringen. Rapporten peger på, at den positive effekt både kan skyldes selve samtalen og tiltag, som iværksættes i forlængelse af samtalen. En delvis raskmelding er et af de tiltag,

som kan etableres i forbindelse med kommunernes opfølgning. Effekten af dette tiltag er for nylig belyst i et arbejdspapir, som viser, at delvise raskmeldinger øger chancen for, at de sygemeldte raskmelder sig fuldstændig, hvilket normalt er udtryk for, at de er begyndt at arbejde i fuldt omfang.

JAN HØGELUND
SENIORFORSKER

UDVALGTE UDGIVELSER OM SYGEFRAVÆR

Damgaard, B., Boll, J.: *Opfølgning på sygedagpenge. Del I. Kommuners, lægers og virksomheders erfaringer med de nye regler.* Socialforskningsinstituttet 07:01. 2007.

Høgelund, J.: *In Search of Effective Disability Policy. Comparing the Developments and Outcomes of Dutch and Danish Disability Policies.* Amsterdam University Press. 2003.

Høgelund, J., Boll, J., Skou, M., Jensen, S.: *Effekter af ændringerne i sygedagpengeloven.* SFI 08:07. 2008.

Høgelund, J., Filges, T., Jensen, S.: *Langvarigt sygemeldte – Langvarigt sygefravær – hvad sker der og hvordan går det?* Socialforskningsinstituttet 03:20. 2003.

Høgelund, J. & Holm, A.: *Returning the Long-Term Sick-Listed to Work: The Effects of Educational Measures and Employer Separations in Denmark.* In: Saunders, P. (eds.): *Welfare to Work in Practice. Social Security and Participation in Economic and Social Life.* International Studies on Social Security, Volume Ten. Aldershot: Ashgate. 2005.

Høgelund, J. & Holm, A.: *Case Management Interviews and the Return to Work of Disabled Employees.* Journal of Health Economics, vol. 25, no. 3, 2006. pp. 500-519.

Høgelund, J., Holm, A., McIntosh, J.: *Does Graded Return to Work Improve Disabled Workers' Labour Market Attachment?* The Danish National Centre for Social Research. Working Paper 13:2008.

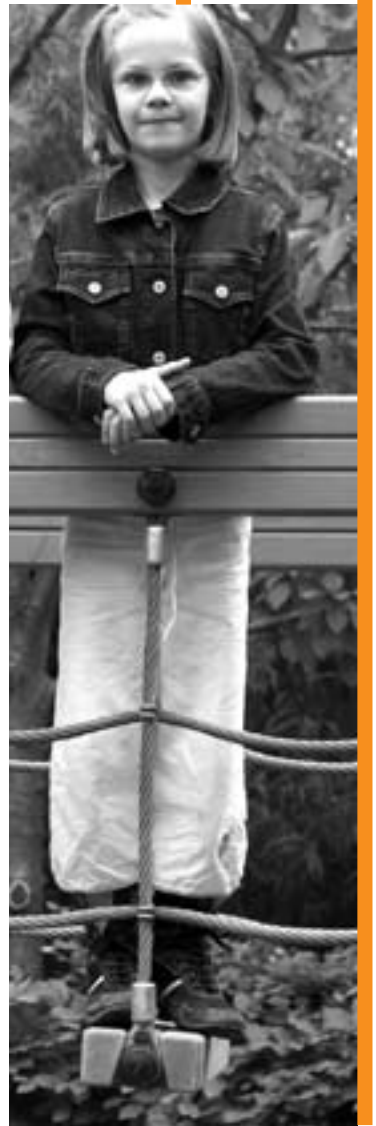
Lund, T., Kivimäki, M., Christensen, K.B., Labriola, M.: *Socioeconomic differences in the association between sickness absence and mortality: The prospective DREAM study of Danish private sector employees.* *Occupational and Environmental Medicine* Online First: 19 September 2008. doi:10.1136/oem.2008.

Nord-Larsen, M.: *Arbejds miljø og sygefravær i P&T.* Socialforskningsinstituttet. Publikation 129. 1984.

Nord-Larsen, M.: *Det langvarige sygefravær.* Socialforskningsinstituttet. Rapport 89:13. 1989.

Nord-Larsen, M.: *Langvarig sygdom – problemer og konsekvenser.* Socialforskningsinstituttet. Rapport 91:5. 1991.

Rosdahl, A., Due, J.: *Arbejdsløshedsundersøgelserne 2. Omfanget af ledighed og sygefravær.* Socialforskningsinstituttet. Publikation 96. 1980.

KERNEFAMILIENS AF- OG OPBLOMSTRING

90

BØRN VED MERE END MAN TROR

95

UDSATTE BØRN OG UNGE – ET KLASSISK FORSKNINGSFELT I SFI

100

ETNISKE MINORITETER: ÆGTESKAB OG FAMILIE

104

BØRN OG FAMILIE

Kernefamiliens af- og opblomstring. Om 50 års forskning i den vigtigste socialiseringsarena

INTERVIEW MED MAI HEIDE OTTOSEN
AF MADS ANDERSEN HØG

Kernefamilien har levet en omskiftelig tilværelse i de sidste 50 år. Men pakken med far, mor og børn har vist sig at være en sejlvet størrelse, der kan omstille sig til nye tider. I anledning af SFI's 50-års jubilæum fortæller seniorforsker Mai Heide Ottosen her om familiens udvikling fra 1960'erne, hvor far bestemte og mor passede børnene til i dag, hvor børnene er familiens centrale omdrejningspunkt.

FRA "ENKER I TRANG" TIL SELVSTÆNDIGE KVINDER PÅ JOB

SFI's første udgivelse om familier fra 1966 handler i virkeligheden om hvad der sker, når familien går i opløsning – ikke pga. skilsmisse, men fordi manden, hovedforsørgeren i huset, dør. Rapporten Økonomisk stilling ved enkestand er baseret på tal fra begyndelsen af 1960'erne og afspejler på mange måder det meget traditionelle billede af familien og især kvindernes rolle, der var udbredt før den danske velfærdsstat for alvor udviklede sig: 2/3 af alle kvinder var gift inden de blev 25 år, og langt størstedelen af de gifte kvinder havde flere børn. Omkring halvdelen af kvinderne var tilknyttet erhvervslivet, men kun godt 1/3 af dem havde egen indkomst. Det skyldes bl.a., at mange kvinder var medhjælpende hustruer på landet. Danmark var stadig et landbrugssamfund på det tidspunkt.

Undersøgelsen viser, at omkring $\frac{1}{3}$ af alle ægtepar havde ikke nogen formue eller var decideret gældssat. På den baggrund sætter forskerne lys på, hvilke muligheder disse 'enker i trang' har for at forsørge sig selv og børnene.

"Men tonen ændres hurtigt i de følgende rapporter. De afspejler, at det gradvist bliver mere naturligt, at også gifte kvinder kommer ud på arbejdsmarkedet. To rapporter fra slutningen af 1960'erne handler

om, hvad mødrenes job betyder for familien; er det et problem, bliver børnene svigtet? Men forskerne kan ikke påvise, at udearbejdende mødre skulle have negative konsekvenser for børnene," forklarer Mai Heide Ottosen.

"I dag ved vi, at der ikke er nogen negativ effekt af, at mødre arbejder uden for hjemmet. Hvis der er en tendens, er den snarere positiv, og det hænger blandt andet sammen med socialgrupper; at det er de socialt svage grupper, der ikke er i beskæftigelse," understreger hun.

KERNEFAMILIEN UNDER ANGREB

Danskerne forestillinger om, hvordan mand og kvinde bør leve sammen, kunne imidlertid ikke rigtig følge med den faktiske udvikling under ungdomsoprøret og den seksuelle frigørelse i slutningen af 60'erne. En undersøgelse fra 1970 viser, at et stort flertal (2/3) af danskerne dengang mente, at børn skulle fødes i ægteskabet. Men samtidig var 40 pct. af kvinderne gravide allerede, inden de gik til alteret eller på rådhuset for at blive gift.

"Dette misforhold afspejler det normative brud, der er undervejs i den periode. Forestillingen om kernefamilien havde stadig monopolagtig status – ægteskabet blev opfattet som den normative ramme for samliv mellem mand og kvinde. Men i praksis begyndte folk at gøre noget andet end det, de egentlig giver udtryk for," siger Mai Heide Ottosen.

"En konsekvens af den øgede seksuelle frigørelse var, at en relativt høj andel fik børn, inden de var fyldt 20 år. Og de var ofte nødt til at blive gift, ellers kunne de ikke få en lejlighed. I lyset af dette er det ikke overraskende, at vi ser så mange skilsmisser i 70'erne og 80'erne. Der er utvivlsomt mange ægteskaber, der er blevet indgået af praktiske årsager. Det ser man effekten af, når kvinderne i 70'erne for alvor kommer ud på arbejdsmarkedet og bliver økonomisk uafhængige. Så kan de slippe ud af de ægteskaber, de ikke ønsker at være i," forklarer hun og fortsætter:

"Kernefamilien var godt nok den norm, man levede inden for, men bag den ofte pæne, friserede facade, kunne hverdagslivet være mere kaotisk, præget af undertrykkelse, hyklery, dobbeltmoral eller andre problemer. Det er det, feministerne beskæftiger sig med – også i forskningen med en vis berettigelse – fra 1970'erne og frem. I tiden omkring ungdomsoprøret kommer familien som institution kommer ud for meget voldsomme angreb i dele af den sam-

fundspolitiske debat, og samtidig afprøves andre samlivsformer med kollektiver osv."

GULDKLUMPEN I KLAPVOGNET

Men selv om kernefamilien altså har overlevet ungdomsoprør, rødstrømper og skilsmissebølger, er den langt fra uforandret. I dag er det ikke guldringen på fingeren, men guldklumpen i klapvognen, der er afgørende: "I dag er ægteskabsalderen højere end den alder man har, når man får det første barn. Det er altså barnet, der konstituerer familien, ikke ægteskabet," pointerer Mai Heide Ottosen.

Barnets mere betydningsfulde rolle i familien kan virke lidt paradoksalt i lyset af, at børn i dag bruger meget mere tid væk fra far og mor, end de gjorde i 1960'erne. Dengang var "fremmedpasning", dvs. vuggestuer og børnehaver, mest af alt en nødløsning, som især arbejderkvinder var nødt til at benytte sig

MEN FAMILIEN ER STADIGVÆK DEN VIGTIGSTE ARENA FOR BØRNE- NENES SOCIALE UDVIKLING. SÅDAN ER DET!

af. Mai Heide Ottosen husker, hvordan hun som lille pige så misundeligt gennem plankeværket til nabo-ejendommen, hvor uniformerede barneplejersker passede børn, mens børnenes mødre arbejdede på fabrikken overfor.

Den danske såkaldte 'to-forsørgermodel' – dvs. at både manden og kvinden er på arbejdsmarkedet og dermed bidrager til at forsørge familien – betyder, at næsten alle danske småbørn i dag går i daginstitution eller på anden måde bliver passet uden for familien. Alligevel køber Mai Heide Ottosen ikke tesen om den 'funktionstømte familie'. "Det er klart, at daginstitutionen og børnefællesskabet dér er en central socialiseringsarena, men familien er stadigvæk den vigtigste arena for børnenes sociale udvikling. Sådan er det! Men som en kollega fra RUC har påpeget, er familien i højere grad blevet et 'intimitetsreservat'. Relationerne er blevet mere følelsesfulde; der er – populært sagt – mere tid til kærtegn."

DIN VILJE ER IKKE I FARS LOMME

Familiens overlevelseskraft skyldes netop dens forandring fra et sted, hvor far bestemte, til en mere demokratisk størrelse: "Der er sket nogle vigtige perspektivforskydninger i familiens magtrelationer siden 60'erne og 70'erne. For det første bliver forholdet mellem mand og kvinde mere demokratisk i og med at kvinderne kommer ud på arbejdsmarkedet, er blevet økonomisk uafhængige og deler forsørgerbyrden med mændene. Man er mere fælles om beslutningerne – selv om mændene stadig er lidt langsomme med det praktiske i hjemmet."

Også på den anden led – mellem forældre og børn – er der også sket en demokratisering af relationen. Børnene har mere at skulle have sagt; forholdet er blevet mere ligeværdigt. "Jeg tror ikke, børn i dag ville forstå vendingen 'din vilje er i fars lomme', som jeg – som regel i spøg – fik fortalt da jeg var barn," siger Mai Heide Ottosen.

Hun mener, at familien er blevet et mere udholdeligt sted at være, og den derfor har fået en opblomstring efter de voldsomme angreb i især 1970'erne. Omstillingen har taget tid, men ligestillingsprojektet og demokratiseringen har været afgørende for kernefamiliens overlevelse.

KLASSEFEST OG JULESTUE

Når børnene kan tilbringe mere tid uden for hjemmet og samtidig være familiens centrum, skyldes det bl.a., at institutionerne spiller en langt mere aktiv rolle i dag end tidligere. Mai Heide Ottosen blev overrasket over, hvor lidt forældre i en SFI-undersøgelse fra 1968 vidste om deres børns trivsel i skolen.

"Hvis børnene havde problemer i skolen, så vidste forældrene det sjældent. I undersøgelsen har man spurgt lærerne og identificeret problembørn. Men børnenes forældre var slet ikke klar over, at der var problemer. Det er en signifikant anderledes i dag. Jeg tror ikke, der er mange forældre, som ikke er bevidste om, hvis deres børn har vanskeligheder i skolen. Der er sket en alvorlig styrkelse af skole/hjem-samarbejdet. Da jeg var barn, havde man meddelelsesbøger, dvs. man kommunikerede skriftligt. I dag bliver vi jo kaldt ind til skole/hjem-samtaler et par gange om året. Man er blevet klar over, at det er nødvendigt at kommunikere," forklarer hun.

I det hele taget er skolen og barnets liv uden for hjemmet i dag blevet en ramme for sociale aktiviteter i langt højere grad en tidligere, mener Mai Heide

Ottosen. "Det er en udvikling, der er sket gennem de seneste år. Skolen og børnenes institutioner er blevet en ramme for det lokale fællesskab og det sociale liv. Skolerne holder ikke bare forældremøder og konsultationer, altså den formelle del, de danner også ramme for sommerferieafslutninger, julestuer, klassefester osv. Når man som mig har tre børn, så bliver det til noget."

Det betyder også noget for forældrenes sociale liv: "Forældrene stifter venskaber gennem børnene. Sådan var det ikke i min barndom, mine forældre har ikke fået nogen venner i kraft af mig. Børn er i langt højere grad blevet et projekt; de er i stor udstrækning ønskebørn. I og med at rammerne for børnenes liv er blevet ændret og blevet mere sociale og uformelle, så bliver det også et sted, hvor forældrene kan møde nye venner. Og det gælder for den sags skyld også i sports- og idrætsklubber. Det forventes, at man står hver søndag på sidelinjen, og at man deltager med at køre frem og tilbage. Forældreengagementet er blevet større i dag, end det var for 40-50 år siden," slutter Mai Heide Ottosen.

MAI HEIDE OTTOSEN
SENIORFORSKER

UDVALGTE SFI-RAPPORTER OM FAMILIEN

Andersen, D. & Hestbæk, A-D.: *Ansvar og værdier. En undersøgelse i børnefamilier*. Socialforskningsinstituttet 99:22. 2000.

Bertelsen, O.: *Abort eller fødsel*. Socialforskningsinstituttet. Rapport 94:4. 1994.

Bertelsen, O.: *Den unge familie i 70'erne*. Socialforskningsinstituttet. Publikation 99. 1980.

Bertelsen, O.: *Det faldende fødselstal*. Socialforskningsinstituttet. Publikation 104. 1981.

Bertelsen, O. & Ussing, J.: *Familiestørrelse og livsstil*. Socialforskningsinstituttet. Publikation 60. 1975.

Bonke, J. (red.): *Dilemmaet arbejdsliv – familieliv i Norden*. Socialforskningsinstituttet 97:5. 1997.

Bonke, J.: *Hans ægteskab/hendes ægteskab*. Socialforskningsinstituttet 97:15. 1997.

Christensen, E.: *Når mor eller far drikker...* Socialforskningsinstituttet. Rapport 94:2. 1994.

Christensen, E. & Koch-Nielsen, I.: *Vold ude og hjemme*. Socialforskningsinstituttet. Rapport 92:4. 1992.

Christensen, E. & Ottosen, M.H.: *Børn og familier*. Socialforskningsinstituttet 02:8. 2008.

Deding, M. & Jakobsen, V.: *Indvandreres arbejdsliv og familieliv*. Socialforskningsinstituttet 06:31. 2006.

Grønhøj, B.: *Småbørns dagpasning*. Socialforskningsinstituttet. Publikation 103. 1981.

Hansen, F.K.: *Børnefamiliernes økonomi*. Socialforskningsinstituttet. Rapport 90:17. 1990.

Heide Ottosen, M.: *Børn i sammenbragte familier*. Socialforskningsinstituttet 97:24. 1997.

Heide Ottosen, M.: *Børnesagkyndig rådgivning*. Socialforskningsinstituttet 99:4. 1999.

Heide Ottosen, M.: *Samboskab, ægteskab og forældrebrud*. Socialforskningsinstituttet 00:9. 2000.

Heide Ottosen, M.: *Samvær og børns trivsel*. Socialforskningsinstituttet 04:05. 2004.

- Heide Ottosen, M.: *Samvær til barnets bedste?* Socialforskningsinstituttet 04:04. 2004.
- Hestbæk, A-D.: *Forældreskab i 90'erne.* Socialforskningsinstituttet. Rapport 95:5. 1995.
- Hjorth Andersen, B.: *Børnefamiliernes dagligdag.* Socialforskningsinstituttet. Rapport 91:6. 1991.
- Holt, H.: *Forældre på arbejdspladsen.* Københavns Universitet, Licentiatserien 1994/3. Socialforskningsinstituttet. Rapport 94:8. 1994.
- Jensen, T.G. & Liversage, A.: *Fædre, sønner, ægtemænd.* SFI 07:28. 2007.
- Knudsen, R.: *Økonomisk stilling ved enkestand.* Socialforskningsinstituttet. Publikation 24. 1966.
- Koch-Nielsen, I.: *Family Obligations in Denmark.* Socialforskningsinstituttet 96:3. 1996.
- Koch-Nielsen, I.: *Skilsmisser.* Socialforskningsinstituttet. Publikation 118. 1983.
- Koch-Nielsen, I.: *Ægteskabet og loven.* Socialforskningsinstituttet. Publikation 66. 1975.
- Koch-Nielsen, I. & Transgaard, H.: *Familiemønstre efter skilsmisse.* Socialforskningsinstituttet. Publikation 155. 1987.
- Mørkeberg, H.: *Fødslers placering i familiens livsforløb.* Socialforskningsinstituttet. Publikation 68. 1976.
- Nissen, M.: *Børns oplevelse af skilsmisse.* Socialforskningsinstituttet. Publikation 126. 1984.
- Nissen, M.: *Min far og mor er skilt.* Socialforskningsinstituttet. Publikation 165. 1987.
- Nissen, M.: *Når voksne skilles.* Socialforskningsinstituttet. Publikation 144. 1985.
- Nissen, M.: *Skilsmisens pris.* Socialforskningsinstituttet. Rapport 88:7. 1988.
- Noordhoek, J.A.: *Gifte kvinder i familie og erhverv, bind I.* Socialforskningsinstituttet. Publikation 37. 1969.
- Noordhoek, J.A. & Smith, Y.: *Gifte kvinder i familie og erhverv, bind II.* Socialforskningsinstituttet. Publikation 55. 1972.
- Nygaard Christoffersen, M.: *Familien under forandring?* Socialforskningsinstituttet. Publikation 168. 1987.
- Nygaard Christoffersen, M.: *Familiens udvikling. Demografiske strukturer og processer.* Socialforskningsinstituttet 04:07. 2004.
- Nygaard Christoffersen, M.: *Familiens ændring.* Socialforskningsinstituttet. Rapport 93:2. 1993.
- Nygaard Christoffersen, M.: *Opvækst hos fædre.* Socialforskningsinstituttet 96:23. 1996.
- Nygaard Christoffersen, M.: *Spædbarnsfamilien.* Socialforskningsinstituttet 97:25. 1997.
- Olsen, B.M. (red.): *Evaluering af den fleksible barselsorlov.* SFI 07:29. 2007.
- Pruzan, V. & Vedel-Petersen, J.: *Forældremyndighed og børneforsorg.* Socialforskningsinstituttet. Publikation 41. 1970.
- Schmidt, G. & Jakobsen, V.: *Pardannelsesmønstre blandt etniske minoriteter i Danmark.* Socialforskningsinstituttet 04:09. 2004.
- Thaulow, I.: *Børnefamiliernes arbejdstider.* Socialforskningsinstituttet. Rapport 93:3. 1993.
- Ussing, J.: *Om abort.* Socialforskningsinstituttet. Publikation 87. 1979.
- Vedel-Petersen, J., From, A., Løve, T. & Mørk Pedersen, J.: *Børns opvækstvilkår. En undersøgelse af de 9-12-åriges problemer og hjemmemiljø.* Socialforskningsinstituttet. Publikation 34. 1968.

Børn ved mere end man tror

INTERVIEW MED ELSE CHRISTENSEN
AF MADS ANDERSEN HØG

Engang spurgte man læreren eller forældrene, når man skulle vide noget om, hvordan børn havde det. I dag sætter forskeren sig ned og snakker med barnet i øjenhøjde. I et interview fortæller SFIs eneste psykolog, seniorforsker Else Christensen, her om børns rolle som individ og forskningsobjekt gennem de sidste 50 år.

LYVER SØREN?

Fra SFIs oprettelse i 1958 frem til begyndelsen af 1980'erne handlede SFIs udgivelser om børn mest om, hvordan samfundet håndterede børn – hvordan er børnetilsynet, hvad sker der i skolen, og hvordan får man passet de små, når både far og mor arbejder? "Man har spurgt, som samfundet har tænkt om børn," forklarer Else Christensen. "I 1960'erne og 1970'erne forestillede man sig ikke, at børn skulle have en mening eller en holdning, der var anderledes end familiens."

Det kommer eksempelvis til udtryk i rapporten *Børns opvækstvilkår* fra 1968, der søger at give et billede af 9-12-åriges liv. Dengang tænkte man ikke på at snakke med børnene om, hvordan de havde det. I stedet blev børnenes mødre og lærere interviewet. Læreren skulle bl.a. svare på spørgsmål som "Lyver Søren?" eller "Gør Anne et ængsteligt indtryk på Dem?"

"På mange måder danner denne undersøgelse om *Børns opvækstvilkår* grundlag for SFIs store Børneforløbsundersøgelse, men i dag er vi mere på det rene med, at man får forskellige svar alt efter hvem man interviewer. Derfor indgår børnene nu som en helt central del af forskningen", siger Else Christensen. Men det har taget tid, før børnene er blevet

anerkendt – både som informanter til forskning og som selvstændige individer.

FAR DRÆK, DA VI HAVDE DEN RØDE VOLVO

Børnene kommer gradvist mere ind i forskningen fra midten af 1980'erne og frem til de tidlige 1990'ere. I rapporten *Børns oplevelse af skilsmisse* fra 1984 fik børnene for første gang en selvstændig stemme. For at undersøge hvilke problemer børn får, når deres forældre blev skilt, lavede forskeren en testning af børnene. De fik vist en række billeder og skulle så fortælle, hvad der foregik på billedet. Den type kvalitativ forskning, hvor man undersøger erfaringer og meninger (i modsætning til kvantitativ forskning, hvor man indsamler data, der kan gøres op i tal), var ret ny dengang.

I 1994 skrev Else Christensen SFI-rapporten *Når mor og far drikker...* Her var børnene ikke små forsøgsobjekter, der kunne testes, men selvstændige individer man kunne tale med i rigtige interview uden forældrenes tilstedeværelse. "Det var en af de første undersøgelser, hvor børn kom til orde om et så

11-12-ÅRIGE BØRN REFLEKTERER MEGET OG VIL GERNE FORTÆLLE OM, HVORDAN DE HAR DET OG HVORDAN DE OPLEVER VERDEN. MEN DE KAN IKKE NØDVENDIGVIS SIGE, HVOR FAR ARBEJDER.

kompliceret emne som, hvordan det er, når mor og far drikker. Der var bl.a. én der på spørgsmålet om, hvornår far begyndte at drikke, svarede 'Da vi havde den røde Volvo'. Det vil jo normalt ikke være et svaralternativ i et kvantitativt skema. På den måde får man mange gode og helt konkrete informationer i et sådant interview, selvom de ikke altid har den form, man havde forestillet sig."

Samtidig viste det sig, at børnene ved meget mere, end de voksne tror. "Jeg fortalte ikke, hvad barnet havde sagt, men når jeg efterfølgende talte med forældrene, kunne jeg fx nemt finde ud af, hvornår de havde haft en rød Volvo. Og i mange af tilfældene kunne man se, at børnene havde været vidende om alkoholproblemerne 5-6 år før forældrene sagde,

at børnene vidste noget," forklarer hun. "Tidligere forsøgte man at beskytte børnene ved at sige, at de ikke vidste, hvad der foregik. 'De sover, når jeg drikker,' sagde faren. Men børn ved mere, end man umiddelbart tror," pointerer Else Christensen.

AT SPØRGE MED TEGNINGER

Barnet stilling som selvstændigt individ blev altså styrket op gennem 1990'erne. Retsmæssigt blev deres status slået fast, da forældres ret til at slå deres børn (revselsesretten) blev afskaffet i 1997. I forskningen indgår børn i dag som informanter på linje med såvel mødre som skolelærere, hvilket bl.a. ses i SFI-udgivelser som *Børn som respondenter* (2002), *Hvad kan børn svare på?* (2003) og *Interview med 11-årige børn* (2007).

Men der er forskel på, hvordan man kan bruge børn i forskning. "Vi har lavet nogle undersøgelser, der viser, at børn skal være omkring 11 år, før man meningsfuldt kan bruge dem i kvantitative undersøgelser, hvor de skal svare på et spørgeskema. Og det man spørger om, skal være meget konkret og tæt på dem selv. 11-12-årige børn reflekterer meget og vil gerne fortælle om, hvordan de har det og hvordan de oplever verden. Men de kan ikke nødvendigvis sige, hvor far arbejder," forklarer Else Christensen.

Til gengæld kan man lave kvalitative interview med meget mindre børn. "Når man sidder over for børn og interviewer dem, så foregår det på en anden måde. Jeg laver fx tegninger af familien og bruger den til at pege. Så kan man se på noget andet, end at kigge hinanden ind i øjnene. Man kan fx spørge: 'Nu ved jeg, at din far drikker. Er der andre af de voksne, der drikker?' Eller: 'Hvor er du så henne, når far drikker?' Og så kan barnet pege eller tegne med."

BØRNEFORLØBSUNDERSØGELSEN

De mange erfaringer, der gennem de sidste 50 år er blevet opbygget på SFI om forskning i børn, bliver udnyttet i den store børneforløbsundersøgelse, hvor forskerne følger over 6000 børn fra årgang 1995. I de første undersøgelsesrunder, da børnene var hhv. nyfødte, 3 og 7 år, interviewede man kun mødrene, men i den seneste opsamling har man også snakket med de nu 11-årige drenge og piger.

En af de ting, man håber at afdække med børneforløbsundersøgelsen, er tidlige tegn på, at et barn ikke har det godt eller er i fare for at udvikle problemer af en eller anden art. Else Christensen forklarer: "Vi kan fx vise, at der er en sammenhæng mellem

lidt triste og tilbagetrukne børn og familier med alkoholmisbrug eller mødre med depression. Eller at nogle – ellers helt almindelige – forældre til børn med adfærdsvanskeligheder, sagde at deres 5-årige barn var 'virkelig svært at opdrage'. Og det siger forældre faktisk stort set aldrig. Som regel siger forældre 'nogle gange er han svær, andre er han let' eller noget i den dur."

Men selv om forskerne kan påpege den slags sammenhænge, er det ikke så let at gribe ind. "Hvis vi fx måler på 10 karakteristika, så kan vi godt vise, at visse træk optræder sammen, men vi kan ikke sige, at det ene er årsag til det andet. Tilsvarende ved vi jo, at hvert menneske består af en lang række karakteristika, og der kan være et samspil, som kan være svært at påvise. Der er mange ting, vi ikke kan vide", siger Else Christensen.

Det betyder, at man altid udpeger for mange til at være i farezonen: "Hvis vi fx kan identificere omkring 5 pct. med problemer ved 7-års-alderen, så har kun halvdelen af dem fortsat problemer, når de er 11 år – resten har bare været inde i en tidsbegrænset besværlig fase, som de har været i stand til at tackle. På den måde kan vi godt vise nogle ting, men vi kan ikke komme ned i de konkrete børn."

Else Christensen mener dog sagtens, at man kan anvende resultaterne i praksis. Man kan fx tilbyde hjælp til forældre, det identificerer deres barn som "virkelig svært at opdrage" eller tilbyde særlige aktiviteter, hvis en 5-årig virker trist eller tilbagetrukket.

LILLE HENRIK OG LILLE HASSAN

Parallelt med børneforløbsundersøgelsen har SFI fulgt en gruppe børn med anden etnisk baggrund end dansk. Else Christensen konstaterer, at disse børn ikke er voldsomt anderledes end danske børn.

Ikke overraskende skiller de etniske børn sig dog ud på sproget i skolen: "En stor gruppe er som normale danske børn, men gruppen med problemer er lidt større end blandt danske børn. Det er især deres sprogproblemer, der gør dem synlige, men ellers synes de at have samme problemer som danske 'problembørn'. Men hvor de danske børn får tilbudt psykologiske eller særlige pædagogiske indsatser, så får de etniske børn oftere tilbudt sprogundervisning. Det er bemærkelsesværdigt," siger Else Christensen.

Det er dog ikke primært kulturforskelle, der giver de udsatte etniske børn problemer, pointerer hun. Det drejer sig i højere grad om forældrenes ressourcer – altså sociale forskelle. Det kan man se ved at undersøge de forskellige etniske grupper. "Børn fra Sri Lanka trives gennemsnitligt bedre i skolen end danske børn, mens fx børn med tyrkisk baggrund ligger meget under. Samtidig kan man se, at de srilankanske forældre har høj uddannelse, mens de tyrkiske forældre ofte kun har 5 års skolegang. Det tyder altså på, at det ikke er det kulturelle/etniske, der gør udslaget, men forældrenes ressourcer," konstaterer Else Christensen.

FORSKER I KAMIKKER

SFI's forskning søger at dække hele det danske rige. Else Christensen har netop afsluttet en stor kvantitativ undersøgelse af grønlandske børns vilkår. Det er første gang, grønlandske børns liv kommer under forskernes lup på denne måde.

Det ser spændende ud, siger Else Christensen: "Der er stor forskel på, hvordan børn lever i Grønland. Nuuk og vestkysten er stort set ligesom Danmark, mens man i nord, syd og øst lever mere traditionelt."

Men selv om der er store forskelle, giver det stadig god mening at lave en undersøgelse, der dækker hele Grønland: "Ja, fx bliver det nu muligt at dokumentere, hvor der er alkoholproblemer i familien. Trods store geografiske forskelle er mekanismerne og problemerne mellem forældre og børn jo i høj grad de samme. Hvis far drikker, så giver det de samme problemer," siger Else Christensen og fortsætter: "I Grønland kan hverdagen i små byer og bygder se meget anderledes ud, end det, vi kender. Det er koldt, og derfor er det vigtigt, at børnene får mad nok. Man kan måske også være mere bekymret for, om børnene får nok tøj på. Men hvis der er problemer i relationen mellem børn og forældre, ligner problemerne dem, vi allerede kender."

ELSE CHRISTENSEN
SENIORFORSKER

UDVALGTE SFI-UDGIVELSER OM BØRN

Andersen, D.: *Skolebørns dagligdag*. Socialforskningsinstituttet. Rapport 89:7. 1989.

Andersen, D.: *Skolebørns fritid*. Socialforskningsinstituttet. Rapport 95:2. 1995.

Andersen, D. & Annemette Kjærulff: *Hvad kan børn svare på? Om børn som respondenter i kvantitative spørgeskemaundersøgelser*. Socialforskningsinstituttet 03:7. 2003.

Andersen, D. & Heide Ottosen, M. (red.): *Børn som respondenter*. Socialforskningsinstituttet 02:23. 2002.

Andersen, D. & O. Højlund: *Interview med 11-årige børn*. Socialforskningsinstituttet 07:15. 2007.

Carøe Christiansen, C. & Hohnen, P.: *Betingelser for børns sociale ansvar*. Socialforskningsinstituttet 02:4. 2002.

Christensen, E.: *Det 3-årige barn*. Socialforskningsinstituttet 00:10. 2000.

Christensen E.: *7-årige børn med anden etnisk baggrund*. Socialforskningsinstituttet 04:28. 2004.

Christensen, E.: *7 års børneliv*. Socialforskningsinstituttet 04:13. 2004.

Christensen, E., Kristensen, L.G. & Baviskar, S.: *Børn i Grønland. En kortlægning af 0-14-årige børns og familiers trivsel*. SFI 09:01. 2009.

Christensen, E.: *Forældre i fængsel – en undersøgelse af børns og forældres erfaringer*. Socialforskningsinstituttet 99:5. 1999.

Christensen, E.: *Når mor eller far drikker... Interview med børn og forældre i familier med alkoholmisbrug*. Socialforskningsinstituttet. Rapport 94:2. 1994.

Christensen, E.: *Omsorgssvigt? En rapport om de 0-3-årige baseret på sundhedsplejerskers viden*. Socialforskningsinstituttet. Rapport 92:7. 1992.

Christensen, E.: *Uledsagede asylansøgerbørn*. Socialforskningsinstituttet 06:34. 2006.

Christensen, E. & Andersen, K.V.: *Livsvilkår for børn med familie på danske asylcentre*. Socialforskningsinstituttet 06:25. 2006.

Christensen, E. & Ottosen, M.H.: *Børn og familier*. Socialforskningsinstituttet 02:8. 2002.

- Christensen, E. & Sloth, D.A.: *Børn med anden etnisk baggrund ved skolestart*. Socialforskningsinstituttet 05:5. 2005.
- Fridberg, T.: *Skolebørns fritidsaktiviteter*. Socialforskningsinstituttet 99:11. 1999.
- Grønhøj, B.: *Småbørns dagpasning. Et problem for forældre og kommuner*. Socialforskningsinstituttet. Publikation 103. 1981.
- Heide Ottosen, M.: *Børn i sammenbragte familier*. Socialforskningsinstituttet 97:24. 1997.
- Heide Ottosen, M.: *Samvær til barnets bedste?* Socialforskningsinstituttet 04:4. 2004.
- Heide Ottosen, M.: *Samvær og børns trivsel*. Socialforskningsinstituttet 04:5. 2004.
- Hestbæk, A-D.: *Små børns liv i forsøgspektiv*. Socialforskningsinstituttet. Rapport 92:10. 1992.
- Hestbæk, A-D.: *Børn og unges fritidsliv i forsøgspektiv*. Socialforskningsinstituttet. Rapport 92:13. 1992.
- Hestbæk, A.D., Mattsson, C. & Andersen, A.R.: *11-årige børns hverdagsliv og trivsel*. SFI 08:16. 2008.
- Hjorth Andersen, B.: *Børnefamiliernes dagligdag*. Socialforskningsinstituttet. Rapport 91:16. 1991.
- Jensen, B.: *Kan daginstitutioner gøre en forskel?* Socialforskningsinstituttet 05:8. 2005.
- Jordahn, B., Rasmussen, K., Skyum-Nielsen, S. & Vedel-Petersen, J.: *Børneværnenes tilsynspraksis. En undersøgelse af 45 kommuners administrering af det almindelige børnetilsyn og tilsynsværgeordningerne*. Socialforskningsinstituttet. Publikation 10. 1963.
- Just Jeppesen, K.: *Børns kriminalitet*. Socialforskningsinstituttet 97:18. 1997.
- Just Jeppesen, K. & Nielsen, A.: *Etniske minoritetsbørn i Danmark – det første leveår*. Socialforskningsinstituttet 98:5. 1998.
- Just Jeppesen, K. & Nielsen, A.: *Tosprogede småbørn i Danmark*. Socialforskningsinstituttet 01:6. 2001.
- Kjær Jensen, M.: *Børn og daginstitutioner*. Publikation 93. 1979.
- Kjær Jensen, M.: *Interview med børn*. Socialforskningsinstituttet. Rapport 88:9. 1988.
- Nielsen, A.M., Fink-Jensen, K., Ringsmose, C.: *Skolen og den sociale arv*. Socialforskningsinstituttet 05:7. 2005.
- Nissen, M.: *Børns oplevelse af skilsmisse*. Socialforskningsinstituttet. Publikation 126.1984.
- Nissen, M.: *Min far og mor er skilt*. Socialforskningsinstituttet. Publikation 165.1987.
- Nord-Larsen, M. & Vedel-Petersen, J.: *Tabere i skolen. De 9-12-åriges skoletilpasning*. Socialforskningsinstituttet. Publikation 69. 1976.
- Nord-Larsen, M.: *Tabere i skolen – 7 år efter*. Socialforskningsinstituttet. Publikation 80. 1977.
- Nygaard Christoffersen, M.: *Familien under forandring? – en statistisk belysning af småbørns familief forhold i 1974 og 1985*. Socialforskningsinstituttet. Publikation 168. 1987.
- Nygaard Christoffersen, M.: *Opvækst hos fædre*. Socialforskningsinstituttet 96:23. 1996.
- Nygaard Christoffersen, M.: *Spædbarnsfamilien. Rapport fra første fase i en forløbsundersøgelse af børn født i efteråret 1995*. Socialforskningsinstituttet 97:25. 1998.
- Nygaard Christoffersen, M., Hestbæk, A-D., Lindemann, A. & Lehmann Nielsen, V.: *Nye regler for udsatte børn og unge*. Socialforskningsinstituttet 05:15. 2005.
- Olsen, B.M. & Dahl, K.M.: *Fritidsliv i børnehøjde*. SFI 08:6. 2008.
- Platz, M.: *Velkommen til børnehaveklasserne*. Socialforskningsinstituttet. Publikation 76. 1977.
- Qvortrup, J.: *Børn og unge. En international perspektivering*. Socialforskningsinstituttet. Rapport 92:19. 1992.
- Vedel-Petersen, J., From, A., Løve, T. & Mørk Pedersen, J.: *Børns opvækstvilkår. En undersøgelse af de 9-12-åriges problemer og hjemmemiljø*. Socialforskningsinstituttet. Publikation 34. 1968.
- Ørum, B.: *Kønforskelle blandt skoleungdom*. Socialforskningsinstituttet. Publikation 59. 1973.

Udsatte børn og unge – et klassisk forskningsfelt i SFI

AF TINE EGELUND

Udsatte børn og unge har altid haft deres naturlige plads som et kerneområde i SFIs forskning. Og de samme forskningstemaer er stadig aktuelle, fordi der til stadighed vil findes forældre, som ikke er i stand til at varetage deres børns behov.

SÅVEL FORÆLDRE TIL DE ANBRAGTE BØRN SOM BØRNENE SELV ER EKSTREMT BELASTEDE.

Fra SFI trådte sine barnesko har Centret udført forskningsopgaver og udredninger om udsatte børn og unge, deres opvækstvilkår og interventionerne over for dem. Det vil ikke være muligt i denne jubilæumssammenhæng at yde alle de mange undersøgelser retfærdighed, og jeg skal derfor kun pege på nogle mønstre og illustrere dem med enkelte undersøgelser.

Ser man tilbage på 50 års forskning og lige så mange undersøgelser, overrasker det, at der ikke er markante forskelle på de forskningsspørgsmål, der blev stillet i SFI's tidlige år, og dem, vi arbejder med nu. Det er snarere de teoretiske tilgange til forståelse af fænomenerne, der har udviklet sig, og de metoder vi bruger til at indsamle og analysere data.

RISIKOFAKTORER I BARNDOMMEN

Et gennemgående tema har været *udsatte børns opvækstvilkår*, specielt med sigte på de levekår og sociale relationer, der har præget børnenes hverdagsliv. Et tidligt eksempel på dette er en undersøgelse af Vedel-Petersen m. fl. fra 1968 om de 9-12-åriges opvækst, problemer og hjemmemiljø. Et nyere eksempel er Mogens Christoffersens mange analyser af risikofaktorer i barndommen, fx af børns opvækst med forældres arbejdsløshed eller sindslidelse. Christoffersens analyser giver yderst nuance-

rede resultater om, hvilke opvækstvilkår der sætter sig igennem i hvilke udviklingsskader hos børnene. Fx gav et fokus på forældres sindslidelse det overraskende resultat, at sindslidelserne ikke har robust forklaringskraft i forhold til en række udviklingsskader hos børnene (fx tidlig død, selvmordsadfærd, voldsudøvelse, kriminalitet). Det er en række andre faktorer (fx vold mod barnet eller mellem forældrene, seksuelle overgreb, forældres misbrug og anbringelse uden for hjemmet), der har størst betydning for børnenes udviklingsskader.

Til denne type undersøgelser hører også *kortlægninger af særligt udsatte børn og unges opvækst, omgivelser og relationer*. Eksempelvis kan nævnes gadebørn og børn, hvis forældre drikker eller er i fængsel. Det nyeste eksempel på grundig analyse af særlige risikobørns opvækst og udvikling er Forløbsundersøgelsen af anbragte børn, som følger opvæksten for alle anbragte børn født i 1995. Resultater fra undersøgelsens anden dataindsamling er offentliggjort i 2008 og viser, at såvel forældre til de anbragte børn som børnene selv er ekstremt belastede. Forældrene er dårligere stillet end forældre til jævnaldrende i almindelighed, men også i forhold til forældre med socialt dårligt stillede børn, der ikke har været anbragt. Mange har misbrugsproblemer, mange er dårligt uddannede og har lav indkomst. Deres børn har en markant oversygelighed, både somatisk og psykiatrisk, de har store skoleproblemer og har psykiske vanskeligheder i form af hyperaktivitet, adfærdsvanskeligheder, emotionelle problemer og problemer med kammerater.

DET SOCIALE ARBEJDE

Der er fra første færd en lang række undersøgelser om *Det sociale arbejde* med de udsatte børn og unge, dvs. udmøntningen af det velfærdsrepertoire, der til hver en tid har været til rådighed for hjælp til og kontrol af det udsatte barn og dets familie. Et tidligt eksempel fra 1963 vedrører børneværnenes tilsynspraksis. Fra senere år kan desuden nævnes en undersøgelse offentliggjort i 1989 af kommunernes forebyggelse, visitation og anbringelse i børnesagerne. Specielt fra midten af 90'erne og frem har i Socialministeriet været stigende opmærksomhed på at evaluere implementeringen af diverse lovformer. Denne type undersøgelser har derfor fyldt i porteføljen af undersøgelser af udsatte børn og unge. Det gælder undersøgelser, der især fokuserer på kommunernes praksis i forbindelse med både anbringelse af børn og unge og forebyggelsesindsatser for børn og unge. I denne type undersøgelser af praksis

i børnesager er det dokumenteret, at kommunerne på visse områder har systematiske vanskeligheder ved at implementere lovgivningskrav i det praktiske sociale arbejde. Dette gælder fx krav om en undersøgelse af barnet, om at udarbejde handleplaner og om at inddrage børnene i deres sagsproces.

Nogle studier af praksis fokuserer på ganske *bestemte aspekter af det sociale arbejde*, eksempelvis på, hvor stabile eller ustabile anbringelserne er. Det gælder en registerundersøgelse fra 1989 om forløbet af anbringelser og en igangværende undersøgelse om sammenbrud i teenagers anbringelser. Den første rapport fra sidstnævnte undersøgelse

I UNDERSØGELSER AF PRAKSIS I BØRNESAGER ER DET DOKUMENTERET, AT KOMMUNERNE PÅ VISSE OMRÅDER HAR SYSTEMATISKE VANSKELIGHEDER VED AT IMPLEMENTERE LOVGIVNINGSKRAV I DET PRAKTISKE SOCIALE ARBEJDE.

påviser, at teenageanbringelser har en høj grad af ustabilitet i form af sammenbrud. Derimod er der en relativ høj stabilitet i anbringelser af børn fra 0-11 år, idet kun godt et ud af 10 børn udsættes for en ustabil anbringelse (defineret som, at barnet er placeret på tre eller flere anbringelsessteder). Det fremgår af anden 'bølge' af Forløbsundersøgelsen af anbragte børn.

EFFEKT Forskning IKKE EN NY OPFINDELSE

Gennemgangen af hidtidig SFI-forskning viser også, at undersøgelser af *effekterne af forskellige indgreb* ikke er så ny en tanke, som vi måske er tilbøjelige til at tro for tiden, hvor efterspørgslen på effektforskning høres mere og mere. Der er fra SFI's tidlige år eksempler på effektstudier i bred forstand, dvs. undersøgelser der enten identificerer og analyserer forskellige indgrebs specifikke indhold og virkemåde eller i snævrere forstand søger at måle virkningerne af en given indsats. Tidlige eksempler er en forskningsgennemgang fra 1977, som vurderede effekterne af behandling på børne- og ungdomshjem, og en undersøgelse to år senere af opvækstmiljøet i døgninstitutioner. Det socialpædagogiske arbejde med børn og unge i døgninstitutioner er nu kom-

met i fokus igen i en igangværende, men endnu ikke publiceret, undersøgelse. Også plejefamilien som indsats er kortlagt en enkelt gang i 1988, og i 1993 dokumenterede en undersøgelse, at børn og unge som har været anbragt klarer sig dårligere end unge jævnaldrende i den almindelige befolkning og dårligere end unge socialt dårligt stillede, der ikke har været anbragt. Det gælder skoleuddannelse, erhvervsuddannelse og arbejde, men også psykiske problemer, selvmordsovervejelser og kriminalitet. Det vil sige, at anbringelsen ikke har formået at kompensere de unge for de belastende forhold, der gav anledning til anbringelsen.

Endelig er der gennem tiden lavet undersøgelser af konkrete, mere afgrænsede indsatser, som fx en igangværende evaluering af den seneste anbringelsesreform, hvor blandt andet slægtsanbringelser bliver evalueret.

LITTERATURSTUDIER OG TVÆRNATIONAL FORSKNING VINDER FREM

Det er i de senere år blevet mere almindeligt at udarbejde forskningsoversigter, som sammenfatter resultaterne af hidtidig forskning på et område. Fx offentliggjorde SFI i 2003 en oversigt over forskning om anbringelse uden for hjemmet. Offentliggørelsen kan også ske ved, at den læsning og gennemgang af relevant forskning, der hører enhver ny undersøgelse til, sammenfattes og fremlægges som et afsnit i rapporteringen af undersøgelsen. Det gælder fx undersøgelsen om sammenbrud i anbringelser fra 2006 og undersøgelsen om udsatte børns fritidsliv fra 2007.

I nogle tilfælde indgår SFI's forskning i et tværnationalt samarbejde i form af komparative studier. Det gælder eksempelvis en undersøgelse fra 1998 af tvangsfjernelser i Norden og en komparativ undersøgelse fra 2002 om grænser for anbringelse. Sidstnævnte påviser, at samme forhold hos barnet og familien (fx forældres misbrug) vurderes forskelligt af socialarbejderne i de nordiske lande med den følge, at der også sættes forskellige indsatser i værk. Et igangværende studie fokuserer på institutionsanbringelse af unge i de nordiske lande. Der kan ikke herske tvivl om, at det er og vil blive mere almindeligt med tværnationale projekter også på de udsatte børns område på grund af stigende globalisering og samarbejde over landegrænser.

Særligt udsatte børns behov til stadighed i centrum. De temaer, som har eksisteret op gennem Centrets

historie, dominerer også i dag SFI's forskning. Det afspejler, at der desværre stadig er udsatte børn og unge, og at der stadig er et stort behov for viden om, hvem de udsatte børn og unge er, og hvilke faktorer der bidrager til deres udsathed. Det er fortsat også en væsentlig samfundsopgave ved diverse indgreb at søge at sikre, at børnene udvikles efter "normal standard" til gavn for både dem selv og samfundet. Og der er en standende tvivl om, hvorvidt de indgreb der er til rådighed, er i stand til at kompensere for børnenes undergennemsnitlige opvækstvilkår, således at de kan leve op til samfundets forventninger til børns opvækst. Dette lægger til stadighed op til evalueringer af indsatsen og dens kvalitet.

Selvom hovedtemaerne i forsknings- og udredningsvirksomheden vedrørende udsatte børn og unge i stor udstrækning har været de samme gennem SFI's 50 år, er der ikke tvivl om, at alt ikke er "det samme". Neden under temaoverskrifterne har indholdet i undersøgelserne varieret over tid. Børnenes problemer og deres vilkår har både fællestræk over tid og er under stadig ændring. Lovændringer har forandret de indgreb, der er til rådighed, og for praktikere sker der en stadig udvikling af arbejdsmetoder på det store internationale metodemarked. Også velfærdsydelsesternes rammer er foranderlige, fordi det sociale arbejde overvejende bestemmes politisk. Foranderligheden betyder, at de samme forskningstemaer – om end med delvist forskelligt indhold over tid – vil være relevante, så længe samfundets ulighed og personlige forudsætninger tilsammen betyder, at nogle forældre ikke kan varetage deres børns behov ud fra standardforventninger til forældres omsorg for og socialisering af deres børn.

TINE EGELUND
SENIORFORSKER OG PROGRAMLEDER

UDVALGTE SFI-UDGIVELSER OM UDSATTE BØRN OG UNGE

- Andersen, B.H.: *Anbringelsesforløb – en registerundersøgelse af børn og unge anbragt uden for hjemmet*. Socialforskningsinstituttet. Rapport 89:2. 1989.
- Christensen, E.: *Når mor eller far drikker... Interview med børn og forældre i familier med alkoholmisbrug*. Socialforskningsinstituttet. Rapport 94:2. 1994.
- Christensen, E.: *Forældre i fængsel – en undersøgelse af børns og forældres erfaringer*. Socialforskningsinstituttet 99:5. 1999.
- Christensen, E. & Egelund, T.: *Børnesager. Evaluering af den forebyggende indsats*. Socialforskningsinstituttet. Rapport 02:10. 2002.
- Christoffersen, M. N.: *Familieplejen – en undersøgelse af danske plejefamilier med 0-17-årige plejebørn*. Socialforskningsinstituttet. Rapport 88:11. 1988.
- Christoffersen, M. N.: *Anbragte børns livsforløb. En undersøgelse af tidligere anbragte børn og unge født i 1967*. Socialforskningsinstituttet. Rapport 93:11. 1993.
- Christoffersen, M. N.: *Opvækst med arbejdsløshed. En forløbsundersøgelse af to generationer født 1966 og 1973*. Socialforskningsinstituttet 96:14. 1996.
- Christoffersen, M.N.: *Risikofaktorer i barndommen – en forløbsundersøgelse særligt med henblik på forældres psykiske sygdomme*. Socialforskningsinstituttet 99:18. 1999.
- Dahl, K.M.: *Udsatte børns fritid*. Socialforskningsinstituttet 07:16. 2007.
- Egelund, T.: *Sammenbrud i anbringelser. En forskningsmæssig belysning*. Socialforskningsinstituttet 06:01. 2006.
- Egelund, T., Andersen, D., Hestbæk, A-D., Lausten, M., Knudsen, L. Olsen, R.F. & Gerstoft, F.: *Anbragte børns udvikling og vilkår. Resultater fra SFI's forløbsundersøgelser af årgang 1995*. SFI 08:23. 2008.
- Egelund, T. & Hestbæk, A-D.: *Anbringelse af børn og unge uden for hjemmet. En forskningsoversigt*. Socialforskningsinstituttet 03:04. 2003
- Egelund, T. & Thomsen, S.A.: *Tærskler for anbringelse. En vignetundersøgelse om socialforvaltningernes vurderinger i børnesager*. Socialforskningsinstituttet 02:13. 2002.
- Egelund, T. & Vitus, K.: *Sammenbrud i anbringelser af unge. Risikofaktorer hos de unge, forældre, anbringelsessteder og i sagsbehandlingen*. Socialforskningsinstituttet 07:24. 2007.
- Hestbæk, A-D: *Når børn og unge anbringes. En undersøgelse af kommunernes praksis i anbringelsessager*. Socialforskningsinstituttet 97:6. 1997.
- Hestbæk, A-D.: *Tvangsanbringelser i Norden. En komparativ beskrivelse af de nordiske landes lovgivning*. Socialforskningsinstituttet 98:15. 1998.
- Hestbæk, A-D., Lindemann, A., Nielsen V.L. & Christoffersen, M.N.: *Nye regler – ny praksis. Ændringerne i servicelovens børneregler 2001. Afslutningsrapport*. Odense: Styrelsen for Social Service. Socialforskningsinstituttet 06:10. 2006.
- Jensen, M.K.: *Børn og døgninstitutioner. En undersøgelse af opvækstmiljøet på døgninstitutioner*. Socialforskningsinstituttet. Publikation 93. 1979.
- Jeppesen, K.J.: *Socialt truede børn og unge. Forsøgs erfaringer fra SUM-programmet*. Socialforskningsinstituttet rapport 92:6. 1992.
- Jordahn, B., Rasmussen, K., Skyum-Nielsen, S. & Vedel-Petersen, J.: *Børneværnenes tilsynspraksis. En undersøgelse af 45 kommuners administrering af det almindelige børnetilsyn og tilsynsværgearrangerne*. Socialforskningsinstituttet. Publikation10. 1963.
- Juul, S. & Ertmann, B.: *Gadebørn i Storkøbenhavn*. Socialforskningsinstituttet. Rapport 91:9. 1991.
- Jørgensen, P.S., Gamst, B. & Watt Boolsen, M.: *Kommunernes børnesager – en undersøgelse af forebyggelse, visitation og anbringelse i syv kommuner*. Socialforskningsinstituttet. Rapport 89:1. 1989.
- Lihme, B. & Palsvig, K.: *Effekten af behandling på børne- og ungdomshjem. En analyse af foreliggende undersøgelser*. Socialforskningsinstituttet. Publikation 78. 1977.
- Vedel-Petersen, J., From, A., Løve, T. & Pedersen, J.: *Børns opvækstvilkår. En undersøgelse af de 9-12-åriges problemer og hjemmemiljø*. Socialforskningsinstituttet. Publikation 34. 1968.

Etniske minoriteter: Ægteskab og familie

AF ANIKA LIVERSAGE OG GARBI SCHMIDT

SFI har en lang tradition for at forske i ægteskabsmønstre blandt etniske minoriteter – et emne som er af afgørende betydning for at forstå forudsætningerne for integrationen i Danmark.

1973 var året, hvor Danmark lukkede grænserne for arbejdsmarkedsindvandring. Skærpelsen af reglerne efter, at der allerede havde været en større indvandring af særligt ufaglærte arbejdere fra lande som Jugoslavien, Tyrkiet og Pakistan. Efter 1973 var der derfor to primære muligheder til at komme ind i landet: asyl og familiesammenføring. Da mange af de migranter, som indtil da var kommet til Danmark var mænd, og flere af disse ugifte eller med kone og børn i hjemlandet, blev ikke mindst familie- og ægteskabsammenføring en hjørnesteen i den indvandring, som nu fandt sted. At spørgsmålet om netop dette emne har fyldt meget i den offentlige debat, ikke mindst siden midten af 1990 og frem, er dermed forståeligt. For hvem er det, som er kommet hertil, hvilke ressourcer bringer de med sig, hvad er deres forventninger til og muligheder i det danske samfund og hvilke forudsætninger har det danske samfund for bedst muligt at tage imod sådanne migranter, både nationalt og lokalt?

SFI har en årelang tradition for at se på netop denne gruppe af migranter. Helt tilbage i 1989 blev en gruppe af unge (18-25-årige) med baggrund i Pakistan, Tyrkiet og Jugoslavien spurgt om deres ægteskabsmønstre. Undersøgelsen viste bl.a., at mange unge tyrkere og pakistanere indgik arrangerede ægteskab (mellem 22-56 pct.), og ligeledes

at mange unge indenfor alle tre grupper giftede sig med en person fra oprindelseslandet (47-87 pct.). 10 år senere blev den samme gruppe af unge med etnisk minoritetsbaggrund interviewet igen, og tendensen til at gifte sig med en person fra oprindelseslandet viste sig fortsat stærk. Lavest var den blandt mænd fra de tidligere Jugoslavien (57 pct.) og højest blandt kvinder fra Pakistan (88 pct.) Undersøgelsen viste også, at det arrangerede ægteskab fortsat var fremherskende i visse af de undersøgte grupper, særligt blandt tyrkere og pakistanere (henholdsvis 22 pct. og 56 pct.).

Reglerne for ægteskabsmigration blev skærpet i 2002. På omkring samme tidspunkt udførte SFI en undersøgelse af pardannelsesmønstre blandt 18-27-årige nydanskere med baggrund i Tyrkiet, Pakistan, Eks-Jugoslavien, Libanon, og Somalia. Undersøgelsen viste bl.a., at der var sket et ganske markant fald i personer, som giftede sig med en person fra oprindelseslandet. Hvor fx mere end 80 pct. af de personer med baggrund i Tyrkiet, som

HVOR FX MERE END 80 PCT. AF DE PERSONER MED BAGGRUND I TYRKIET, SOM INDGIK I 1989 UNDERSØGELSEN, VAR GIFT MED EN PERSON FRA OPRINDELSESLANDET, VAR TALLET FALDET TIL 50 PCT. I 2003.

indgik i 1989 undersøgelsen, var gift med en person fra oprindelseslandet, var tallet faldet til 50 pct. i 2003. Dette kunne både skyldes de skærpede regler, men også de ændringer i prioriteter i forhold til valg af ægtefælle, som de unge gav udtryk for. Et nyt emne, i forhold til SFIs tidligere undersøgelser om ægteskabsmigration, som denne rapport tog op, var spørgsmålet om hvad ægteskabsmigration betød for de unges integration. Her viste undersøgelsen bl.a., at ægteskabssammenførte kvinder havde en svagere tilknytning til arbejdsmarkedet end både deres ægtefæller og de kvindelige svarpersoner.

Forskningen i ægteskabsmigration og transnationale ægteskaber står fortsat stærkt på SFI og indgår som stærkt element i flere af instituttets nuværende forsknings- og udredningsopgaver. At vi

vedligeholder dette fokus er ikke mindst vigtigt for at forstå væsentlige forudsætninger for integrationen af etniske minoriteter i Danmark – familien, som på mange måder er base for individets interaktion med det omgivne samfund. En endnu ikke offentliggjort undersøgelse, som publiceres i et internationalt tidsskrift til efteråret, handler således om familiesammenførte tyrkiske kvinder.

FAMILIESAMMENFØRTE TYRKISK KVINDER AFSKÅRET FRA AT LÆRE DANSK

En stor del af de tyrkiske kvinder, der de sidste årtier er kommet til Danmark via familiesammenføring, ankom til boligområder, hvor der i forvejen var bosat en stor andel indvandrere. Socialminister Karen Jespersen har for nyligt betegnet sådanne områder som "parallel-samfund", blandt andet fordi en del beboere her kun i ringe grad lærer at tale dansk. Hvilke processer der spiller sammen om at give dette resultat belyser ovennævnte interviewundersøgelse med kvinder, bosat i, eller nær ved, indvandrer-tætte boligområder. Forsker Anika Liversage har interviewet kvinderne på tyrkisk, idet de fleste af dem kun havde begrænsede dansk kundskaber, uanset at de havde boet i Danmark i årevis.

Man lærer sprog igennem social interaktion med andre mennesker. Denne sociale interaktion har altid en rumlig dimension, og selvom der normalt tales dansk i Danmark, findes der også steder, hvor man primært bruger andre sprog – det være sig i private hjem eller i hele bydele. Dermed kan man forstå kvindernes begrænsede sprogindlæring ved at se på, hvor de havde opholdt sig, igennem deres tid i Danmark, og hvilke muligheder kvinderne eventuelt selv havde haft for at bevæge sig til andre steder, til andre sproglige kontekster.

Overordnet set havde kvindernes liv efter immigrationen til Danmark udspillet sig tre forskellige steder: *hjemmet, arbejdspladsen, og sprogskolen.*

ISOLERET I DEN UDVIDEDE FAMILIE

Hjemmet var af overordentlig stor betydning for alle kvinderne. De var alle kommet til Danmark på grund af ægteskab til en mand der boede her, og de fleste var kommet i en ganske ung alder – ofte omkring 18 år. Mange fortalte, at de i de første år i Danmark ikke blot havde boet sammen med deres ægtemand, men også med hans forældre, og eventuelt nogle af hans (måske gifte) søskende. Denne boform har – som det er tilfældet for nyligt etablerede familier i Tyrkiet, især i landområderne – været meget

almindelig for familiesammenførte tyrkiske kvinder. Faktisk viser en registeranalyse, at omkring 80 pct. af de kvindelige tyrkiske ægteskabsmigranter under 25 år, der ankom til Danmark midt i 1990'erne, flyttede ind i sådanne udvidede familier.

Dermed boede kvinderne hyppigt i hjem med tyrkisk-talende slægtninge, hvor fjernsynet var indstillet til tyrkiske satellit-kanaler, og i disse indvandrers-familier oplevede kvinderne ofte selv, at de ikke havde mulighed for at modsætte sig deres svigerforældres ønsker. Disse ønsker kunne være, at den unge svigerdatter ikke skulle ud blandt fremmede mænd på en dansk skole, hvorfor mange af de unge kvinder ikke havde mulighed for at komme på sprogskole i deres vigtige første år i Danmark. Snart efter kom der også børn til, og så havde de pludselig nok at se til, i deres tyrkisk-talende hjemmemiljø.

NAT-RENGØRING UDEN ET ORD

Efter en årrække begyndte kvinderne ofte at arbejde, men – modsat den danske debat, hvor man understreger at arbejdsmarkedet er vejen til dansk-indlæring og integration – kom arbejdet ikke til at forbedre deres dansk kundskaber. På grund af deres begrænsede almene og dansk-sproglige færdigheder var kvindernes primære jobmulighed rengøring. Job i dag-rengøring, hvor man trods alt kan veksle et par ord med andre mennesker, blev ofte besat med ufaglært dansk arbejdskraft, og de familiesammenførte tyrkiske kvinder arbejdede derfor mest med "nogle-rengøring", hvor man selv låser sig ind på en tom arbejdsplads efter kontortids ophør. Her er der ingen muligheder for at bedre sit sprog, og kvinderne var dermed låst fast i et – på alle måder – isoleret segment af arbejdsmarkedet.

SPROGSKOLE UDEN SUCCES

Dog var der et tredje sted, kvinderne også havde opholdt sig – sprogskolen. Dette sted er dedikeret til at lære folk dansk, men kvindernes erfaringer var dog ofte, at dette ikke var lykkedes i nævneværdig grad. Der var flere grunde hertil: Kvindernes sprogskole-forløb var tit opsplittede på grund af barsel og arbejde, og især de med kun 5 års skolebaggrund fra Tyrkiet oplevede, at de næsten ikke kom nogen vegne med det svære danske sprog, der rent sprogligt ligger meget langt fra det tyrkiske. Kvinderne havde derfor ofte svært ved at finde motivationen, når de alligevel ikke følte, at de kunne lære nok dansk til, at det kunne gøre en forskel i deres liv. Oveni havde kvinderne ofte et stort ansvar for familien og det huslige arbejde, og – især hvis det blev

kombineret med arbejde i nat-rengøring – var der bare ikke meget overskud tilbage til at lære nyt.

ANDRE REGLER I DAG

På et mere overordnet niveau spillede også nationalstaten en vigtig rolle for disse kvinders dansk-indlæring. Enkelte af de senest ankomne havde mødt ændrede regler, der havde haft betydning for de sproglige miljøer, de kom til at opholde sig i. For eksempel har det de seneste år ikke været muligt at blive familiesammenført til sine svigerforældres bolig. Endvidere skal nye familiesammenførte indvandrere i dag underskrive en integrationskontrakt, hvor de lover enten at gå på sprogskole eller arbejde i de første tre år i Danmark. Flere kvinder udtrykte, at de ville ønske, der havde været sådanne regler dengang de kom til Danmark, så de havde haft en chance for at få nogle af de sproglige ressourcer, de nu savnede. Der var dog også eksempler på, at disse regler havde utilsigtede konsekvenser og reelt hæmmede velmotiverede kvinder i at lære dansk ved fx at kræve at de – af økonomiske grunde – arbejdede frem for at gå på sprogskole, uanset at familien godt kunne klare sig med en hustru på skolebænken.

Det større billede var dog, at rigtig mange af disse familiesammenførte kvinder over tid var endt i en meget marginal position i det danske samfund. Mange fortalte, at de rigtig meget ønskede sig en dansk veninde, men at dette aldrig ville være muligt for dem uden det danske sprog. Efterhånden havde de affundet sig med, at sådan ville det blive ved med at være resten af deres liv.

ANIKA LIVERSAGE
FORSKER

UDVALGTE SFI PUBLIKATIONER OM ETNISKE MINORITETER OG INTEGRATION

Christensen, E.: *7-årige børn med anden etnisk baggrund: forældrenes ressourcer, børnenes udvikling, skolestart og kontakt med socialforvaltningen*. Socialforskningsinstituttet 04:28. 2004.

Christensen, E. & Sloth, D. A.: *Børn med anden etnisk baggrund ved skolestart: fra tredje dataindsamling i forløbsundersøgelsen af børn med anden etnisk baggrund end dansk*. Socialforskningsinstituttet 05:05. 2005.

Christensen, E. & Vitus Andersen, K.: *Livsvilkår for børn med familie på danske asylcentre*. Socialforskningsinstituttet 06:25. 2006.

Christensen, G. & Christensen, S. R.: *Etniske minoriteter, frivilligt socialt arbejde og integration: afdækning af muligheder og perspektiver*. Socialforskningsinstituttet 06:16. 2006.

Christiansen, C. C. & Schmidt, G.: *Mange veje til integration: resultater og perspektiver fra Socialforskningsinstituttets forskning om etniske minoriteter*. Socialforskningsinstituttet 02:25. 2002.

Dahl, K.M. & Jakobsen, V.: *Køn, etnicitet og barrierer for integration: fokus på uddannelse, arbejde og foreningsliv*. Socialforskningsinstituttet 05:01. 2005.

Deding, M. & Jakobsen, V.: *Indvandreres arbejdsliv og familieliv*. Socialforskningsinstituttet 06:31. 2006.

Jensen, G.T.: *Indsatser mod æresrelateret vold: en undersøgelse af indsatsen i seks europæiske lande*. Socialforskningsinstituttet 06:23. 2006.

Jensen, G. T. & Liversage, A.: *Fædre, sønner, ægtemænd: om maskulinitet og manderoller blandt etniske minoritetsmænd*. SFI 07:28. 2007.

Just Jeppesen, K.: *Unge indvandrere: en undersøgelse af andengeneration fra Jugoslavien, Tyrkiet og Pakistan*. Socialforskningsinstituttet. Rapport 89:6. 1989.

Just Jeppesen, K. & Nielsen, A.: *Etniske minoritetsbørn i Danmark – det første leveår: rapport nr. 2 fra forløbsundersøgelsen af børn født i 1995*. Socialforskningsinstituttet 98:5. 1998.

Møller, S. S. & Rosdahl, A.: *Indvandrere i job: marginalisering og beskæftigelse blandt ikke-vestlige indvandrere og efterkommere*. Socialforskningsinstituttet 06:07. 2006.

Schmidt, G.: *Tidsanvendelse blandt pakistanere, tyrkere og somaliere: et integrationsperspektiv*. Socialforskningsinstituttet 02:28. 2002.

Schmidt, G. & Jakobsen, V.: *20 år i Danmark: en undersøgelse af nydanskernes situation og erfaringer*. Socialforskningsinstituttet 00:11. 2000.

Schmidt, G. & Jakobsen, V.: *Pardannelse blandt etniske minoriteter i Danmark*. Socialforskningsinstituttet 04:09. 2004.

GARBI SCHMIDT
SENIORFORSKER OG PROGRAMLEDER

SFI's formænd og direktører gennem 50 år

FORMÆND

Frederik Zeuthen
Formand for Socialforskningsrådet 1958-1959

Carl Iversen
Formand for Socialforskningsrådet 1959-1972

Finn Nielsen
Formand for Socialforskningsrådet 1972-1975

Poul Milhøj
Formand for Socialforskningsrådet 1975-1981

Svend Aage Hansen
Formand for Socialforskningsrådet 1981-1984
Bestyrelsesformand 1984-1988

Lars Nordskov Nielsen
Bestyrelsesformand 1988-1998

Palle Simonsen
Bestyrelsesformand 1998-2008

Peter Nannestad
Bestyrelsesformand 2009-

DIREKTØRER

Henning Friis
Direktør 1958-1979

Jacob Vedel-Petersen
Direktør 1979-1989

Jan Plovsing
Direktør 1989-1995

Jørgen Søndergaard
Direktør 1995-

Jubilæumsudgivelsen "Danmarksbilleder – SFI's forskning gennem 50 år" beskriver udviklingen på en række centrale områder i velfærdssamfundet Danmark.

Redaktørerne har i anledning af instituttets 50 års jubilæum plukket i SFI's omfattende forskning og fået skrevet et udvalg af artikler, der på forskellig vis illustrerer, hvordan det danske samfund og forskningen har forandret sig i løbet af de år, SFI har eksisteret.

Bogen dækker bredt: Der er artikler om udviklingen i ældreplejen og danskernes levevilkår. Kernefamiliens af- og opblomstring. Børneværn og kommunal forebyggelse anno 2008. Arbejdsløshed og dens konsekvenser. Kvinder og mænds løn – og meget mere.

Læs hele bogen eller udvalgte artikler og bliv klogere på det samfund, vi lever i og de problemstillinger, der er aktuelle den dag i dag.